

Cilt 6 Sayı 1 Haziran 2016
Volume: 6 Issue: 1, June 2016

ADAM AKADEMİ / ADAM ACADEMY
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ/JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ADAM AKADEMİ/ADAM ACADEMY
Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Social Sciences

ISSN: 2146-4936

Sahibi/Owner

Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi (ADAM) İktisadi İşletmesi adına
Bülent Kent

Genel Editör/General Editor

Mehmet Bulut-İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

Yönetim Editörü/Managing Editor

Ramazan Gözen-Marmara Üniversitesi

Editör Yardımcıları/Editorial Assistants

Nasuh Uslu/Fuat Oğuz/Recai Aydın

Kitap Tanıtım Editörleri/Book Review Editors

Fatih Kaplanhan/Muhammed Enes Kala

Yazı İşleri Müdürü/Publication Coordinator

Cem Korkut

Yayın Kurulu/Editorial Board

Bünyamin Erul-Ankara Üniversitesi
Cahit Güran-Hacettepe Üniversitesi
Hamdi Pınar-Bilkent Üniversitesi
Mehmet Barca-Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Metin Toprak-İstanbul Üniversitesi
Murat Yülek-İstanbul Ticaret Üniversitesi
Erdal Karagöl- Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Kadir Canatan-İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi, yılda iki kez (Haziran ve Aralık'ta) yayınlanan hakemli bir dergidir. ADAM ACADEMY *Journal of Social Sciences* is a peer reviewed journal published twice a year (in June and December).

Yayın ilkeleri ve yazarlar için yazım kuralları derginin son sayfalarında.

Editorial principles and rules for manuscripts are placed at the last pages of the journal.

ADAM AKADEMİ EBSCOhost, ISI (International Scientific Indexing) I2OR (International Institute of Organized Research), CiteFactor ve EDS Index tarafından taranmakta ve dizinlenmektedir.

ADAM ACADEMY is being indexed and abstracted by EBSCOhost, ISI (International Scientific Indexing) I2OR (International Institute of Organized Research), CiteFactor and EDS.

İletişim Bilgileri/Contact Information

Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi (ADAM) ADAM AKADEMİ-Sosyal Bilimler Dergisi Hacettepe Mah. Tanış sok. No: 2/A

Hamamönü Altındağ/ ANKARA

Tel:+90-312 324 64 84

Email: bilgi@adam.org.tr

Editör: mehmet.bulut@izu.edu.tr;

mehmetbulut05@gmail.com

Web: www.adamakademi.com Web: www.adam.org.tr

Abonelik/Subscription

Yıllık abone bedeli:

Kurumlar için /For Institutions : Yurt içi /

Domestic: 150 TL

Yurt dışı / External : 150 ABD doları Kişi / For

Individuals: 50 TL

Oğrenci / Students: 25 TL

Dergi Fiyatı / Single Issue Price: 15 TL

Hesap Numarası/Account Number:

Kuveyt Türk Ankara Balgat Şubesi

TR52 0020500000789555400001

Danışma Kurulu/Advisory Board

Ahmet Tabakoğlu-Marmara Üniversitesi
Arif Ersoy-İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Benjamin Braude-Boston College
Bülent Arı -İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Carl S. El-Tobqui-McGill Üniversitesi
Cemal Kafadar-Harvard Üniversitesi
Derya Örs-Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Erol Özvar-Marmara Üniversitesi
Fatih Uşan-Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Gulliaume Dugin-Paris Üniversitesi
Gulfettin Çelik-İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Hakan Kırımlı-Bilkent Üniversitesi
Haldun Evren-Suffolk Üniversitesi
Halil İnalçık-Bilkent Üniversitesi
Himmet Taşkömür-Harvard Üniversitesi
Huseyin İlker Çınar-Manheim Üniversitesi
Intiarsar Rabb-Harvard Üniversitesi
İbrahim Kalın- T.C.Cumhurbaşkanlığı
James Baldwin-New York Üniversitesi
Jari Ojala-Jyvaskyla Üniversitesi
Jonathan A. Brown-Georgetown Üniversitesi
Mehmet Genç-İstanbul Şehir Üniversitesi
Muhammed Eroğlu-Massachusetts Institute of Technology
M.Shahid Alam-Northeastern Üniversitesi
Nazım Ali-Harvard Üniversitesi
Sabri Orman-Merkez Bankası
Sıdıka Başçı- Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Şükrü Karatepe-İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
William O'Reilly-Cambridge Üniversitesi
Yasin Aktay-Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Tasarım ve Baskı

Uluslararası Piri Reis Kültür Ajansı

Kazım Özalp Mah. Rabat sok. No:27/2

Gaziosmanpaşa/ANKARA

Tel: 0312 446 21 56

Web: www.pirireisajans.com

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

ABDULGANİ BOZKURT, **Ürdün'ün Rejim İdamesi Kapsamında Rusya ve Çin ile İlişkileri** / *Jordan's Relations With Russia and China In The Context of Regime Survival* 5

CAHİT ASLAN, ALİ TANER, **Kalkınma Hamlelerinin Batı Dışı Örnekleri: Türkiye ve Güney Kore'nin Karşılaştırılması** / *Examples Of Non-Western Development Movements: Comparison Between Turkey and South Korea* 27

ENSARİ YÜCEL **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa Birliği Direktiflerinde Ayrımcılık Yasası** / *Anti-Discrimination Law Under The European Convention On Human Rights and The European Union Directives* 59

MEHMET BULUT, MEHMET TUĞRUL, **Osmanlı Filibesinin Sosyo Ekonomik Durumuna Genel Bir Bakış** / *A Global View On Socioeconomic Situation of Ottoman Plovdiv* 85

DZULJASTRİ ABDUL RAZAK, NOR AZIZAN CHE EMBI, MARHANUM CHE MOHD SALLEH AND FAAZA FAKHRUNNAS, **A Study On Sources of Waqf Funds For Higher Education In Selected Countries** / *Seçilmiş Bazı Ülkelerdeki Yükseköğretim Vakıf Fonlarının Kaynakları Üzerine Bir Çalışma* 113

FURKAN METİN, TUNÇ DURMUŞ MEDENİ, **Measuring Organisational Readiness For Successful Online Knowledge Sharing** / *Başarılı Bir Çevrimiçi Bilgi Paylaşımı İçin Örgütsel ve Bireysel Hazır Olma Durumunun Ölçülmesi* 129

KİTAP TANITIMI

BORA ALTAY, **A History of Philanthropic Foundations: The Islamic World from the Seventh Century to the Present** 157

Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları / *Editorial Principles and Rules for Manuscripts* 161

ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi'nin 11. sayısıyla karşınızdayız. Yola çıkarken “başlamak önemli, ancak devamlılık ondan daha önemlidir” demiştik. 2011 yılından itibaren yılda iki kez -Haziran ve Aralık aylarında- hiç bir aksaklığa meydan vermeden bu güne kadar zamanında basılagelen dergimiz artık bir çok uluslararası indeks tarafından taranmakta ve başta Amerika Birleşik Devletleri'nde yayınlanan *Journal of Economic Literature* dergisi üzere önemli uluslararası dergilerin tanıtım sayfalarında adından söz ettirmeye başlamıştır. Müteşekkirez emeği geçen herkese...

Bu sayımız için yine sosyal bilimler alanında önemli katkılar sağlayacağını düşündüğümüz makaleler seçildi.

ADAM AKADEMİ dergisinin önceki sayılarındaki bazı yazarlarca ayrıntılı olarak ele alınan “Arap Baharı”nın da etkisi ve özellikle son dönemdeki Batı Asya'da yaşanan karmaşık ortamda Ürdün'ün Rusya ve Çin ile ilişkilerinin analiz edildiği çalışma bu sayının birinci makalesini oluşturmaktadır. Son dönemlerde Türkiye'nin yakın coğrafyasında yaşanan olağanüstülükler karşısında Ürdün'ün, bizzat savaş uçaqlarıyla savaşta yer alan Rusya ve uzak doğuda bulunan Çin ile ilişkileri'ni konu eden Abdülğani Bozkurt bir taraftan Amerika Birleşik Devletleri ve diğer Batılı güçlerle dengeli ve sıkı ilişkilerini sürdürürken diğer taraftan bu küçük Ortadoğu ülkesinin bu iki önemli güç ile geliştirmeye çalıştığı dengeli dış ilişkilerle ilgili çalışması alan uzmanları açısından ilginç sonuçlara işaret etmektedir .

Modern kalkınma ve büyüme yarışında yirminci yüzyılda Batı dışındaki ekonomik alanda başarılı olmuş ülkelerden biri de Güney Kore'dir. Özellikle ilgili yüzyılın son çeyreğinden itibaren Türkiye'deki gelişmeleri de dikkate alarak Güney Kore'nin kalkınma sürecinde ortaya koyduğu ekonomik başarıyı konu edinen Cahit Aslan ve Ali Taner iki ülkenin sosyal ve siyasal gerçekliklerini de dikkate alarak uluslararası belli başlı kurum ve kuruluşların verileri ışığında gelişmeleri incelemektedirler.

Ensari Yücel çalışmasında yirminci yüzyıldaki en önemli projelerden biri olan ve bu günlerde İngiltere'deki gelişmelere bağlı olarak önemli bir aşamada bulunan Avrupa Birliği'nin insan hakları ve ayrımcılık konusu üzerinde durmaktadır. Uluslararası ve bölgesel düzeyde pek çok sözleşme ve ulusal mevzuatlarda yasaklanmakla birlikte günümüz dünyasında hala devam etmekte olan ayrımcılık uygulamalarını ışığında Avrupa insan hakları sözleşmesi ve Avrupa Birliği direktiflerinde ayrımcılık yasağı hukuku çerçevesinde değerlendiren yazar üzerinde uzlaşmış bir ayrımcılık tanımının olmaması, uluslararası ve ulusal hukukta bu yasağın kişi ve maddi kapsamının farklılık arz etmesi konusuna özellikle dikkat çekmektedir.

Mehmet Bulut ve Mehmet Tuğrul kadı sicilleri ve vakfiyeler gibi birincil arşiv kaynaklarından yola çıkarak Osmanlı Filibe'sinin sosyo-ekonomik durumunu analiz etmeye çalışmaktadırlar. Bir "Vakıf Medeniyeti" nin Avrupa'daki izlerini sürme çabası olarak değerlendirilebilecek şehir tarihi konulu bu çalışma klasik Osmanlı şehirlerinde eğitimden bayındırlığa, sağlıktan ekonomiye kadar bir çok alanda belirleyici katkıları bilinen vakıfların, Filibe'nin sosyo ekonomik hayatına ve yapısına etkileri ile vakıf-şehir barışı ve etkileşimini daha yakından görme imkanı sunmaktadırlar.

Dzuljastri Abdul Razak, Nor Azizan Che Embi, Marhanum Che Mohd Salleh ve Faaza Fakhrunnas "A Study on Sources of Waqf Funds For Higher Education in Selected Countries" başlıklı çalışmalarında Malezya, Endonezya, Türkiye ve İngiltere'deki yüksek öğretim sisteminde yer alan Vakıf kurumlarının durumunu incelemektedirler. Vakıfların yüksek öğretim sisteminde oynadığı rolün mukayeseli bir şekilde değerlendirildiği çalışmada ülkelerin bu sistemi daha çok teşvik etmesi gerektiği sonucuna ulaşmaktadırlar.

Bu sayımızın son makalesi "Measuring Organisational Readiness for Successful Online Knowledge Sharing" başlığı ile Furkan Metin ve Tunç Durmuş Medeni tarafından kaleme alındı. Başarılı bir çevrimiçi bilgi paylaşımı için örgüt-

sel ve bireysel hazır olma durumunun ölçülmesi ile ilgili olan bu çalışmada teknolojik gelişmeler ışığında alışlagelmiş çalışma biçimleri ve yerlerinde ortaya çıkan değişimi esas alınarak konu analiz edilmektedir.

Önümüzdeki sayılarda yine alanlarında önemli katkılar sağlayacağını düşündüğümüz makalelerle buluşmak dileği ile başta yazarlarımız olmak üzere bu sayıya katkı sağlayan herkese teşekkürü borç biliyorum.

Prof. Dr. Mehmet Bulut

ÜRDÜN'ÜN REJİM İDAMESİ KAPSAMINDA RUSYA VE ÇİN İLE İLİŞKİLERİ

ABDULGANİ BOZKURT

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

ÖZ

Ürdün'ün dış politikasının küresel eksenini ABD ile sıkı ilişkiler oluştururken, ülke, Batılı diğer ülkelerle de tarihsel olarak yakın bir işbirliği içerisinde. Ancak Ürdün, ilginç nitelendirilebilecek bir siyasetle kendilerini dünya siyasetinde birçok konuda Batı karşıtı konumlandıran Rusya ve Çin ile de iyi bir işbirliğine sahiptir. Ürdün hem Batı hem de Rusya ve Çin ile iyi ilişkiler geliştirirken karşılığında dış yardım almaktadır. Bunu sürekli kılmak içinse bir denge siyaseti izlemektedir. Bu makale, ilk olarak, Ürdün'ün bu denge siyasetini tarihsel olarak nasıl yürüttüğüne odaklanmaktadır. Çalışma ikinci olarak, Ürdün'ün Rusya ve Çin ile işbirliğini Batıdan gelen destekleri kaybetmeden nasıl geliştirdiğini izah etmektedir. Üçüncü olarak, çalışma, Ürdün rejiminin Rusya ve Çin ile Arap Baharı sürecinde geliştirdiği işbirliğinin denge siyaseti ile açıklanamayacağını ileri sürmekte ve rejimin sadece maddi kazanımlar elde etmek değil aynı zamanda idamesini sağlamak için işbirliği geliştirdiğini iddia etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ürdün, Rusya, Çin, İşbirliği, Rejim İdamesi

JORDAN'S RELATIONS WITH RUSSIA AND CHINA IN THE CONTEXT OF REGIME SURVIVAL

ABSTRACT

The global axis of the Jordanian foreign policy is formed by intense relations with the USA, while the country also has close relations with other Western countries. However, interestingly, Jordan has good cooperation with Russia and China that are often considered as opponents of the West. Jordan, while having good relations with both the West and China and Russia, in return, receives foreign aid. In order to secure the flowing of the aid, Jordan follows a balance policy. This study, therefore, firstly, focuses on how Jordan implements the balance policy. This paper, secondly, explains how Jordan ménages to cooperate with Russia and China without losing the Western Support. Thirdly, the study asserts that the cooperation of Jordanian regime with both blocks during the process of the Arab Spring, however, cannot be explained with reference to the balance politics, it is rather that the Jordanian regime cooperates with Russia and China to keeps its regime survival.

Keywords: Jordan, Russia, China, Cooperation, Regime Survival

* Bu makale, Şubat 2016'da Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen "Arap Baharı Sürecinde Ürdün Rejiminin Ayakta Kalma Stratejileri: Çok Düzeyli Bir Analiz" başlıklı doktora tezinin bir bölümünden türetilmiştir.

Dünya siyasetine bakıldığında, hemen hemen bütün gelişmemiş ya da dış maddi yardımlara ihtiyaç duyan devletlerin dünyanın küresel güçleri ile işbirliği arayışında olduğu görülmektedir. Kendilerini siyaseten konumlandırmaları bakımından bazı devletler, varlıklarını devam ettirebilmek ve dış maddi yardımları ülkelerine çekebilmek amacıyla ya Rusya ve Çin gibi yakın geçmişte katı komünist rejimlerin hüküm sürdüğü, şimdilerde ise demokrasiye mesafeli yaklaşan küresel aktörlerle ya da demokrasinin müdafisi konumundaki ABD, İngiltere, Almanya ve Fransa gibi Batılı küresel aktörlerle işbirliğini artırma temayülünde olmuşlardır.

Bu amaçla, iktisadi açıdan zayıf bir ülke olan Ürdün de, rejimin devamı ve maddi yardımları ülkeye çekmek amacıyla küresel güçlerle ilişkiler geliştirmeyi öncelikli saymıştır. Bu bağlamda, ilk olarak ifade etmek gerekir ki, Ürdün dış politikasının küresel eksenini ABD ile ilişkiler teşkil etmektedir. Bunun yanı sıra Ürdün rejimi, İngiltere, Almanya ve Fransa başta olmak üzere, dünyada neo-liberal politikalar takip eden ve demokrasinin müdafisi konumundaki Batılı devletlerle hatırı sayılır bir işbirliği içerisinde. Ürdün rejimi, varlığını devam ettirebilmek amacıyla, tarihsel olarak yakın bir işbirliği tesis ettiği bu devletlerle, ülkenin içinden geçmiş olduğu ve Arap Baharı¹ diye tesmiye olunan sancılı süreç içerisinde de çok yakın ilişkiler geliştirmiştir. Geliştirilen ilişkilere bakıldığında, zaten uzun süreden beri Batı yanlısı bir politika izleyen Ürdün için şaşırtıcı bir durum bulunmamaktadır. Batılı devletler, her ne kadar muhalif partileri ve halkın önemli bir kesimini memnun edemese de ülkede reform gerçekleştirmeye çalışan Kral Abdullah'a tam destek sunmuşlardır. Ancak, tam bu noktada, asıl dikkat çeken husus, bir istisna olarak Ürdün rejiminin kendi çıkarları ve bekası için mefkûre ya da ideoloji ayırt etmeksizin bütün küresel güçlerle işbirliği arayışında olmasıdır. Her ne kadar Batılı küresel güçlerle geliştirdiği ilişkileri Doğulu olarak tanımlanabilecek Rusya ve Çin ile geliştirmediği ileri sürülebilse de, Ürdün'ün bu 'Doğulu' iki ülke ile sağladığı işbirliği, zayıf devletlerin bir blok'a eklenmesi zorunluluğu fikrini ortadan kaldıracak düzeydedir.

Ürdün rejiminin, bir istisna olarak, izlediği bu dış politika, bir taraftan Arap Baharı sürecinde güçlü rejimler yıkılırken kendi varlığını idame ettirebilmesine; diğer taraftan literatüre güçsüz devletlerin de denge siyaseti gü-

1 Çalışmada, Ürdün'ün Rusya ve Çin ile geliştirdiği ilişkilere bakılırken özellikle Ürdün'de protesto gösterilerinin başladığı 2011 ve bitme noktasına geldiği 2014 yılları arasına odaklanılmıştır.

derek minimum maliyetle maksimum faydaya ulaşabileceklerini göstermesi bakımından önemli katkılar sunmuştur.

1. Rusya ile İlişkiler

Ürdün'ün Rusya ile ilişkileri, açıkça göstermektedir ki, varlığını devam ettirebilmek için dış maddi yardımlara ihtiyaç duyan Ürdün rejimi, yardım aldığı güçlü devletlerin sayısını arttırmayı istemektedir. Bu istek doğrultusunda siyaset üreten Ürdün rejimi, Batılı ve Doğulu küresel güçlere yönelik bir denge politikası izlemekte ve bu vesileyle bir-iki küresel gücün boyunduruğu altına girmeden bağımsızlığını muhkemleştirmeyi hedeflemektedir. Bu politikanın temelleri, uzak nitelendirilebilecek bir tarihe, Soğuk Savaş'ın başlarına dayanmaktadır. Ancak, Ürdün'ün Arap Baharı'nda Rusya ile geliştirdiği ilişkilere bakıldığında bu ilişkilerin öteden beri sürdürülen denge siyasetinden daha fazlasını içerdiği görülmektedir. Bir başka ifadeyle, tarihsel olarak Batılı küresel güçlerle geliştirilen dostane ilişkilerin yanı sıra Rusya ile tesis edilmeye çalışılan işbirliği, süreç içinde inşa edilen denge politikasının bir sonucudur ve maksimum yardım almaya yöneliktir. Fakat bu durumdan farklı olarak Ürdün rejimi, Arap Baharı sürecinde geliştirilen ilişkileri maksimum faydayı sağlayan denge siyasetinin de ötesinde, doğrudan rejim idamesi amacıyla ele almıştır.

Bu iki farklı siyaset biçiminin net şekilde görülebilmesi için bu bölümde, önce Soğuk Savaş esnasında vuku bulan önemli hadiseler, akabinde savaşın bitmesi ile Ürdün'ün ikili ilişkileri geliştirmeye yönelik attığı adımlar ve nihai olarak Arap Baharı sürecinde yaşanan önemli olaylar izah edilecektir.

İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler, ilk olarak 21 Ağustos 1961 tarihinde Ürdün'ün girişimleri ile tesis edilmiştir.² İlişkilerin tesisini müteakip durağan bir sürece sahne olan ilişkilerde yine Kral Hüseyin'in 1976'da Moskova'ya gerçekleştirdiği ziyaret Ürdün-Rusya ilişkilerinde bir kilometre taşı olarak kabul edilebilir. ABD'nin Ürdün'e 540 milyon dolar değerindeki hava savunma sistemi kurma projesinin Kongre tarafından reddedilmesinin ardından Ürdün, yüzünü Rusya'ya dönmüştür. Ancak projeyi mali açıdan destekleyen Suudi ve inşasını yapacak olan ABD'li lobilerin devreye girmesi ile Kral Hüseyin, ülkesinin rotasını tekrar Batıya çevirmiştir. Görüşmeden her ne kadar ikili bir anlaşma çıkmasa da 1976 yılındaki bu ziyaret, iki ülke

2 Russian-Jordanian Business Council, "Russian-Jordanian Relations", <http://russian-jordanian-bc.org/en/russian-jordanian-relations/>, (29.06.2015).

açısından özellikle Filistin temelli konularda ilerleyen yıllarda olumlu gelişmeleri beraberinde getirecektir.³

Ürdün, 28 Aralık 1991 yılında Rusya'nın bağımsızlığını ve egemenliğini kabul eden ülkelere katılmıştır.⁴ İlişkilerin başlamasında ve durağan dahi olsa devam ettirilmesinde Ürdün'ün inisiyatifinin bulunması mühim bir gelişme olarak kaydedilebilir. Çünkü o yıllarda bölgedeki önemli ülkelere Mısır, Rusya'ya bağlı bir politika izlerken Ürdün de ABD'ye bağlı bir politika takip etmekteydi.⁵

Soğuk Savaş'ın nihayete ermesi ve savaştan ABD'nin galip çıkması, Ürdün'e Rusya ile ilişkileri geliştirmede uygun bir zemin hazırlamış ve Ürdün, ABD ile ilişkilerin zedelenmesi korkusu yaşamadan Rusya'yla ilişkileri güçlendirmeye çalışmıştır. Ancak yine de iki ülke arasında Rusya Federasyonu'nun kurulmasından sonra iki önemli sorun bulunmaktaydı. Bunlardan ilki, Ürdün'ün eski SSCB'ye ve dolayısıyla yeni Rusya'ya olan borçlarıydı. İkincisi de Rusya'nın Çeçenistan'a yönelik askeri müdahalesinin Ürdün'deki etkili Çeçen⁶ toplumu tarafından eleştirilmesiydi. İlk sorun Yeltsin'in diplomatik ilişkileri ve iyi niyet gösterileri ile kolayca halledilmiştir. Rus delege Peter Aven, 1992'de Amman'a gelerek Ürdünlü yetkililerle bir görüşme gerçekleştirmiş ve taraflar, SSCB zamanındaki borçların kolayca geri ödenmesini içeren anlaşmayı imzalamıştır. Bu olumlu gelişmeye rağmen Ürdün'deki Çeçen toplumunun Rusya karşıtlığının kırılması zaman almıştır. Osmanlı zamanında bölgeye yerleşen Çerkesler (Çeçenleri de kapsamaktadır), ülkede sayıları az olmasına rağmen önemli kadrolarda görev almışlardır. Ayrıca Kral Abdullah'ın kız kardeşinin de bir Çeçen ile evli olması meseleyi daha karmaşık hale getirmiştir. Ürdün'deki Çeçenler, Kafkasya'ya para göndermekte ve orada yaralananların tedavisini Amman'daki hastanelerde yapmak suretiyle ayrılığa destek vermekteydi. 1994'te Amman'a gelen Rus Dışişleri Bakanı Victor Posuvalyuk'un girişimlerinin ardından rejim, mevzu ile ilgili daha hassas bir şekilde ilgilenmeye ve Ürdün-Rusya ilişkilerinin zedelenmemesi için gayret göstermeye başlamıştır. Diplomatik temasların ardından,

3 Helen Chapin Metz, (Ed.), Jordan: A Country Study, Washington: Library of Congress, 1989, <http://www.country-data.com/cgi-bin/query/r-7369.html>, (02.09.2015).

4 Russian-Jordanian Business Council, "Russian-Jordanian Relations", <http://russian-jordanian-bc.org/en/russian-jordanian-relations/>, (29.06.2015).

5 Michael Kahan, "High Noon in Jerusalem: A Middle East Perspective", *Polity*, 6 (4), 1974, s. 560.

6 Ürdün, Ortadoğu'da Çeçen toplumunun en etkili olduğu ülkelerin başında gelmektedir. Çeçenleri de kapsayan Çerkesler, Ürdün Haşimi Krallığı'na en sadık gruplardan biridir. Bu bağlılıklarından ötürü Çerkesler, istihbarat teşkilatı başta olmak üzere birçok kilit konumda görev yapmaktadırlar.

1990'ların ikinci yarısından itibaren, Ürdün resmi olarak, Çeçen sorununu Rusya'nın bir iç sorunu olarak kabul etmiştir. Bu kabulle birlikte, 1999'da tahta geçen Kral Abdullah, Rusya ile ilişkileri her alanda genişletmeye başlamıştır.⁷

Kral Abdullah ile Putin'in Eylül 2000'de New York'ta düzenlenen "Bin Yıl Zirvesi'nde" yaptıkları kısa konuşma, genişleyecek olan ilişkilerin ilk önemli işareti olmuştur. Bu kısa görüşmenin ardından Kral Abdullah, Ağustos 2001'de Rusya'ya ilk resmi ziyaretini gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretin ardından sırasıyla Kasım 2001, Temmuz ve Kasım 2002, Kasım 2003, Eylül 2004 ve Ağustos 2005 yıllarında Rusya'ya gerçekleştirilen iş seyahatleri, Ürdün için Rusya'nın artmaya başlayan önemini gözler önüne serecek niteliktedir. Bu ziyaretlerin ardından Şubat 2007 tarihinde de Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin Amman'ı ziyaret etmiştir. Üstelik bu görüşmelerden bağımsız, dışişleri bakanlıkları ve diğer bakanlıklar seviyesinde karşılıklı önemli temaslar gerçekleşmiştir.⁸

Karşılıklı üst düzey ziyaretler, beraberinde iktisadi işbirliğini getirmiştir. 2007 yılından itibaren iki ülke arasındaki iktisadi ilişkilerde hatırı sayılır bir artışın olduğu görülmektedir. 2007'nin ilk on ayında karşılıklı ticaret hacmi bir önceki yıla (64.8 milyon dolar) oranla neredeyse üç kat artarak 169 milyon dolara ulaşmıştır. Buna ilaveten iki ülke arasında, iktisatın yanı sıra eğitim alanında da iyi bir işbirliği geliştirilmiştir. Rus üniversiteleri, % 40–50 federal burs sağlayarak çok sayıda Ürdünlü öğrenciye eğitim imkânı sunmaya başlamıştır.⁹

1990'lı ve özellikle 2000'li yıllarda oldukça iyi ilişkilerin tesis edildiği Rusya ile Ürdün rejimi arasında, ülkedeki protestolar sürecinde çok hareketli bir diplomasi trafiği yaşanmıştır. Hemen her alanda iyi bir işbirliğinin tesis edildiği ilişkilerde üç yıllık süreçte öne çıkan önemli hususlar, ikili ilişkilerin ve işbirliğinin artırılması, İsrail-Filistin uyuşmazlığı ve Suriye Krizi'nin çözümü olmuştur. Buna ilaveten, iki ülke arasında, Ürdün'de nükleer santral inşa edilmesi ile ilgili de önemli adımlar atılmıştır.

Ürdün'de olaylar yeni başlamışken, 18 Ocak 2011 tarihinde, Rusya Devlet Başkanı Dmitry Medvedev, Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov ve birçok Rus

7 Andrej Kreutz, *Russia in the Middle East: Friend or Foe*, USA: Greenwood Publishing Group, 2007, s. 41.

8 Russian-Jordanian Business Council, "Russian-Jordanian Relations", <http://russian-jordanian-bc.org/en/russian-jordanian-relations/>, (29.06.2015).

9 Russian-Jordanian Business Council, "Russian-Jordanian Relations", <http://russian-jordanian-bc.org/en/russian-jordanian-relations/>, (30.06.2015).

yetkiliden oluşan heyetin Ürdün'ü ziyareti önemli izler taşır. Kral Abdullah, Başbakan Samir Rifai ve Dışişleri Bakanı Nasır Cude'nin katılımıyla toplantıların yapıldığı ziyaretler esnasında, birçok konu ele alınmıştır.¹⁰ Ana gündem maddesi olarak Ortadoğu barış sürecinin ve İsrail-Filistin sorununun ele alındığı toplantılarda, iki ülke arasında kültürel diyalog¹¹ ve nükleer enerji anlaşmasını da içeren işbirliğinin artırılması hususu müzakere edilmiştir. Toplantıda, Mayıs 2009'da Ürdün ile Rusya arasında nükleer enerjinin barışçıl kullanımı alanında imzalanan anlaşma gereği, Rusya'nın nükleer enerji santralini 2018 yılında tamamlaması kararlaştırılmıştır. İki ülke temsilcileri, ayrıca terörizm ve dini aşırıcılıkla ve küresel iktisadi krizle mücadelede işbirliği kararı almıştır.¹²

Rus heyetinin ziyaretinden kısa bir süre sonra, 7 Nisan 2011'de, Kral Abdullah Rusya'ya iade-i ziyarette bulunmuş ve Rusya Devlet Başkanı Dmitry Medvedev ile görüşmüştür. Liderler, Ürdün'deki nükleer yatırımlar, ulaşım ağı, su, tarım ve enerji konularının ele alındığı toplantıda, Filistin ve İsrail arasındaki barış görüşmelerinin devam ettirilmesi¹³ ve başkenti Doğu Kudüs olan bağımsız bir Filistin Devleti'nin kurulması konularında mutabık kalmışlardır.¹⁴ Toplantıda Medvedev, Kral'ın bölgedeki istikrarı güçlendirme ve barışı sağlama adına gösterdiği çabayı desteklediklerini vurgulayarak "Ürdün ve Rusya güzel ikili ilişkileri hak ediyor ve biz birçok konuda ortağız." demiştir. Başbakan Putin de Ürdün'ün Rusya nezdindeki yerine işaret ederek "Kral Abdullah Rusya'da büyük değere sahip bir arkadaşır." ifadesini kullanmıştır.¹⁵

10 "King, Medvedev to Hold Talks Today", (19.01.2011), *Jordan Times*, s. 1-6.

11 Hz. İsa ve Hıristiyanlık açısından önemli bir ülke olan Ürdün ile Rusya arasında kültürel ve dini alanlarda mühim bir diyalog ve işbirliği bulunmaktadır. Bu kapsamda, 5-12 Eylül 2011 tarihinde Rusya'da düzenlenen "Rusya'da Ürdün Haftası" başlıklı etkinliklerde Moskova, Kazan, Samara, Yekaterinburg ve St. Petersburg illerinde önemli kültürel faaliyetler düzenlenmiştir. Faaliyetler hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Russian-Jordanian Business Council, "Week of Jordan in Russia", <http://russian-jordanian-bc.org/en/events05-09-2011-1/>, (31.05.2015).

12 President of Russia, "Events: Visit to Jordan", (19.01.2012), <http://en.kremlin.ru/events/president/news/10098>, (31.05.2015).

13 İki ülke liderleri uluslararası toplantıları da değerlendirerek bölgesel meseleleri ele almışlardır. Bunlardan birinde, 27 Mart 2012 Salı tarihinde, Kral Abdullah ve Rusya Devlet Başkanı Dmitry Medvedev, Seul'da katıldıkları İkinci Nükleer Güvenlik Zirvesi'nde bir açıklama yaparak Suriye Krizi'nin barışçıl yollarla son bulması ve bağımsız bir Filistin devletini öngören barış görüşmelerine dönülmesi gerektiğini vurgulamışlardır. "Jordan, Russia Call for Peaceful End to Violence in Syria", (22.03.2012), *Jordan Times*, <http://jordantimes.com/jordan-russia-call-for-peaceful-end-to-violence-in-syria>, (18.12.2014).

14 "King to Meet Medvedev, Putin Today", (07.04.2011), *Jordan Times*, s. 1-6.

15 "الملك يثمن الدور الروسي تجاه القضية الفلسطينية والتحديات التي تواجهها المنطقة", (08.04.2011), *Ed-Düstur*, s. 3.

2011 senesinde gerçekleşen liderler buluşması, 2012 senesinde de devam etmiştir. 2012'de ilk olarak 26 Haziran'da, Mayıs ayında tekrar Rusya Devlet Başkanı olan Vladimir Putin, Ürdün'ü ve Hz. İsa'nın Ürdün Nehri'nde vafat edildiği yeri ziyaret etmiştir. Ziyaretin ardından yaptığı açıklamada Putin, Ürdün Kralı'na Hıristiyan hacılar için konukevi inşa edilmesinden duyduğu memnuniyeti iletmış ve bunun bile başlı başına iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin üst düzeyde¹⁶ seyrettiğine işaret ettiğini beyan etmiştir. Ürdün'ün izlediği rolün saygı ve takdiri hak ettiğini ifade eden Putin, Ürdün ile iktisat başta olmak üzere her alanda ilişkileri arttırmak için bütün gayretleri sarf edecekleri sözünü vermiştir.¹⁷ Aynı yıl içinde gerçekleşen başka bir görüşme de yine büyük önemi haizdir. 6 Kasım 2012'de Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov, Amman'da Kral Abdullah ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve görüşmede Kral Abdullah, Suriye'deki krizin siyasi çözüme kavuşturulması ve akan kanın durdurulması için daha fazla bölgesel ve uluslararası çabaya ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Amman'da Suriye eski başbakanlarından muhalif Riad Hicab ile de görüşen Lavrov, bir ateşkes anlaşması için muhaliflerin organize edilmesini gerektiğini ifade ederek, eski başbakanın şahsında Ürdünlü yetkililere Suriyelilere yönelik müşfik ve yardımsever muamelelerinden dolayı şükranlarını sunmuştur.¹⁸

2011 ve 2012'de olduğu gibi 2013 senesinin de üst düzey ziyaretlere şahitlik ettiği görülmektedir. Şubat 2013'te Kremlin'den yapılan açıklamada, liderlerin karşılıklı ilişkileri arttırmak ve Ürdün'e inşa edilmesi planlanan ilk nükleer enerji santrali hakkında müzakerede bulunmak üzere yakında buluşacakları duyurulmuştur. Ayrıca yapılan açıklamada Rusya ile Ürdün arasında artan ticari ilişkilere dikkat çekilmiştir. Buna göre Rusya-Ürdün arasındaki ticaret hacmi, 2012 yılında bir önceki yıla oranla % 22 artarak 426.5 milyon dolara yükselmiştir.¹⁹ Bu açıklamadan kısa bir süre sonra, 19

16 Fukuşima'da meydana gelen felaketten sonra, Batı standartlarında bir tesis inşa etmek isteyen Ürdün parlamentosu, 2012 Mayıs'ta iktisadi açıdan elverişli ve çevreye zarar olmayan nükleer enerji santrali için karar almıştır. Bunun üzerine Ürdün'ün kaygılanmı da göz önüne alan Rusya nükleer devlet kurumu Rosatom, Ürdün Atom Nükleer Kurumu'na çeşitli alternatifler sunmuştur. Ayrıca Rosatom 12 Ürdünlü fizikçiye imkân sağlamak suretiyle Rusya'da eğitim vermektedir. Daha fazla bilgi için bkz: "Rusia, Jordan to Discuss Nuclear Power Plant", (24.02.2013), New Europe, <http://www.neurope.eu/article/russia-jordan-discuss-nuclear-power-plant/>, (29.06.2015).

17 Rusya Devlet Başkanlığı İnternet Sitesi, (26.07.2012), "Visit to Jordan, Vladimir Putin had talks with King Abdullah II of Jordan", <http://en.kremlin.ru/events/president/news/15759>, (23.06.2015).

18 Taylor Luck, "King, Lavrov Hold Talks on Syria", (06.11.2012), Jordan Times, <http://jordan-times.com/king-lavrov-hold-talks-on-syria>, (18.12.2014).

19 "Rusia, Jordan to Discuss Nuclear Power Plant", (24.02.2013), New Europe, <http://www.neurope.eu/article/russia-jordan-discuss-nuclear-power-plant/>, 29.06.2015.

Şubat 2013'te Rusya'ya gelerek Vladimir Putin ile görüşen Kral Abdullah, ilk olarak Ürdün-Rus ilişkilerinin seyrinden duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. Görüşmede, bölgesel güvenlik meselelerini de ele alan Abdullah, Suriye'de barışın imkânsız hale gelmesinden evvelki son fırsatın değerlendirilmesi gerektiğini dile getirmiş ve kalıcı bir çözüm için Suriye'nin bütünlüğünün sağlanması ve halkın taleplerinin karşılanması gerektiğini vurgulamıştır.²⁰ Dostluk mesajlarının verildiği iki liderin buluşmasında Vladimir Putin, Rus hacılar için arazi verilmesinden dolayı müteşekkir olduklarını yinelemiş ve iki ülke arasındaki ilişkilerin başarılı bir şekilde ilerlemesinden duyduğu memnuniyeti Kral'a ileterek kendisini ülkelerinde misafir etmekten dolayı her daim çok mutlu olduklarını ifade etmiştir.²¹

Gelişen siyasi işbirliğine paralel olarak iki ülke arasında ekonomi alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu çerçevede, Kral Abdullah'ın ziyaretinden kısa bir süre sonra, Mart 2013'te Amman'da Ürdün-Rusya diplomatik ilişkilerinin tesisinin 50. yılının kutlanmasını da hedefleyerek tertip edilen büyük organizasyon, iki ülke arasındaki dostane ilişkilerin geldiği seviyeyi göstermesi bakımından önemlidir. Rus Endüstri ve Ticaret Bakanlığı ile İktisadi Kalkınma Bakanlığı, Rus-Arap İş Konseyi, Rus-Ürdün İş Konseyi ve Rusya Amman Büyükelçiliği'nin desteklediği ve 11.si düzenlenen Rus-Ürdün Fuarı'nda fuar vesilesiyle Rusya'dan Ürdün'e, toplamda 1200 şirketten 50 binden fazla işadammın geldiği açıklanmıştır.²²

Karşılıklı iyi iktisadi ilişkiler²³ devam ederken 2013 senesinin diğer üç önemli siyasi buluşmasına Dışişleri Bakanı Nasır Cude'nin diplomatik atağı damga vurmuştur. 9 Mayıs 2013 tarihinde Dışişleri Bakanı Nasır Cude,

20 "King Calls for Seizing Opportunity to End Mideast Peace Stalemate", (19.02.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/king-calls-for-seizing-opportunity-to-end-mideast-peace-stalemate>, (29.09.2014).

21 Rusya Devlet Başkanlığı İnternet Sitesi, "Meeting with King Abdullah II of Jordan", (19.02.2013), <http://en.kremlin.ru/events/president/news/17538>, (23.06.2015).

22 Rusya Arap İş Konseyi İnternet Sitesi, "Expo-Russia Jordan 2013 Held in Amman", (11.03.2013), <http://www.russarabbc.ru/en/about/detail.php?ID=28925>, (23.06.2015).

23 2013'ün sonlarına doğru, iki ülke yetkilileri arasında Ürdün'de inşa edilmesi planlanan nükleer santrale yönelik toplantılar düzenlenmiştir. İsrail'in bölgede nükleer tesislere yönelik kaygısına rağmen Rusya'nın Ürdün'de bir nükleer santral inşa etmek için önemli gayretler sarf ettiği görülmektedir. İlk olarak 2009'da mutabık kalınan ve 2018'de bitirilmesi planlanan tesis için nihai anlaşmanın yakın bir zamanda imzalanması ve santralin en geç 2023'te bitirilmesi kararlaştırılmıştır. Anlaşmanın maliyetinin ise 10 milyar dolar civarında beklendiği açıklanmıştır. Dünya'da enerji bakımından en zayıf ülkelerden biri olan Ürdün, inşa edilmesi planlanan santral ile birlikte enerjide dışa bağımlılığını önemli ölçüde azaltmayı hedeflemektedir. "Russia Firms to Build Jordan's First Nuclear Plant", (28.09.2013), Al Arabia News, <http://english.alarabiya.net/en/business/energy/2013/10/28/Russia-firms-to-build-Jordan-s-first-nuclear-plant.html>, (23.06.2015).

Moskova'da mevkidaşı Sergei Lavrov ile bir araya gelerek özellikle Suriye Krizi'ni gündeme getirmiştir. Lavrov, Cude'nin şahsında Ürdün'ü, Suriye Krizi'nin barışçıl yollarla çözüme kavuşturulmasına yönelik iştiyakından dolayı tebrik etmiş ve Suriye meselesinde Ürdün'ün üstlendiği insani yardımların takdire şayan olduğunu mevkidaşına iletmiştir. Toplantı vesilesiyle her iki siyasetçi de başta yarım milyondan fazla mülteciye ev sahipliği yapan Ürdün olmak üzere Suriye'ye komşu ülkelere daha fazla insani yardım yapılması için uluslararası camiaya çağrıda bulunmuşlardır.²⁴ Bu ziyaretten kısa bir süre sonra, 19 Ağustos 2013 tarihinde, Nasır Cude Moskova'ya bir seyahat daha gerçekleştirerek yine Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov ile görüşmüştür. Mayıs ayında gerçekleşen görüşmelerde ele alınan konular tekrar masaya yatırılmış ve Suriye Krizi'ne barışçıl bir çözüm bulunması ve İsrail-Filistin arasında iki devletli çözümü öngören barış görüşmelerine başlanması gerektiği yinelenmiştir.²⁵

2013 senesinde iki kez bir araya gelen Lavrov ve Cude ikilisi, sene sonuna doğru, 9 Aralık tarihinde tekrar buluşarak bölgesel ve uluslararası konularda işbirliğine devam edeceklerini açıklamışlardır. İsrail-Filistin barış görüşmelerinde verdiği destekten ötürü Rusya'ya şükranlarını sunan Cude, Suriye Krizi'nden dolayı Ürdün'e yapılan yardımların da arttırılması gerektiğine vurgu yapmıştır. Lavrov ise Ürdün'ün izlediği merkezi rolün önemine değinerek ülkesinin, Ürdün'ün uluslararası saygıyı kazanma çabalarına yönelik yardımlarının devam edeceğini vurgulamıştır.²⁶

Arap Baharı sürecinde, 1990'ların ortalarında tesis edilen ve artarak gelişen ilişkilerin de katkısıyla, iki ülke arasında iktisadi, siyasi, dini ve kültürel alanlarda hatırı sayılır bir işbirliği bina edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle Hıristiyan hacıların önemli ziyaret merkezlerine ev sahipliği yapan Ürdün'ün Rus hacılar için sağladığı kolaylıklar, Rus yetkililer tarafından her vesilede takdir ile karşılanmıştır. Bütün bu iyi ilişkilere paralel olarak Rusya, Arap Baharı sürecinde Ürdün toplumunda meydana gelen huzursuzlukları görmezden gelmiş ve reform talepleri ile ilgili açıklama yapmaktan imtina etmiştir. Ürdün'ün ülke içi meseleleri hakkında fikir beyan etmekten kaçınan Rusya, bölgesel meselelerin neredeyse tamamında Ürdün'ü

24 "Jordan, Russia Hold Consultations on Syria, Mideast", (10.05.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/jordan-russia-hold-consultations-on-syria-mideast>, (18.12.2014).

25 "Judeh, Lavrov Discuss Ties, Region in Moscow", (19.08.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/judeh-lavrov-discuss-ties-region-in-moscow>, (18.12.2014).

26 "Amman, Moscow to 'coordinate positions' at UNSC", (10.12.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/amman-moscow-to-coordinate-positions-at-unsc>, (26.10.2014).

desteklemiştir. İsrail-Filistin uyuşmazlığına barışçıl bir çözüm konusunda mutabık olan iki ülkenin, Suriye meselesinin çözümü konusunda da aynı fikirleri paylaştığı görülmektedir. Ancak önemli bir husus olarak belirtmek gerekir ki, Rusya'nın Ürdün'e yönelik yardımları genelde siyasi düzeyde ve karşılıklı menfaatler ile ticari ilişkiler çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu kapsamda, siyasi düzeyde (protestoları müteakip ülkeye giden ilk heyet Rusya'ya aittir) rejimi destekleyen Rusya'nın, Suriyeli mülteciler konusunda defaatle yardım talebinde bulunan Ürdünlü siyasetçilerin çağrılarına kulak asmadığı söylenmelidir. Ancak buna rağmen, bölgedeki çıkarları açısından Ürdün'ü önemseyen Rusya'nın sağladığı desteklerin, Ürdün'de rejimin idamesine katkı sağladığı rahatlıkla söylenebilir.

2. Çin ile İlişkiler

Ürdün'ün, Rusya ile olduğu gibi Çin ile ilişkilerinde de benzer bir durum göze çarpmaktadır. Ürdün'ün Çin ile tarihsel olarak geliştirdiği ilişkiler için, dış maddi yardımlarla ayakta duran ülkenin tamamen Batı'ya bağlı kalmamak ve özellikle ABD'nin boyunduruğu altında olmamak amacı taşıdığı söylenebilir. Batı ile Doğu arasında kendi bağımsızlığını sağlamaya ve maksimum fayda elde etmeye çalışmanın gayreti olan bu denge politikası, Arap Baharı sürecinde de devam ettirilmiştir. Ancak Ürdün rejiminin, yine Rusya ile ilişkilerinde olduğu gibi, Çin ile Arap Baharı sürecinde geliştirdiği ilişkilerde, maksimum fayda elde etmek değil varlığını idame ettirme kaygısı içinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, Ürdün'ün Çin ile ilişkilerinde birbirine yakın ancak farklı kaygılarla siyaset üretildiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Arap Baharı'na kadar geçen süreçte, takip edilen denge politikası ile maksimum fayda elde edilmesi amaçlanmışken, Arap Baharı ile başlayan süreçte, aynı amacı da kapsamakla birlikte esasen rejim idamesinin sağlanması amaçlanmıştır.

İki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin başlangıcı, yakın sayılabilecek bir tarih olan 1977 senesine tekabül etmektedir. Ancak bu tarihten itibaren hızla gelişen ilişkiler neticesinde Çin, Ürdün'ün Suudi Arabistan'dan sonra ikinci büyük ticaret ortağı olmayı başarmıştır. 1970'li yıllardan itibaren bölgede birçok ülke istikrarsızlık yaşarken Ürdün, istisnai olarak istikrarını korumuş ve Çin ile güçlü ilişkiler geliştirmiştir. 2011 yılı itibarıyla iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2.80 milyar dolara yaklaşmış; üstelik bu hacim, 2010 yılına göre % 35'lik bir artış göstermiştir. Toplam ticaret hacminde Çin'in Ürdün'e ih-

racatının büyüklüğü dikkat çekse de Ürdün'ün Çin'e yönelik ihracatında da hatırı sayılır bir artıştan bahsedilebilir.²⁷

İki ülke arasında sadece 1999–2009 yılları arasında değeri 57.1 milyon doları bulan 17 hibe anlaşması imzalanmıştır. Buna ilaveten Çin, Ürdün'le 1984'ten günümüze toplamda 70 milyon doları bulan sıfır faizli 7 kredi²⁸ anlaşması imzalamıştır. Günümüzde Çin, Ürdün'de hâlihazırda birçok projeyi devam ettirmektedir.²⁹

Yakın tarihte, 2005 yılı sonunda, Kral Abdullah'ın Çin'e yaptığı seyahat iki ülke ilişkilerinde önemli bir yere sahiptir. Dönemin Çin Başkanı Hu Jintao, Kral Abdullah'ı ağırlamaktan duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve ülkesinin Ürdün'e yaptığı yatırımların artacağı sözünü vermiştir. Görüşmelerin ardından teknik ve iktisadi işbirliği alanında ikili anlaşmalar imzalanmıştır. Başkan Jintao'nun Kasım 2005'te Amman'da meydana gelen bombalama eylemine işaret ederek uluslararası terörizmle mücadelede ve bölge güvenliğinin tesisinde Ürdün'ün yanında yer alacaklarını ve bu konuda Ürdün'e her türlü desteği sağlayacaklarını beyan etmesi, iktisadi alanların yanında siyasi meselelerde de sergilenen ortak duruşu göstermesi bakımından mühimdir.³⁰

Son yıllarda özellikle küresel ekonomide önemli bir ivme kazanan Çin, Afrika ve Ortadoğu bölgeleri ile daha fazla ilgilenmeye başlamıştır. Ürdün ile geliştirdiği olumlu ilişkiler, Çin'in bölgede etkin olması için katkı sağlayacak niteliktedir. Eğitimden kültüre, sağlıktan enerjiye birçok alanda iki ülke arasında tesis edilen ilişkiler vesilesiyle Çin, Suriye Krizi, Filistin meselesi ve diğer bölgesel güvenlik sorunları üzerinden kendisine hareket alanı bulmaktadır.³¹ Çin'e bölgede avantaj sağlayan bu durum, Ürdün'ün çıkarla-

27 Yue Xiaoyong, Çin Ürdün Büyükelçisi, "An Annual Policy Presentation At The Jordan Royal National Defense College By Ambassador Yue Xiaoyong", (13.03.2012), Amman, <http://jo.chineseembassy.org/eng/dtxw/t914044.htm>, (26.06.2015).

28 İki ülke arasındaki ilişkiler sadece siyasi ve iktisadi düzeyde gelişmemiştir. Özellikle Çin, ilginç bir şekilde, sportif ve kültürel alanlarda da Ürdün'e önemli yatırımlar yapmıştır. Örneğin bu 7 kredi anlaşmasından birinde, Mayıs 1987'de, Ürdün'ün İrbid şehrine spor kompleksi inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. "China Signs Pact to Build Sports Complex in Jordan", (05.03.1987), Los Angeles Times, http://articles.latimes.com/1987-03-05/news/mn-7916_1_sports-complex, (26.06.2015).

29 Muhammad Zulfikar Rakhmat, "Sino-Jordanian Ties: Growing in the Midst of Turmoil", The Diplomat, (09.07.2014), <http://thediplomat.com/2014/07/sino-jordanian-ties-growing-in-the-midst-of-turmoil/>, (24.06.2015).

30 Cao Desheng, "China to Boost Relations with Jordan", (13.12.2005), China Daily, http://www.china-daily.com.cn/english/doc/2005-12/13/content_502949.htm, (24.06.2015).

31 Çin'in Ürdün'e sağladığı yardımlar, bir taraftan Çin'in bölgede etkisini arttırmaya yönelik atılan adımlar şeklinde yorumlanabilirken diğer taraftan ülkede rejimin ayakta kalmasına yardımcı unsurlar olarak değerlendirilebilirler. Karşılıklı ihtiyaç ve çıkarlardan doğan iki ülke arasındaki iktisadi ilişkiler, 2001-

ryla da örtüşmektedir. Her ne kadar Batılı ülkelerle sıkı bir işbirliği yürütse de Ürdün, özellikle Rusya ve Çin gibi küresel düzeyde birçok konuda siyaseten ABD karşıtı ülkelerle çıkarlar kapsamında ilişkileri artırmada bir beis görmemektedir.

1977'den itibaren gelişerek devam eden Ürdün-Çin ilişkileri, Ürdün'de protesto gösterilerinin yoğun yaşandığı 2011–2014 yılları arasında zirveye ulaşmıştır ve bu üç yıllık süreç içerisinde iki ülke arasında vuku bulan gelişmeler, yukarıda izah edilen karşılıklı çıkar odaklı işbirliğini doğrular niteliktedir.³²

2011 senesinin hemen başlarında, Şubat ayında, ülkede sokaklar huzursuzluklara sahne olurken, Çin'in Ürdün Büyükelçisi Yue Xiaoyong, ülkesinin yıl içinde Ürdün'e daha fazla finansal yardım yapmayı düşündüğünü duyurmuştur. 1998'den bu yana Çin'in Ürdün'e 140 milyon dolar civarında yardım yaptığına işaret eden Xiaoyong, ülkesinin takip eden üç yıllık süreçte yardımları artırmayı düşündüğünü açıklamış ve Çin'in Ürdün'ün sosyal ve iktisadi kalkınmasını desteklemekten duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. Büyükelçi ayrıca, Çin'in Ürdün'le olan iktisadi ilişkilerini genişletme arzusunun bir göstergesi olarak büyük şirketlerin Ürdün'deki enerji ve su ile ilgili alanlarda projelere katılması için cesaretlendirildiğinin de altını çizmiştir.³³

Bu yardım vaadinden bir süre sonra, 21 Kasım 2011 tarihinde, Ürdün ile Çin arasında Pekin'in Ürdün'e 10.7 milyon dolar değerinde finansal ve teknik yardımını öngören bir anlaşma imzalanmıştır. Planlama ve Uluslararası İşbirliği Bakanı Cafer Hasan ile Çin Ticaret Bakanı Zhong Shan ve Çin'in Amman Büyükelçisi Yue Xiaoyong arasında imzalanan anlaşmada Pekin, 7.9 milyon dolarlık kısmı Ürdün'deki finansal gelişim projeleri için sağlama sözü vermiştir. Çin'in iktisadi yardımlarını tedricen artırmaya karar

2010 yılları arasında tam yedi kat artmıştır. Elizabeth Whitman, "Jordan Yearns for Chinese Investment", (04.12.2013), Al Jazeera, <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2013/11/jordan-yearns-chinese-investment-2013112611506665831.html>, (25.06.2015). Özellikle enerji fakiri bir ülke olan Ürdün'ün Rusya'nın yanı sıra Çin ile yaptığı nükleer enerji anlaşmaları uzun vadede Ürdün'ün Çin'e ihtiyaç duymaya devam edeceğinin göstergesidir. Enerji ihtiyacının çok az bir kısmını iç kaynaklardan karşılayabilen Ürdün, 2020 yılı itibarıyla iç enerji kaynaklarını % 39'a çıkarmayı hedeflemektedir. Bu hedefe ulaşmak amacıyla kat edilecek yolda Çin'in önemli bir yeri vardır. Muhammad Zulfikar Rakhmat, a.g.e.

32 İki ülke arasında yaşanan gelişmeler, elbette izah edilenler ile sınırlı değildir. Ancak çalışmanın kapsamı gereği bütün gelişmelerin ele alınması mümkün görünmemektedir. Bu sebepten, sadece açıklayıcı özelliği haiz mühim konulardan bazıları mevzu bahis edilmiştir.

33 "China Considering Increasing Financial Assistance to Jordan", (03.02.2011), Jordan Times, s. 10.

verdiğini ifade eden bakan, ayrıca sağlık ve su alanlarında kullanılmak üzere sıfır faizli kredi de sağlanacağını belirtmiştir.³⁴ Bu önemli yardımın yanı sıra aynı görüşmelerde oldukça mühim bir adım daha atılmıştır. İki ülke, dünyanın ikinci büyük kaya petrolü (shale oil) elektrik santralının kurulması için ilk adımı atmışlardır. Ürdün Ulusal Elektrik Enerji Şirketi ve Çinli Lejjun Kaya Gazı Yatırımları tarafından yapılması ve 1.25 milyar dolara mal olması planlanan proje, Çin Ticaret Bakanı Zhong Shan ile Ürdün Enerji ve Mineral Kaynaklar Bakanı Kuteybe Ebu Kura'nın birlikte imzaladığı mutabakat anlaşması ile 20 Kasım'da resmîyet kazanmıştır.³⁵

Kaya petrolündeki gelişmeye ilaveten Çin'in Trina Solar isimli büyük enerji şirketlerinden biri, 2012 yılı içerisinde yaptığı bir açıklamada, Ürdün'e değeri 200 milyon doları bulan yatırım gerçekleştireceğini duyurmuştur.³⁶ Anlaşmaların hayata geçmesi halinde, enerji açısından ciddi sorunlar yaşayan Ürdün'ün bir nebze rahatlaması söz konusu olacaktır. Ancak bu rahatlamasının, Ürdün dış politikası açısından, Çin'e bağımlılığının artması yönünde birtakım riskleri de beraberinde getireceğine şüphe yoktur.

Bu risklere rağmen, Çin'in iktisadi potansiyelinin farkındalığı ile Ürdünlü yetkililer, her fırsatta Çinli bürokratlarla bir araya gelerek Çin'in yatırımlarını ülkeye daha fazla çekmek için çaba sarf etmişlerdir. Bunlardan birinde, 5 Ocak 2012'de, Meclis Başkanı Abdülkerim Duğmi, Çin'in Amman Büyükelçisini ziyaret etmiş ve kendisiyle iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi ile ilgili müzakerelerde bulunmuştur.³⁷ Aynı yıl içinde bir başka önemli ziyarette ise Kral Abdullah'ın imzası bulunmaktadır. Kral Abdullah, 22 Mayıs 2012'de, Çin Komünist Parti politbüro üyesi Wang Gang ile bir araya gelmiş ve ülkesinin Çin ile ilişkileri arttırmaya yönelik isteğini yinelemiştir. Kral, ülkedeki hayati önemi haiz konulardan özellikle su, enerji ve ulaşım alanlarında Çin'i daha fazla yatırım yapmaya davet etmiştir. Aynı za-

34 Omar Obeidat, "China Grants Jordan \$10.7m in Financial, Technical Aid", (22.11.2011), Jordan Times, <http://jordantimes.com/china-grants-jordan-107m-in-financial-technical-aid>, (17.09.2014).

35 Taylor Luck, "China, Jordan to Build World's Second-largest Oil Shale Plant", (22.11.2011), Jordan Times, <http://jordantimes.com/china-jordan-to-build-worlds-second-largest-oil-shale-plant>, (19.12.2014).

36 "Jordan and China: An Equal Partnership?", (03.04.2014), Venture: The Business Intelligence Monthly, http://www.venture-mag.com/index.php?option=com_k2&view=item&id=658:jordan-and-china-an-equal-partnership?&Itemid=34, (27.06.2015).

37 Çin Halk Cumhuriyeti Amman Büyükelçiliği İnternet Sitesi, "Lower House Speaker Meets Chinese Ambassador", (09.01.2012), <http://jo.china-embassy.org/eng/dtxw/t893951.htm>, (29.06.2015). Mezkûr süreçte Ürdünlü siyasetçiler, Çinli yetkilileri sıklıkla ziyaret etmiş ve özellikle iktisadi alanda ve Suriye konusunda daha fazla destek talebinde bulunmuşlardır. Daha fazla bilgi için bkz: Çin Halk Cumhuriyeti Amman Büyükelçiliği İnternet Sitesi, <http://jo.china-embassy.org/eng/>.

manda Çin Halk Siyasi İstişari Konferansı Başkan Yardımcısı olan Gang, ülkesinin Ürdün ile iktisadi ilişkilerde daha fazla işbirliğiyle ilgilendiğini ifade etmiş ve ülkesinde özel sektör başta olmak üzere Ürdün'e daha fazla yatırım yapılması için yetkili mercileri harekete geçirebileceğinin altını çizmiştir.³⁸ Senato Başkanı Abdurrauf Ravabde ile de bir araya gelen Gang'a Duğmi, Ürdün'deki Suriyeli mültecilerin ülkeye artmaya başlayan maliyeti hakkında da bilgi vermiştir.³⁹

2011 ve 2012 senelerinde gerçekleştirilen yoğun diplomasi trafiğinin getirdiği olumlu hava ile 2013 senesinde ilişkiler bir adım daha ileri taşınmıştır. 2013 senesinde ilk olarak, Amman'da düzenlenen ve 10. olma özelliğini haiz Çin Fuarı hareketli ve iki ülke açısından verimli geçmiştir. Fuar organizatörü Binu Pillai, Ürdün'ü küçük bir piyasa ancak Levant'a açılan önemli bir kapı şeklinde tanımlamıştır. Bu bağlamda Ürdün'ün bir cazibe merkezi olduğunu ifade eden Pillai, özellikle ülkenin güvenli bir ortam sunmasının birincil derecede ehemmiyet arz ettiğini vurgulamıştır.⁴⁰

Aynı yıl içindeki gelişmelerden bir diğerinde, 17 Eylül 2013 tarihinde Pekin'de düzenlenen ve ilk olma özelliğini taşıyan Ürdün-Çin İş Forumu'nun açılışında Kral Abdullah, iki ülke arasındaki ilişkilerin her düzeyde gelişmesine istekli olduklarını yinelemiştir. Bu amaçla Abdullah, Çin Uluslararası Ticareti Geliştirme Konseyi tarafından organize edilen foruma katılan büyük firma sahiplerini Ürdün'ü ziyarete ve Ürdün'deki su, enerji ve ulaşım alanlarındaki büyük projelerde yer almaya davet etmiştir.⁴¹ Forumda Konsey Başkanı Wan Jifei, Çinli işadamlarını ülkesine davet eden Kral Abdullah'a şükranlarını sunmuş ve ileriye dönük iktisadi ilişkilerin güzel sinyaller verdiğine dikkat çekmiştir. Kral Abdullah, Çin seyahati esnasında Devlet Başkanı Xi Jinping ile de bir toplantı gerçekleştirerek kendisiyle her seviyede devam eden ikili ilişkileri müzakere etmiştir. Kral Abdullah, iki ülke arasındaki ilişkileri bir adım daha öteye taşıyarak *stratejik ortaklık* kurulması hususunda hevesli olduklarını Çinli lidere iletmiştir. Devlet Başkanı Jinping, bölge po-

38 "King Urges China to Support Kingdom's Mega-projects," (23.05.2012), Jordan Times, <http://jordan-times.com/king-urges-china-to-support-kingdoms-mega-projects>, (19.12.2014).

39 Çin Halk Cumhuriyeti Amman Büyükelçiliği İnternet Sitesi, "King Abdullah Meets with Chinese Politician", (24.05.2012), <http://jo.china-embassy.org/eng/dtxw/t934875.htm>, (29.06.2015).

40 "Jordan Turns to China for Energy Development", (17.08.2014), Global Risk Insight, <http://global-risk-insights.com/2014/08/jordan-turns-china-energy-development-amid-regional-security-crisis/>, (26.06.2015).

41 Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "China and Jordan", http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/zjzj_663340/xybfs_663590/gjlb_663594/2833_663656/, (29.06.2015).

litikaları açısından Ürdün'ün güvenlik ve istikrarının büyük öneme sahip olduğunu belirtmiş ve bölge güvenliği için sarf ettiği gayretten dolayı Kral Abdullah'a şükranlarını sunarak ülkesinin Ürdün'deki büyük projelerde yer almaya devam edeceği *müjdesini* vermiştir. Ziyaret kapsamında Çin Başbakanıyla da buluşan Kral Abdullah, Başbakan Li Keqiang ile askeri işbirliği, medya, potaş ve yenilenebilir enerji alanlarında dört mutabakat anlaşması imzalamıştır.⁴² Görüşmelerin ardından Çin'in Amman Büyükelçisi Yue Xiaoyang, ziyareti "emsalsiz yeni bir yükselme" şeklinde tanımlamıştır.⁴³

Kral Abdullah'ın Çin ziyareti, ülkesinin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) üyelik sürecine de olumlu etki etmiştir. 25 Kasım 2013'te, Çin Dışişleri Bakanlığı Batı Asya ve Kuzey Afrika Bölümü Genel Direktörü Chen Xiaodong, 1965–1966 ve 1982–1983 seneleri arasında geçici üyelik görevini ifa eden Ürdün'ün BMGK üyelik sürecinde, Krallığın ricası üzerine Çin tarafından destekleneceğini duyurmuştur.⁴⁴ Çin'den yapılan açıklamadan bir hafta sonra, 2 Aralık'ta, Dışişleri Bakanı Nasır Cude, Çinli mevkidaşı Wang Yi ile Pekin'de bir araya gelerek Ürdün'ün BMGK geçici üyeliği için beklenen desteği resmi düzeyde tekrar Çinli mevkidaşına iletmıştır. İkili görüşmenin ardından Yi, Ürdün'ü tamamen destekleyeceklerini ilan etmiştir.⁴⁵ Bu gelişmeden çok kısa bir süre sonra Ürdün, sadece Çin'in değil diğer küresel aktörlerin de desteğiyle, 193 üyeli BM Genel Kurulu'nda 178 devletin oyunu alarak BMGK'ya geçici üye seçilmiştir.⁴⁶

Üç yıllık süreçte, iki ülke arasında siyasi ve iktisadi alanlarda atılan mühim adımların yanı sıra askeri alanda da önemli adımların atıldığı ve Çin'in, Ürdün'e muhtelif şekillerde askeri destek sağladığı görülmektedir. Ülkede reform talepleri ile sokakları işgal eden halkın protesto gösterileri birinci yılını doldururken, 26 Eylül 2011 tarihinde, Çin Polis Güçleri Komutanı Wang Jiaping ve beraberindeki heyet, Ürdün Genelkurmay Başkanı Meşal El Zaben ve Jandarma Dairesi Genel Direktörü Tefvik Tavalbe ile bir görüşme

42 "Jordan, China Partners on International Issues—King", (18.09.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/jordan-china-partners-on-international-issues---king>, (19.12.2014).

43 Elizabeth Whitman, a.g.e.

44 "China Supports Jordan UN bid", (25.11.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/china-supports-jordan-un-bid>, (25.10.2014).

45 "Jordan, China Seeking 'strategic partnership'", (03.12.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/jordan-china-seeking-strategic-partnership>, (19.12.2014).

46 Michelle Nichols ve Louis Charbonneau, "Jordan Elected to Take Saudi Seat on U.N. Security Council", (06.11.2013), Reuters, <http://www.reuters.com/article/2013/12/06/us-un-council-jordan-idUSBRE9B500720131206>, (14.04.2015).

gerçekleştirmiştir. Amman'da Kral Abdullah ile de bir toplantı gerçekleştirilen heyet, Ürdün polislerinin eğitilmesi konusunu teklif etmiştir.⁴⁷

Çin tarafından Ürdün'e aynı alanda, lojistik desteğe ilaveten, birçok kez gerek maddi gerekse teçhizat desteği de sağlanmıştır. Bunlardan birinde, 30 Aralık 2013 tarihinde, Genelkurmay Başkanı Meşal El Zaben, Çin Büyükelçisi Gao Yusheng ile Çin Askeri Ateşe Yardımcısı Lu Jun'u kabul etmiş ve taraflar, Ürdün ile Çin askeri teşkilatları arasında işbirliği ve koordinasyonun genişletilmesi konularını ele almışlardır. Buna ilaveten görüşmede, Ürdün Silahlı Kuvvetlerine, değeri 4.9 milyon doları bulan askeri ekipman hibe edilmesini öngören bir anlaşma imzalanmıştır.⁴⁸ Bu hibenin önemi, her ne kadar küçük gibi görünse de Ürdün'ün ekonomik büyüklüğü ile birlikte değerlendirildiğinde daha net anlaşılmaktadır.

Batılı küresel güçler kadar belirgin olmasa da bölgesel güvenlik meseleleriyle ilgilenen Çin, Ürdün'ün Suriye krizinin barışçıl yollarla son bulması çağrısına/talebine destek vermiştir. Yanı sıra Çin, Suriye Krizi'nin sebep olduğu ağır yükün hafifletilmesi amacıyla Ürdün'e bazı maddi yardımlarda da bulunmuştur. Bu bağlamda Dışişleri Bakanı Nasır Cude'nin, Mayıs 2013'te Çin'in Ortadoğu elçisi Wu Sike ile maddi destek talep ettiği görüşmesi önemli sonuçlar doğurmuştur. Görüşme sonrası düzenlenen basın toplantısında Ürdün'ün Suriyeli mülteciler konusunda tek başına kaldığına işaret eden Sike, ülkeye mali destek sözü vermiştir. Buna ilaveten Sike, Suriye'ye karşı silahlı bir müdahalenin bölge şartlarını çok daha zor hale getireceğini vurgulayarak silahlı müdahalenin en kötü senaryo olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁹ Cude'nin Suriye Krizi ile ilgili maddi destek talep etmesinden kısa bir süre sonra, 7 Ağustos 2013 tarihinde, Çinli yetkililer tarafından Suriye Krizi'nde üstlendiği insani rolün ağır yükünün hafifletilmesi için Ürdün'e 2.5 milyon dolar yardımda bulunma kararı alındığını açıklanmıştır. Çin Büyükelçiliğinden yapılan açıklamada, bu hibenin bir önceki Ağustos ayında Çin'in Ürdün'e taahhütte bulunduğu 15 milyon dolar acil yardım paketinin üçüncü kısmını oluşturduğuna dikkat çekilmiştir.⁵⁰

47 "Jordan, China Discuss Police Cooperation", (27.09.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/jordan-china-discuss-police-cooperation>, (19.12.2014).

48 "China to Provide Kingdom with Military Equipment Worth \$4.9m", (30.12.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/china-to-provide-kingdom-with-military-equipment-worth-49m>, (19.12.2014).

49 Mohammad Ghazal, "China Pledges Support to Jordan over Refugee Crisis", (29.05.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/china-pledges-support-to-jordan-over-refugee-crisis>, (16.10.2014).

50 "China to Present \$2.5 Million in Financial Assistance to Jordan", (07.08.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/china-to-present-25-million-in-financial-assistance-to-jordan>, (19.12.2014).

Yukarıda bahis edilen gelişmelerden hareketle, Çin için Ürdün'ün en büyük ortaklarından biri yakıştırmasını yapmak yanlış olmayacaktır. Üstelik Çin, sadece Ürdün değil Arap Dünyası için de önemli bir yere sahiptir. Bugün itibariyle Arap Devletler, Çin'in yedinci büyük ticaret ortağı konumundadır. 2011 yılının ilk altı ayında iki taraf arasındaki ticaret hacmi 90 milyar dolardan fazladır. İki taraf arasındaki ithalat-ihracatın yanı sıra, Çin'in bölgeye doğrudan yatırımı sadece 2011 yılı itibariyle 15 milyar dolar civarındadır. Ve Çinli şirketler tarafından bugüne kadar nihayete erdirilen proje miktarı 100 milyar doları geçmiş durumdadır.⁵¹

İktisadi açıdan Çin için büyük önemi haiz Arap coğrafyası kaotik bir süreçten geçmektedir. Kaotik haldeki bölgede istikrara sahip nadir ülkelerden biri olan Ürdün, Çin için aynı zamanda Ortadoğu ve Kuzey Afrika pazarına giriş kapısı özelliğini taşımaktadır. Bu sebepten Ürdün'ün istikrarı ve güvenliği Çin için öncelikli konulardandır. Büyük bir pazara ulaşmada kilit role sahip Ürdün, enerjide % 97 dışa bağımlı ve enerji ithalatına yılda 4.75 milyar Ürdün Dinarı harcayan bir ülke olarak Çin'e ihtiyaç duymaktadır.⁵² Bir taraftan Çin ile iyi ilişkiler geliştiren Ürdün, diğer taraftan küresel siyasette en yakın müttefiki ABD ile sorun yaşamamak için Çin ile siyasetini belli bir dengede götürmek mecburiyetinde kalmaktadır. Zira Çin ile fazla yakınlaşmak, ABD ile uzaklaşma ve ABD yardımlarından mahrum kalma riskini doğurabilir. Bu riski göze alamayacak kadar ABD'den gelen yardımlara muhtaç olan Ürdün, ABD ile mevcut dostluğunu zedelemeyen Çin ile ilişkilerini maksimum fayda elde edecek şekilde, hassas bir denge ile sürdürmektedir. Ürdün'ün, zaten öteden beri denge ile sürdürdüğü bu ilişkiler, Arap Baharı sürecinde rejim idamesine büyük katkılar olarak öne çıkmış ve denge siyasetinin de ötesinde anlamlar ihtiva etmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İktisadi açıdan zayıf, siyasi açıdan kırılğan bir yapıya sahip devletlerin küresel güçlerle işbirliği arayışında olduğu günümüz dünya siyasetinde Ürdün, ilk olarak Batılı küresel güçlerle işbirliği geliştirme gayreti içersindedir. Ancak Ürdün'ün, temellerini tarihsel ilişkilere dayandırarak inşa ettiği bu

51 Yue Xiaoyong, Çin Ürdün Büyükelçisi, "An Annual Policy Presentation At The Jordan Royal National Defense College By Ambassador Yue Xiaoyong", (13.04.2012), Amman, <http://jo.chineseembassy.org/eng/dtxw/t914044.htm>, (29.06.2015).

52 "Jordan and China: An Equal Partnership?", (03.04.2014), Venture: The Business Intelligence Monthly, http://www.venture-mag.com/index.php?option=com_k2&view=item&id=658:jordan-and-china-an-equal-partnership?&Itemid=34, (27.06.2015).

siyaset, rejimi demokrasinin müdafisi konumundaki Batılı küresel güçlerin desteklerini temin etmekte kısıtlamamış ve Ürdünlü siyasetçiler, Doğulu küresel güçler şeklinde tanımlanabilecek Rusya ve Çin ile de hatırı sayılır bir işbirliği geliştirme arayışında olmuşlardır.

Bu amaçla Ürdün rejimi, bölgesel güvenlik meselelerinden Suriye Krizi'nin çözümüne yönelik barışçıl yöntemlerin kullanılması tezini savunmakla Rusya ve Çin ile ortak bir paydada buluşmuştur. Yine aynı konu kapsamında, her iki tarafın da İsrail-Filistin barış sürecinin devam ettirilmesi hususunda benzer yerde konumlandıkları dikkat çekmektedir. Her iki tarafın da yine aynı amaçla uluslararası terörizmle mücadeleye destek vermesi, Ürdün rejiminin desteklenmesini gerekli kılan mühim hususlardan bir başkasıdır. Güvenlik ile alakalı konularda, Ürdün'ü birçok devletten farklı kılan ve Rusya ile Çin'in desteklerini almasını sağlayan en önemli nokta, Ürdün'ün Batılı küresel güçlerle ilişkilerinde onların talepleri karşısında kayıtsız-şartsız teslimiyet yerine bir orta yolu gündeme taşımış olmasıdır. Ürdün rejimi tarafından gündeme taşınan bu orta yol talebi, rejimi çoğu zaman Rusya ve Çin'e yaklaştırma ve bu sebepten dolayı Rusya ile Çin'in Ürdün'ü desteklemelerini sağlamaktadır.

Bölgesel güvenlik konularına ilaveten her iki küresel gücün, Ürdün'e nükleer alanda destek verdikleri görülmektedir. Enerji alanında dünyanın en fakir ülkelerinden biri olan Ürdün'e sağlanan destekler, açıkça rejimi güçlendirmektedir. Üstelik enerji üretimi alanındaki bu destekler, Ürdün rejiminin başta ABD olmak üzere Batılı küresel güçlere bağımlılığını azaltacak niteliktedir. Ancak, iktisaden görece bağımsızlık sağlayacak bu anlaşmalar, esasen Ürdün'ün süreç içerisinde Çin ve Rusya'ya daha fazla yakınlaşmasına ya da başka bir ifade ile bu iki ülkeye daha bağımlı hale gelmesine de zemin hazırlayabilir.

Enerjinin yanı sıra, taraflar arasında ikili işbirliğinin artırılmasına yönelik imzalanan anlaşmalar, Ürdün'ün Rusya ve Çin nezdinde önemini gözler önüne sermektedir. Özellikle en büyük küresel iktisadi güçlerden biri olan Çin'in Ortadoğu pazarına açılmasında Ürdün'ün önemi kayda değerdir. Bu sebepten Ürdün, Rusya ve Çin açısından sadece Ürdün değildir. Bölgede sayıları hızlı bir şekilde azalan istikrarsız ülkeler arasında istikrarını korumayı başarabilen Ürdün, bu iki ülke için Ortadoğu piyasasına önemli bir giriş kapısıdır. Bu sebepten, iki mühim küresel aktör, Ürdün rejiminin ihtiyaç duyduğu hemen her alanla yakından ilgilenmiştir.

Taraflar arasında geliştirilen ilişkilere bakıldığında, bölgesel güvenlik, iktisat ve nükleer başlıklarının yanı sıra sağlıktan kültüre, spordan eğitime birçok alanın işbirliğini arttırmada birer araç olarak kullanılması, Ürdün'deki müesses rejimin varlığını devam ettirmesinin önemini net bir şekilde gözler önüne sermektedir. Demokrasiye karşı tutumları uluslararası toplumca da dillendirilen Rusya ve Çin, Ürdün'de liberal talepler kapsamında yaşanan sancılı süreçle ilgilenmemiş; bu süreçte yalnızca Ürdün rejiminin idamesini arzulamışlardır. Bütün bu destekleri taçlandırmak amacıyla Ürdün'e BM-GK'da geçici üyelik payesi verilmesi, "Doğulu" küresel güçlerin Ürdün'de sokaklara dökülen halk kitlelerinin talepleri ile ilgilenmediklerini de ortaya koymuştur.

Sonuç olarak, karşılıklı geliştirilen ilişkiler, bir taraftan zayıf iktisadi yapıya sahip Ürdün'ün, kadim müttefikleri ABD ve AB ülkeleri ile mevcut ilişkilerini zedelemekten Rusya ve Çin ile yüksek düzeyli işbirliği tesis etmesine ve dolayısıyla maddi kazanımlar elde etmesine diğer taraftan Rusya ve Çin'in Ürdün üzerinden bölgede nüfuzlarını arttırmasına imkân sağlamıştır. Maddi kazanımlar edinmek amacıyla Ürdün rejiminin tarihsel olarak kullandığı denge politikası, Arap Baharı sürecinde, yeni bir siyaset anlayışı ile bir adım daha öteye taşınmış ve rejim, bu iki ülke ile işbirliğini varlığını idame ettirmede bir gereklilik olarak görmüştür. Önümüzdeki süreçte, rejimin idamesine katkı sağlayan ve Rusya ile Çin'in çıkarları ile örtüşen bu siyasetin, kısa nitelendirilmeyecek bir müddet daha sürmesi muhtemel görünmektedir.

KAYNAKÇA

- "المك يثمن الدور الروسي تجاه القضية الفلسطينية والتحديات التي تواجهها المنطقة", (08.04.2011), Ed-Düstur, s. 3.
- "Amman, Moscow to 'coordinate positions' at UNSC", (10.12.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/amman-moscow-to-coordinate-positions-at-unsc>, (26.10.2014).
- "China Considering Increasing Financial Assistance to Jordan", (03.02.2011), Jordan Times, s. 10.
- "China Signs Pact to Build Sports Complex in Jordan", (05.03.1987), Los Angeles Times, http://articles.latimes.com/1987-03-05/news/mn-7916_1_sports-complex, (26.06.2015).
- "China Supports Jordan UN bid", (25.11.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/china-supports-jordan-un-bid>, (25.10.2014).
- "China to Present \$2.5 Million in Financial Assistance to Jordan", (07.08.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/china-to-present-25-million-in-financial-assistance-to-jordan>, (19.12.2014).

- "China to Provide Kingdom with Military Equipment Worth \$4.9m", (30.12.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/china-to-provide-kingdom-with-military-equipment-worth-49m>, (19.12.2014).
- Çin Halk Cumhuriyeti Amman Büyükelçiliği İnternet Sitesi, "King Abdullah Meets with Chinese Politician", (24.05.2012), <http://jo.china-embassy.org/eng/dtxw/t934875.htm>, (29.06.2015).
- Çin Halk Cumhuriyeti Amman Büyükelçiliği İnternet Sitesi, "Lower House Speaker Meets Chinese Ambassador", (09.01.2012), <http://jo.china-embassy.org/eng/dtxw/t893951.htm>, (29.06.2015).
- Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "China and Jordan", http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/zjzg_663340/xybfs_663590/gjlb_663594/2833_663656/, (29.06.2015).
- Desheng, Cao (13.12.2005), "China to Boost Relations with Jordan", China Daily, http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2005-12/13/content_502949.htm, (24.06.2015).
- Ghazal, Mohammad (29.05.2013), "China Pledges Support to Jordan over Refugee Crisis", Jordan Times, <http://jordantimes.com/china-pledges-support-to-jordan-over-refugee-crisis>, (16.10.2014).
- "Jordan and China: An Equal Partnership?", (03.04.2014), Venture: The Business Intelligence Monthly, http://www.venture-mag.com/index.php?option=com_k2&view=item&id=658:jordan-and-china-an-equal-partnership?&Itemid=34, (27.06.2015).
- "Jordan Turns to China for Energy Development", (17.08.2014), Global Risk Insight, <http://globalriskinsights.com/2014/08/jordan-turns-china-energy-development-amid-regional-security-crisis/>, (26.06.2015).
- "Jordan, China Discuss Police Cooperation", (27.09.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/jordan-china-discuss-police-cooperation>, (19.12.2014).
- "Jordan, China Partners on International Issues—King", (18.09.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/jordan-china-partners-on-international-issues---king>, (19.12.2014).
- "Jordan, China Seeking 'strategic partnership'", (03.12.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/jordan-china-seeking-strategic-partnership>, (19.12.2014).
- "Jordan, Russia Call for Peaceful End to Violence in Syria", (22.03.2012), Jordan Times, <http://jordantimes.com/jordan-russia-call-for-peaceful-end-to-violence-in-syria>, (18.12.2014).
- "Jordan, Russia Hold Consultations on Syria, Mideast", (10.05.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/jordan-russia-hold-consultations-on-syria-mideast>, (18.12.2014).
- "Judeh, Lavrov Discuss Ties, Region in Moscow", (19.08.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/judeh-lavrov-discuss-ties-region-in-moscow>, (18.12.2014).
- Kahan, Michael (1974), "High Noon in Jerusalem: A Middle East Perspective", Polity, 6 (4), 552–567.
- Kreutz, Andrej (2007), Russia in the Middle East: Friend or Foe, USA: Greenwood Publishing Group.
- "King Calls for Seizing Opportunity to End Mideast Peace Stalemate", (19.02.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/king-calls-for-seizing-opportunity-to-end-mideast-peace-stalemate>, (29.09.2014).

- “King to Meet Medvedev, Putin Today”, (07.04.2011), Jordan Times, s. 1–6.
- “King Urges China to Support Kingdom’s Mega-projects,” (23.05.2012), Jordan Times, <http://jordantimes.com/king-urges-china-to-support-kingdoms-mega-projects>, (19.12.2014).
- “King, Medvedev to Hold Talks Today”, (19.01.2011), Jordan Times, s. 1–6.
- Luck, Taylor (06.11.2012), “King, Lavrov Hold Talks on Syria”, Jordan Times, <http://jordantimes.com/king-lavrov-hold-talks-on-syria>, (18.12.2014).
- Luck, Taylor (22.11.2011), “China, Jordan to Build World’s Second-largest Oil Shale Plant”, Jordan Times, <http://jordantimes.com/china-jordan-to-build-worlds-second-largest-oil-shale-plant>, (19.12.2014).
- Metz, Helen Chapin (Ed.) (1989), Jordan: A Country Study, Federal Research Division, Washington: Library of Congress, <http://www.country-data.com/cgi-bin/query/r-7369.html>, (02.09.2015).
- Nichols Michelle ve Charbonneau Louis (06.11.2013), “Jordan Elected to Take Saudi Seat on U.N. Security Council”, Reuters, <http://www.reuters.com/article/2013/12/06/us-un-council-jordan-idUSBRE9B500720131206>, (14.04.2015).
- Obeidat, Omar (22.11.2011), “China Grants Jordan \$10.7m in Financial, Technical Aid”, Jordan Times, <http://jordantimes.com/china-grants-jordan-107m-in-financial-technical-aid>, (17.09.2014).
- President of Russia, “Events: Visit to Jordan”, (19.01.2012), <http://en.kremlin.ru/events/president/news/10098>, (31.05.2015).
- Rakhmat, Muhammad Zulfikar (09.07.2014), “Sino-Jordanian Ties: Growing in the Midst of Turmoil”, The Diplomat, <http://thediplomat.com/2014/07/sino-jordanian-ties-growing-in-the-midst-of-turmoil/>, (24.06.2015).
- Russian-Jordanian Business Council, “Russian-Jordanian Relations”, <http://russian-jordanian-bc.org/en/russian-jordanian-relations/>, (29.06.2015).
- Russian-Jordanian Business Council, “Week of Jordan in Russia”, <http://russian-jordanian-bc.org/en/events05-09-2011-1/>, (31.05.2015).
- “Rusia, Jordan to Discuss Nuclear Power Plant”, (24.02.2013), New Europe, <http://www.neurope.eu/article/russia-jordan-discuss-nuclear-power-plant/>, (29.06.2015).
- “Russia Firms to Build Jordan’s First Nuclear Plant”, (28.09.2013), Al Arabia News, <http://english.alarabiya.net/en/business/energy/2013/10/28/Russia-firms-to-build-Jordan-s-first-nuclear-plant.html>, (23.06.2015).
- Rusya Arap İş Konseyi İnternet Sitesi, “Expo-Russia Jordan 2013 Held in Amman”, (11.03.2013), <http://www.russarabbc.ru/en/about/detail.php?ID=28925>, (23.06.2015).
- Rusya Devlet Başkanlığı İnternet Sitesi, (26.07.2012), “Visit to Jordan, Vladimir Putin had talks with King Abdullah II of Jordan”, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/15759>, (23.06.2015).
- Rusya Devlet Başkanlığı İnternet Sitesi, “Meeting with King Abdullah II of Jordan”, (19.02.2013), <http://en.kremlin.ru/events/president/news/17538>, (23.06.2015).
- Whitman, Elizabeth (04.12.2013), “Jordan Yearns for Chinese Investment”, Al Jazeera, <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2013/11/jordan-yearns-chinese-investment-2013112611506665831.html>, (25.06.2015).

Xiaoyong, Yue (13.03.2012), Çin Ürdün Büyükelçisi, "An Annual Policy Presentation At The Jordan Royal National Defense College By Ambassador Yue Xiaoyong", Amman, <http://jo.chineseembassy.org/eng/dtxw/t914044.htm>, (26.06.2015).

KALKINMA HAMLELERİNİN BATI DIŞI ÖRNEKLERİ: TÜRKİYE VE GÜNEY KORE'NİN KARŞILAŞTIRILMASI

CAHİT ASLAN

Çukurova Üniversitesi

ALİ TANER

Çağ Üniversitesi

ÖZ

Bu çalışmada, Türkiye'nin kalkınma süreci bu konuda rüştünü ispatlamış olan Güney Kore ile karşılaştırıldı ve birlikte değerlendirildi. Analizler OECD gibi uluslararası kuruluşların verileri üzerinde gerçekleştirilirken literatür de dikkate alındı. Değerlendirmeler, bağımlılık okulu ve modernleşme okulunun iddiaları göz önünde bulundurularak yapıldı. Hemen hemen aynı dönemde kalkınma sürecine başlayan her iki ülkenin elde ettiği başarı farklılıklarının nedenlerinin toplumların sahip oldukları yapısal özelliklerine bağılı olarak gerçekleştiği görüldü.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Güney Kore, Kalkınma, Gelişme

EXAMPLES OF NON-WESTERN DEVELOPMENT MOVEMENTS: COMPARİSON BETWEEN TURKEY AND SOUTH KOREA

ABSTRACT

In this study, the development process in Turkey was assessed through comparison with South Korea which has proved its adequacy in the subject. While analyses are performed using data from international organizations such as OECD, the literature, as well, is taken into consideration. The claims of dependency and modernization schools were considered in the study. It is shown that although both countries began the process of development at relatively the same time, the differences in and causes of each country's success could be contributed to the structural characteristics of the societies.

Keywords: Turkey, South Korea, Improvement, Development.

Batı'nın ulaŐtıđı gelişim düzeyi dünya tarihinin son iki yüzyılına Şekil verdi ve hâlâ da Şekil vermeyi sürdürmektedir. Batı dışı toplumlarının gelişiminin Batıya rağmen olamayacağı da bazı gelişme kuramları tarafından tartıŐılmaktadır. Bu kuramlar Latin Amerika'daki ülkeler gibi az gelişmiŐliđi toplumların içsel dinamikleri ya da feodalizminden hareketle açıklamak yerine, kıtanın dışa bağımlılığı üzerinde yoğunlaŐmayı tercih etmiştir (Ercan, 2013). Fakat gerek Güney Kore gerekse Türkiye hemen hemen aynı dönemlerde Batıya rağmen kalkınmalarını gerçekteŐirebilecekleri iddiasıyla kalkınma hamlelerine giriŐtiler. Bugün gelinen nokta, dünya ekonomik gelişmişlik sıralamasında Türkiye 18. sırada yer alırken Güney Kore 12. sırada yer almaktadır. Dünya Bankası "ekonomiler listesi"nde Güney Kore yüksek ekonomiler kategorisinde gösterilirken Türkiye orta gelirli ekonomiler listesinde gösterilmektedir.¹Güney Kore önümüzdeki 20 yıl içinde de 8. sıraya yükselmeyi hedeflemektedir. Üstelik Türkiye bu ekonomiyi 78 milyonluk bir nüfusla gerçekteŐtirirken Güney Kore 50 milyon nüfusla gerçekteŐirmektedir. Türkiye 1923 yılında cumhuriyeti ilan ederken Güney Kore 1948'de cumhuriyeti ilan etmiştir. Bu süre içinde Türkiye parlamenter demokrasi ile idare edilirken Güney Kore her daim halk tarafından seçilen başkanlık sistemiyle idare edilmektedir.² Fakat bu durum iki ülke arasındaki kalkınma sonuçlarının farklılığını açıklamada yetersizdir ve hatta aldatıcı olabilir. Sorunun daha da derinlerde olduğu muhakkaktır.

Çoğunlukla iki ülke arasındaki karşılaŐtırmalar temel makroekonomik göstergeler bakımından yapılmaktadır. Fakat bu makroekonomik çıktıları meydana getiren esas itici unsur yöneticilerin hayata geçirdikleri politikalar kadar sosyal sermaye, kültürel sermaye gibi toplumun sahip olduğu sosyolojik dinamikler de önemlidir.

Ülkelerin uyguladığı ekonomi politikaları onların ekonomik gelişmeleri üzerinde büyük etkileri olduğu bilinmektedir. Fakat bir kayısı çekirdeği örnek olarak alınırsa bir kayısı ağacı olabilmesi ve daha sonra kayısı meyvesi vermesi için gereken potansiyel bütün kayısı çekirdeklerinde mevcut olmasına rağmen bu çekirdeklerden biri humuslu diğerisi ise kireçli toprağa ekildiğinde farklı sonuçlar elde edilecektir. İşte bu örnekte olduğu gibi uygulanan ekonomi politikalarının (aynı zamanda siyasal) nasıl bir sosyolojik dinamikle hayata geçirildiği daha önemli bir hale gelmektedir. Bu yüzden iki ülke ara-

1 <http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/CLASS.XLSsite> (21.01.2016)

2 http://www.servat.unibe.ch/icl/ks00000_.HTML (21.01.2016)

sındaki farklılıklar iktisat biliminde kalkınma kavramı olarak ele alınırken sosyolojide gelişme kavramı olarak ele alınmaktadır.

İktisadi açıdan “kalkınma, halkın değer yargıları, dünya görüşü ile tüketim ve davranış kalıplarındaki değişimleri içerecek biçimde toplumsal ve kurumsal yapıda dönüşüme yol açan büyümedir. Kısaca, ekonomik gelişme anlamında kullanılır. Terim, ekonomik kalkınma, iktisadi kalkınma, ekonomik gelişme sözcükleriyle eş anlamlıdır. Yanlış biçimde, toplumsal kalkınma, sosyo-kültürel evrim, sosyal gelişim, insani gelişim ile bir tutulur. Bunlar ekonomik kalkınma ile ilişki halindeki diğer kavramlardır” (Yücel, 2016).

Gelişme kuramları ise toplumları, bir tarafta “gelişmiş” ülkeleri diğer tarafta ise “az gelişmiş” ülkeleri koyarak sosyal değişim düzleminde değerlendirmektedir. Sonuçta iki ana kategoriye indirgenmiş kuramlar çıkmaktadır. Bunların bir tarafında “Modernleşme Kuramları” yer alırken diğer tarafında “Bağımlılık Kuramları” yer almaktadır (Kuhnen, 1986). Bu çalışma Bağımlılık Okullarının savında olduğu gibi sosyal değişimin dışsal, uluslararası etkisi olduğunu bir sayılı olarak kabul etmekle beraber, toplumların içsel dinamiklerini de dikkate almaktadır. Bu yüzden Modernleşme Kuramları’nın bahsettiği üzere problem gelişmişlik ve az gelişmişlik çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Kısaca bu araştırmanın konusu Türkiye ile Güney Kore ülkelerinin gelişim süreçlerini OECD’nin kabul ettiği gelişim parametreleri açısından karşılaştırmaktır. Araştırmanın amacı Türkiye’nin gelişim dinamiklerini uluslararası rekabette avantaj ve dezavantajlarını karşılaştırmalı yöntem açısından açıklayabilmektir. Çalışma betimsel yöntemle dayalı olarak yürütülmüştür. Araştırma için gerekli olan veriler başta OECD olmak üzere yerel, ulusal ve uluslararası kaydı verilerinden toplanmış ve betimlenerek analiz edilmiştir.

Kaba hatlarıyla benzer süreçler yaşayan her iki ülke sosyal değişim sürecinde benzer sonuçlar elde edememiştir. Bu yüzden kalkınma bakımından zaman içerisinde meydana gelen farklılıkları Bağımlılık Okullarının yaptığı gibi yalnızca dışsal faktörlerle anlatmak mümkün değildir. Ülkelerin sahip oldukları sosyolojik dinamikleri hesaba katmayan açıklamalar spekülasyonlardan öteye gidemeyecektir. Şimdi iki ülke aralarındaki kalkınma farklılıklarının tarihsel ve yapısal kökenlerine bakalım ki bu makale de amacına ulaşmış olsun.

1. Güney Kore ve Türkiye'nin Kısa Tarihsel Arka Planı

Batı'nın Doğu sömürüsünden daha fazla pay alma arzusu, iki dünya savaşına neden olmuştu (Coşkun, 1989: 293). Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu yenildi, savaşı kazanan ölkelerce paylaşılmak istendi ancak halk mücadelesi sonucu siyasi bağımsızlığını devam ettirdi. Siyasi bağımsızlıklarını koruyabilmiş Batılı olmayan ölkelerin Batı egemenliğine dâhil edilebilmesi amacıyla savaşın ekonomik anlamda devam ettirildiği de bilinmektedir (Brenner, 1977: 25-92). Bu amaçla Batı, İkinci Dünya Savaşı'na kadar Türkiye'nin de içinde bulunduğu *Batı dışı* ölkelere liberal uygulamalar çerçevesinde şekillenen "açık kapı politikası"nı önerdi, böylelikle klasik sömürgeciliğin dayanağını oluşturmaya çalıştı. Aynı dönemlerde ise Güney Kore, "Doğu'da Batı olabilmek" misyonunu üstlenen Japonya'nın sömürge yönetimi altındaydı (Azman, 2005, 518-520).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı dünya egemenliğini sürdürme hususunda liderliği ABD yapmaya başladı. Bu dönemde kapitalist ABD'nin öncelikli hedefi, egemenlik düzenine tehdit olarak gördüğü komünist SSCB'nin nüfuz alanının artmasını ve gelişmesini engellemek, böylece komünizmi tecrit etmekti (Lie, 1998: 24). ABD ve SSCB; yoksul, siyasi olarak bağımsız, az gelişmiş ölkeleri kapitalist ya da komünist bloğa dâhil ederek güçlenmek istedi ve bu ölkelere siyasi ve ekonomik anlamda ilgi gösterdi (Tüylüoğlu, 2004). Türkiye ve Güney Kore, bu politik arka planda saflarını kapitalist bloktan yana belirledi ve aynı yıllarda ekonomik kalkınma sürecine başladılar. Daha önce bahsedildiği gibi günümüzde Güney Kore, gelişmiş ölkelere katılırken, Türkiye ekonomik gelişme mücadelesine devam etmektedir. Her iki ölkenin de emperyalizm ile olan deneyimleri mevcut olmasına rağmen bu farklı gelişmişlik düzeylerin bağımlılığı dışında bir takım açıklamaları da gerekli kılmaktadır.

2. 1945-1960: Soğuk Savaş Yılları

Kore, 35 yıllık sömürge yönetimi sonrasında Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle ayrılması sonucu bağımsızlığını kazandı, ancak ölkenin Güneyi ABD, Kuzeyi ise Rusya vesayetine girmişti. 1948'de Güneyde cumhuriyet, Kuzeyde komünizmle yönetilen (Nahn, 1998: 164-166) iki ayrı öлке ortaya çıktı. 1960'a kadar olan dönemde Güney ve Kuzey arasında savaş yaşandı; savaşın yaraları ABD ve BM yardımlarıyla sarılmaya çalışıldı. Aynı yıllarda Türkiye, çok kısa bir süre önce savaştan çıkmış konumdaydı ve 1946 itibariyle çok partili hayata geçiş ve demokratik rejimi yerleştirme çabaları başladı.

Kapitalist bloğun lideri ABD, dış siyasetini belirleyen antikomünizm çerçevesinde müttefiklerini desteklemekteydi. Bu nedenle Güney Kore'ye yardımlar başladı. Eugene J. Taylor, New York Times gazetesindeki yazısında “Kore'nin sosyoekonomik yeniden inşası projesi, Batı'nın öncelikli amacı olan komünist saldırısının yayılımını engellemek için önemlidir” diyerek Kore'ye olan asıl ilginin, antikomünist politikalar çerçevesinde ABD'nin kendi istikrarını koruma gayreti olduğunu doğrulamıştı (Lie, 1998: 24). ABD yardımlarının Avrupa ayağını ise *Marshall Yardımları* oluşturmaktaydı. ABD ile hem bu ülkelerin SSCB'ye karşı askeri gücünü artıracak hem de en büyük ticaret ortağı olan Avrupa ülkelerinin alım gücünü artırarak arz fazlasını satabilecekti (Güney, 2006: 108). Türkiye de 1947'de imzalanan bir anlaşmayla bu yardımlardan faydalandı. Türkiye, bu yardımları kendi topraklarında üs isteyen ve istekleri kabul edilmezse her an savaş açabileceğini düşündüğü SSCB'ye karşı güvence olarak görmekteydi ve bu yardımların devamı ekonomik problemin çözümü için de önemliydi. Fakat Türkiye'nin Batı dünyasına girmesi eşitlik ilkesi korunarak sağlanmamıştır. Batı çökmekte olan imparatorluğun karşısında takındığı tavrı andırır biçimde, Türkiye'ye tepeden bakarak yardım elini uzatmıştır (Bkz. Kongar, 1976: 307-308). ABD'nin Güney Kore'ye 1961'e kadar yaptığı yardımlar 1,9 milyar doları, BM yardımları ise 150 milyar doları bulmuştu (Nahn, 1998: 222-228). 1960'a kadar Türkiye'ye ABD ve uluslararası yardım kuruluşları tarafından yapılan yardımların toplamı ise 2 milyar dolar idi (Kepenek, 1997: 123). Buradan Güney Kore'nin ayağa kalkmasında ABD'nin ve uluslararası kuruluşların son derece etkili olduğu söylenebilir.

Güney Kore'nin ekonomik gelişme planı için uygun görülen, karşılaştırılmalı üstünlüğe sahip olduğu tarım ürünleri üretimine yoğunlaşarak hammadde ihtiyacı olan Japonya'ya satması, ihtiyacı olan endüstri ürünlerini ise Japonya'dan almasıydı. Japonya'ya olan destek ise ABD'nin Asya'da bir kapitalist blok kurma hayali ve bu bloğun liderliği için Japonya'yı uygun görmesiydi. Bu amaca ulaşmak için Japonya, ABD'nin üstlendiği rolü Asya'da oynayacak, Asya ülkelerinden üretim için gereken hammaddeyi alacak ve bu ülkelere endüstri ürünü satarak ödemeler dengesinde fazlalık yaratacaktı. (Lee, 2001: 109).

Aynı yıllarda Türkiye'ye de Güney Kore'ye önerilen ekonomi politikaları telkin edildi. Türkiye'nin ABD yardımlarından yararlanabilmesi ve özellikle Marshall Planı kapsamına dâhil edilmesi, dış yardım çevrelerinin isteğiyle oluşturulan öneri paketiyle ekonomi politikasında köklü değişimler yapılma-

sı koőuluna bağlandı. Öneri paketinde ekonomide kamu giriőimciliėinin daraltılması ve özel kesime daha hızlı gelişme olanağı tanınması da bulunmaktaydı. Ek olarak, Türkiye'de ağır sanayi (demir-çelik, ağır kimya, özellikle kimyasal gübre ve selüloz kâğıt) kurulmamalı, tarım ürünlerinin işlenmesi hafif metal, inşaat malzemesi, deri orman ürünleri, seramik ve el sanatlarına dayalı sanayileőmeye önem verilmeliydi. Aynı zamanda ekonomik gelişme için yerli ve yabancı sermayeye sağlanan olanaklar arttırılmalıydı. Gözden kaçırılmaması gereken bir nokta olarak Türkiye'nin Marshall Planı kapsamına alınmasında özellikle, Avrupa'nın yeniden inőasına, tarım ürünleri ve madencilik üretimiyle katkıda bulunabileceği görüşünün dış yardım çevrelerinde egemen olmasının etkili olduğunu ifade etmek gerekir. Neticede ABD yardım uzmanları Türkiye tarımının pazara açılması ve tarımsal üretimin arttırılması konusunda görüş birliğine vardı. Böylece Türkiye'nin 1946'dan sonra ekonomi politikası ABD ve ABD ile aynı önerileri paylaşan Dünya Bankası, Marshall Planı'nı yürütmekle görevli OEEC-Avrupa Ekonomik İşbirliği Organizasyonu (1961'den sonra OECD-Ekonomik Gelişme ve İşbirliği Organizasyonu) ve IMF-Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası yardım ve finans kuruluşları tarafından belirlendi (Kepenek, 1997: 95, 96). 1946'dan önce on altı yıldır kesintisiz olarak uygulanan kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikaları adım adım gevşetildi. Tarıma, madencilğe, alt yapı yatırımlarına ve inşaat sektörüne öncelik veren ve ithalatın serbestleştirilmesini gerekli kılan bu uygulamalar sonunda, 1946 senesine kadar denk olan ödemeler bilançosu açık vermiş, dış açıklar kronikleőmeye başlamış ve bu açıkların telafisi için yine dış yardıma başvurulmuştu. Hâlbuki Türkiye'nin, II. Dünya Savaşı sonunda 250 milyon dolarlık, yani 1946 ithalat hacminin iki mislinden fazla döviz rezervi, 1946'da da 100 milyon dolara yakın dış ticaret fazlası bulunmaktaydı (Boratav, 2007: 94-96). Bu olumsuz gelişmelere karşın tarım kesimi önemli değişmeler sürecine girmişti. Başta traktör olmak üzere çağdaş girdi kullanımını artmış, işlenen tarım alanı genişlemişti. Dönem boyunca sanayi kesimi ise tarımsal değişime ve kentleşmeye bağlı olarak iç pazarın genişlemesi sonucu canlılık kazanmıştı. Ancak özel sanayi yatırımları belli bir düzeyin üzerindeki enflasyon oranının varlığında azalma eğilimi göstermişti. Dış alım güçlüğü ve karaborsa meydana gelmişti (Kepenek, 1997: 115, 116, 130).

Güney Kore'de ise 1948-1960 yılları arasında ithal ikameci ve tarıma öncelik veren ekonomi politikalarının sonuçları şöyleydi: Savaş döneminde yüzde 120 olan enflasyon, yüzde 20'ye düştü; 1946-1953 yılları arasında

büyüme oranı yüzde 2,8 iken, 1954-1961 yılları arasında yüzde 3,5'e ulaştı (Lee, 2001: 105). Bu olumlu göstergelere karşın, öncelikli sektör olan tarımda uygulanan politikalar çöktü. Pek çok ürünün üretimi son bulurken, çiftçilerin gelirleri düştü. Sanayi üretimi az sayıda girişimcinin elinde toplandı. Ekonomideki tekelleşme ile optimum üretim düzeyine erişilemedi, uluslararası piyasada rekabetçi fiyatlar çıkarılamadı (Bkz.: Tur, 2008: 53). Kısaca 1946-1960 yılları arasında iki "az gelişmiş" ülkenin ekonomisine yapılan benzer müdahalenin çok farklı sonuçlar yarattığını söylemek mümkündür. Kalkınma iktisadının "az gelişmiş" ülkeleri, Batı'daki endüstrileşme tarihinin belli bir aşamasına denk geldiği varsayımının reddi ve bu ülkelere yönelik tek tip ekonomi politikası reçetesinin ekonomik gelişmeyi sağlamada yetersiz kaldığı söylenebilir.

Sonuç olarak her iki ülkede de II. Dünya Savaşı'nın sonundan 1960'a kadar geçen dönemde, ekonomik gelişme arzu edildiği kadar gerçekleşemedi. Güney Kore'de Başkan Rhee demokrasiyi yerleştirmeye çalışırken baskıcı uygulamalarını arttırıp hükümetin kendisine yakın iş çevresini gözetir uygulamaları huzursuzluklara yol açmıştı. Aynı dönemde Türkiye'de Demokrat Parti hükümeti de kendi yandaşları arasında ayrıcalıklı işlem yaparak halkı ikiye bölmüştü. Bunalıma giren ekonomiye ideolojik çatışmaların yoğunlaşması da eklenince kendilerini devletin gerçek sahibi olarak gören askerler her iki ülkede de aynı sene içinde devlet yönetimini devralmıştı.

3. 1960-1980: Planlı Kalkınma Dönemi

İki ülke ekonomisi de 1962-1980 yıllarında planlar ile yönetilmiştir. Türkiye'de uygulanacak kalkınma planlarının tespiti için "Devlet Planlama Teşkilatı"(DPT), Güney Kore'de ise "Ekonomik Planlama Kurulu" (EPB) kuruldu (Choi, 2013: 31-54). Bu kuruluşlar planlarını yabancı uzmanların danışmanlığı altında oluşturmaktaydı (Kepenek, 1997: 185). Güney Kore'de askeri darbeye başa geçen General Park yönetimi, devletin ekonomide ağırlığının hissedilebileceği bir ekonomi politikası taraftarıydı. Park, komünizme son derece karşıydı, seçimini kapitalist dünyadan yana kullanmıştı ama devletin reel sektörde yalnızca tamamlayıcı rolü üstlenmesini ve ekonomiye olan müdahalesini sadece teşviklerle sınırlandırmasını uygun görmüyordu. Örneğin *chaebolleri* (büyük aile işletmeleri) korumuş, ama bir vizyon çizerek, performans kriterleri koyarak, kriterin yerine getirilememesi durumunda olabilecek caydırıcı yaptırımları ifade ederek beklentilerini bil-

dirmiş ve hedeflerin gerçekleşip gerçekleşmediğini sıkı bir şekilde kontrol etmişti. Devlet, özel girişimciye destekleme fiyatları, seçici kredi uygulamaları, prim verilmesi gibi teşvik önlemleri ya da artan oranda vergilendirme, masrafa katılmaya zorlama vs. gibi caydırma önlemleri ile müdahale etmekteydi. Bankaların devlet yönetiminde olması ise işletmelerin finanslarının devletin elinde olması demekti ki böylece özel sektör devlet işletmeleri gibi disipline edilebilmişti. Park yönetiminin müdahaleci tutumunun ABD yönetimi tarafından oldukça eleştirildiği düşünülebilirdi. ABD, otoriter rejime ne kadar karşı olsa da, Kuzey Kore tehdidi karşısında Park yönetiminin uygulamalarına göz yummaktaydı.

Türkiye'de de devlet ekonomideki etkinliğini hissettirmektedir. Bu dönemde, her ne kadar bankaların tamamı devletin olmasa da özel sektörün devlete oldukça bağımlı olduğunu söylemek mümkündür. Destekleme fiyatları, seçici kredi uygulamaları, prim verilmesi gibi teşvik önlemleri ya da artan oranda vergilendirme, masrafa katılmaya zorlama vs. gibi caydırma önlemleri Türkiye'de de uygulandı. Girişimciler üzerinde devletin etkin bir rolü vardı; fakat devletin özel sektörü, Güney Kore'de olduğu kadar disipline edemediği söylenemez.

Bu planlar sonucunda, Güney Kore'nin GSMH (Gayri Safi Milli Hâsıla)'sı, 1960 yılında Türkiye'nin dörtte biriyken, 1980'de Türkiye'nin yaklaşık bir buçuk katına çıktı. 1970'lerdeki petrol krizi ekonominin durumunu ağırlaştırdı. Fakat ülke, ihracata yönelik yatırım önceliklerini hafif sanayiden ağır endüstrilere çevirmenin olumlu sonuçlarını almış ve planlı ekonomi uygulamalarına devam edildiği beş sene gibi kısa sürede makro göstergeleri oldukça düzelmişti. Türkiye ise Güney Kore'yi geriden takip etmekteydi. Türkiye'de 1977'lerde iç pazar yavaş yavaş doydu, uluslararası piyasaya ucuz ve kaliteli ürün sunamayan ülkenin döviz kaynakları kurumaya başladı. Üretim aksamaya ve toplumsal huzursuzluk artmaya başladı. Petrol krizi ülkedeki sorunlarla eş zamanlı olarak gelişti (Okan, 1998: 70-73). İlk önce 1973 ve ardından 1979 petrol krizleri ile birlikte başta az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler olmak üzere pek çok ülke dış ödeme güçlükleri ile karşı karşıya kaldı. Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği (OPEC)'in petrol fiyatlarına yaptığı yüksek oranlı zamlar nedeniyle söz konusu ülkelerin ödemelerini dış borçlanma yoluyla karşılama yoluna gitmesi ve ardından borçlarını ödeme- de güçlüklerle karşılaşması sonucu bunalım, dış borç krizi şeklinde ortaya çıkmıştı (Bakan, 2009: 119). Türkiye'nin o günlerde içine düştüğü buna-

lımdan, hâkim ideolojinin etkisinde kalarak liberal politikalar uygulamaya başlanmasıyla durumun daha da kötüleşmesine neden oldu.

Güney Kore kalkınma planlarının ana amacı olan sanayileşmeyi baş-
 rırken, Türkiye sanayileşme politikasında hedeflerine ulaşamadı. Ülkedeki
 sanayileşme politikalarının neticeleri incelendiğinde, Güney Kore ve Türki-
 ye'nin 1960'ta sanayi malları ihracatı hemen hemen aynıyken, 1980'de sana-
 yi mallarının ihracattaki payı Güney Kore'nin yüzde 85,9 iken Türkiye'nin
 ise yalnızca yüzde 36yüzde % . olduğu görülmektedir. 1980'lerden sonra
 neoliberalizm yıllarında ise, iki ülke arasındaki gelişmişlik farkı iyice açıldı.
 Güney Kore'nin bu başarısına pek çok iktisadi açıklama getirildi. Neoliberal
 teori Güney Kore kalkınmasını minimal devlet ve serbest piyasa önermeleri-
 nin ispatı olarak göstermekteydi (Tüylüoğlu, 2004: 6). Hâlbuki Güney Kore,
 1960'lardan itibaren her beş yıllık kalkınma planında seçtiği kilit sanayileri
 bebek sanayi saymış, bu alanları dış rekabetten bir süreliğine korumuştur.
 Hatta korumanın yanında önemli ölçüde finansal ve teknik destek vermişti
 (Tur, 2008: 158). Dolayısıyla, neoklasik iktisadın Güney Kore'nin başarısını
 sahiplenmesi çok da doğru değildi. Özet olarak içsel olduğu varsayılan ve
 büyümeyi sağlayan dinamiklerin geç sanayileşen ülkelerde bulunmaması, bu
 dinamiğin dışsal bir etkenle, bir motivasyon aracılığıyla harekete geçirilme-
 si gerekliliğini ortaya koymaktaydı ki bu devletin etkin teşvik mekanizması
 oluşturmasıyla Doğu Asya'da mümkün olmuştu (Okan, 1998: 31).

Sonraları, devletçi yaklaşımın geç sanayileşen ülkelerin ekonomik geliş-
 mesinde tek aktör olarak devleti görmesi Dünya Bankası tarafından eleştiriye
 uğradı. Dünya Bankası neoklasik bakış açısı, devletçi ya da revizyonist bakış
 açılarını özetledikten sonra bu iki yaklaşıma alternatif olarak devletin etkin
 rolüne değinmiş ancak bu rolün dikkatlice sınırlandırıldığını vurgulamış ve dev-
 letin piyasa dostu müdahalesinden bahsetmişti. Gerekli düzeyde beşeri yatı-
 rım yapılmasının sağlanması, özel girişimci için rekabetçi ortam yaratılması,
 dış ticarete açık bir ekonomik yapı oluşturulması ve istikrarlı bir ekonomik
 yapı tesis edilmesi görevini devlet yerine getirecekti. Dünya Bankası'nın or-
 taya koyduğu bu yaklaşıma göre Güney Kore'deki başarılı sonuçlar piyasa
 temelli olan politikalar ile devletçi temele dayanan politikaların zaman ve
 ekonomik yapıya göre değişen kombinasyonları ile elde edildi. Türkiye'nin
 Güney Kore'nin gerisinde kalması ise neoliberal bakış açısıyla, içe dönük
 sanayileşme politikası, devletçi bakış açısıyla, etkin olmayan devlet müdaha-
 lesi, piyasa dostu yaklaşıma göre ise devletin sınırlı görevini yerine getireme-
 mesi şeklinde açıklanabilir.

Bunların yanında içinde yağadığımız yüzyılda dünya egemenliğinin Batı'nın elinde bulunduğu ve Batı'nın üstünlüğünü devam ettirmek için oluşturduğu ekonomik düzeninde, bir ülkenin ekonomik olarak fakir ya da zengin olmasının, o ülkenin Batı egemenliğinin sürdürülmesindeki yeri ile ilgili olduğu ifade edilmektedir. Buna göre: “Batı'nın dünyaya yayılıŐı ve bu yayılıŐı ile kendi dünya egemenliğini kurması sonucu bugün bütün ülkeler belli ilişkiler içine girmek durumunda kalmışlardır. Görülebilecek çeşitli dirençler dünyaya, uygarlığa açılma adı altında kırılmıŐtır. Sonuçta bütün ülkeler uluslararası alışveriŐe belli ölçüde katılmak zorunda bırakılmıştır. Bu katkı ülkenin iktisadi uzmanlık alanına, ülkenin iktisadi uğraŐlarının çapına ve kapitalist gelişmeye geçiŐ ölçüsüne ve en sonunda siyasi ve tarihi çekiŐmeler içindeki yerine bağlı olarak deđiŐmektedir” (Sezer, 1997: 78). Dolayısıyla 1960'larda dünya ticaretinde hammadde sağlayıcısı olarak dâhil olan Güney Kore ve Türkiye'deki ekonomik gelişmişlik farkı, Batı'nın dünya egemenliği içindeki yeri ile ilgiliydi. Güney Kore, Batı'nın dünya egemenliğine tehdit oluşturan komünizmin tecrit edilmesinde stratejik öneme sahipti ve bu önem Türkiye'ye nispeten Güney Kore'ye çok daha fazla maddi destek verilmesini sađlamıŐtı.

Güney Kore'nin başarısının ekonomi politikalarındaki tercihi ya da dünya egemenlik sistemindeki yeri ile açıklamaya çalışan yukarıdakilere benzer yaklaŐımlarla beraber, yapısal özellikleriyle iliŐkilendiren oldukça geniş bir yazın da bulunmaktadır. Modernleşme teorisinin demokratik olmayan ülkelerin ve geleneksel toplumların yapısal özellikleri nedeniyle gelişemeyeceği varsayımı Güney Kore kalkınması ile örtüşmemektedir ve söz konusu yazın Güney Kore kalkınmasını otoriter rejimler altında verimlilik sağlayabilen ama demokraside verimlilik sağlamayacağı düşünölen “bireysel olmayan” kültürlerle bağlamaktadır. Otoriter rejim ve bireyci olmayan kültür Doğu Asya kapitalizminin özgüllüğü olarak nitelendirilmekteydi (Azman, 2005: 516-525). Sonuç olarak burada modernleşme teorilerinden farklı biçimde olsa da ekonomik kalkınma yapısal özelliklere bađlanmıŐtır.

4. 1980-1990

1980'li yıllar her iki ülkenin de siyasi kargaŐalıkların bir uzantısı olan darbe yıllarıdır!

Güney Kore'de 1979'da Kore Merkezi İstihbarat Teşkilatı Başkanı Kim Jae Kyu tarafından düzenlenen suikast ile Park öldüröldükten sonra Choi Kyu Hah'nın geçiçi hükümeti kuruldu. Park hükümeti sırasında başba-

kanlık görevini yürüten Choi Kyu Hah geçici cumhurbaşkanı oldu. Fakat suikastken iki ay sonra 12 Aralık 1979'da askeri bir darbeyle Tümgeneral Chun Duhwan iktidarı ele geçirdi ve 17 Mayıs 1980'de sıkıyönetimi ilan etti. Ardından Kim Dae-jung, Kim Young-sam gibi muhalefet liderleri ve eski askerî rejimin savunucularından Kim Jongpil'i hapsettirdi. Chun darbeden sonra çeşitli önlemler alarak iktidara yükseldi, ayrıca Chun geniş bir sıkıyönetim alarak üniversiteleri kapattı, siyasi faaliyetleri yasakladı ve basını kısıtladı, öğrenci ve işçi eylemlerini bastırmaya çalıştı. 17 Mayıs tarihinde cumhurbaşkanı görevine geçtikten sonra Güney Kore'nin genelinde protestolar başladı çünkü halk demokrasi talep ediyordu, özellikle Gwangju şehrinde protestoların yoğun olmasıyla Gwangju Demokratikleşme Hareketi'ni şiddetle bastırmak için Chun bu şehre özel kuvvetler gönderdi.³ Öyle ki 18 Mayıs 1980'de Gwanju'da üniversite yerleşkesini kuşatan hava indirme birliği ile öğrenciler arasında çarpışma yaşanmış ve ertesi gün Gwanju halkı da ayaklanmıştı. Askerler silahsız eylemcilere karşı ateş açtılar, birçok eylemciyi tutuklayıp dövdüler ve şiddet uyguladılar. 27 Mayıs'ta halk liderleri vurularak öldürülmüş ve ayaklanma bastırılmıştır. Dokuz gün süren ayaklanma süresince yüzlerce kişi yaralandı ve resmi ölü sayısı ise 240 olarak bildirildi. İnsan hakları örgütleri bu sayının daha fazla olduğuna inanmaktalar. Bu olaylara paralel uzun süre askeri vesayet devam etti. Chun ve hükümeti Kuzey Kore'yi 1987'ye kadar despot bir idare altına aldı, ta ki Seul Ulusal Üniversitesine giden bir üniversitelinin işkenceyle öldürülene kadar.⁴ 10 Haziran'da Katolik Rahipler Adalet Derneği bu olayı halka taşıdı, bu da ülke çapında büyük gösterilere neden oldu. Sonunda, Chun'un partisi Demokratik Adalet Partisi ve parti lideri Roh Tae-woo 29 Haziran Bildirgesini ilan etti, bu bildirmede cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi ön görülüyordu. Roh seçimi az bir farkla muhalefet liderleri Kim Dae-Jung ve Kim Young-Sam'e karşı kazandı.⁵

Cumhurbaşkanı adaylarından emekli orgeneral ve Spor Bakanı No Taeu, 29 Haziran 1987'de "Demokratikleştirme İlanı"nı açıkladı ve cumhurbaşkanı seçimini kazandı. Kim Youngsam ve Kim Jongpil gibi rakipleri de kendi tarafına alıp işbirliğini sağladı.

Türkiye ise enflasyonu %70'lere ulaşmış, siyasi kargaşalar ve cinayetler ile 1980'lere girdi. 12 Eylül 1980 Askeri müdahalesiyle de Türkiye için yeni

3 <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/752055.stm>

4 http://english.hani.co.kr/arti/english_edition/e_national/184219.html

5 <http://www.britannica.com/biography/Roh-Tae-Woo>

bir sayfa açıldı. Daha önce T. Özal ve ekibinin hazırladığı 24 Ocak kararları olarak bilinen neoliberal ekonomik politikalar uygulamaya sokuldu. “Önce iktisat sonra siyaset anlayışının hâkim olduğu bu dönemde düşük yoğunluklu demokrasi ve siyaset izlendi” (Aydın, 2014: 325) 1980’li yıllar tarihe Özal’ı yıllar olarak geçer.

Kararlar uygulanmaya başlanmasından sonraki dört yıl içinde toplum kesimlerinin büyük kısmında çok önemli kayıplarına neden oldu hatta dönemin büyük holdinglerinin önemli bir kesiminin bile eleştirisine neden oldu (Tekeli, 1984).

7 Kasım 1982’de anayasa halkoyuna sunuldu ve % 91,3 oyla anayasa kabul edildi. Aynı oylamayla MGK ve Devlet Başkanı Kenan Evren de 7. Cumhurbaşkanlığına seçildi. Seçimlerin 6 Kasım 1983’te yapılacağı açıklandı ve 1983 ortalarında siyasi faaliyetler serbest bırakıldı ancak MGK işleri sıkı tutuyordu. Parti kurulurken MGK’ya kurucuları veto etme yetkisi verildi.

6 Kasım 1983 seçimleri sonucunda ANAP tek başına iktidara geldi ve Anavatan Partisi’ni kuran Turgut Özal yeni hükümeti kurdu. 400 kişiden oluşan parlamentoda 211 milletvekili çıkararak iktidara geldi ve 45. Dönem Başbakanı olan Özal 1984 yerel seçimlerinde de başarı elde etti.

14 Kasım 1985’te Rahşan Ecevit tarafından kurulan DSP, eski Halkçı Parti’den ayrılıp bağımsız kalmış ya da SHP’den görüş ayrılıkları nedeniyle ayrılmış kimi milletvekillerinin katılmasıyla TBMM’de grup oluşturdu.

1987 yılında yapılan referandum ile siyasi yasaklar kalkmış ve Bülent Ecevit, Alparslan Türkeş, Süleyman Demirel ile Necmettin Erbakan yeniden siyasi arenada yerlerini alabilmişlerdir. Ecevit Demokratik Sol Parti’nin, Türkeş Milliyetçi Çalışma Partisi’nin, Demirel Doğru Yol Partisi’nin, Erbakan ise Refah Partisi’nin genel başkanları oldular.

Hüsamettin Cindoruk 1987 yılında siyasi yasakların kalkması üzerine Süleyman Demirel’in genel başkanlığa geçmesi amacıyla istifa etti ve bununla beraber Süleyman Demirel genel başkanlığa seçildi. 1987 genel seçimlerinde, ANAP %36,31 oyla 292 milletvekili çıkarmış ve Özal tekrar çoğunluğu sağlayarak 46. Dönem Başbakanı oldu. 1987 seçimlerinde DSP iki milyonu aşkın (% 8,54) oy almasına rağmen barajın altında kalması nedeniyle milletvekili çıkaramadı. %24,74 oy alan SHP ve %19,1 oyla DYP, 1987’de meclise giren partilerdir.

26 Mart 1989 yerel seçimlerinde SHP; İstanbul, Ankara ve İzmir belediye başkanlıklarıyla 39 ilin belediye başkanlığını kazanmıştı ayrıca il genel meclisi seçimlerinde % 28,8 oy almayı başarmıştı. SHP ve DYP ANAP iktidarının meşrutiyyetini kaybettiğini halkın desteğini yitirdiğini ve bu nedenle genel seçimlerin yenilenmesi gerektiğini savunmaya başladılar. Turgut Özal 9 Kasım 1989'da Kenan Evren'den boşalan cumhurbaşkanlığına SHP ve DYP'nin muhalefetine rağmen ilk sivil cumhurbaşkanı olarak seçildi.

5. 1990'lardan Günümüze

1990'lara gelindiğinde her iki ülke arasındaki farklılıklar da belirginleşmeye başladı.

Başkan olarak ılımlı ve uzlaştırıcı Roh, Güney Koreli siyasetin demokratikleşmesi için kendini adadı. Kısmen Roh reformlarının bir sonucu olarak, DJP Millet Meclisi'ndeki sandalyelerin çoğunluğunu kazanmak için Nisan 1988'de yapılan seçimlerde başarısız olmuştu ama 1990 yılında Roh'un önderliğindeki parti, Demokrat Liberal Parti adında yeni bir çoğunluk parti kurarak iki ana muhalif partiyi birleştirdi.

Roh hükümeti dış ilişkilerde Birleşmiş Milletler, Sovyetler Birliği (ve daha sonra Rusya) ve Çin ile yeni bağlar kurdu, sonuçta Güney Kore'nin Birleşmiş Milletlere kabul edilmesini sağladı ve Kuzey Kore ile Güney Kore arasında 1991'de saldırmazlık anlaşması imzalandı. Şubat 1993 yılı ve sonrasında sonraki yolsuzlukla mücadele reformlarında başarılı oldu.⁶

1996 yılında, 1979 yılında hükümeti devirmek ve yüklü oranda rüşvet olayları yüzünden Başkanlar Chun Duhwan ve No Taeu suçlu bulundular. No Taeu aynı zamanda Gwanju Olayından dolayı da suçlu bulunmuştu. Bir yıldan az bir süre zarfından sonra da Başkan Kim Youngsam bir skandal ile ilişkisi olduğu ortaya çıktı.

1997 yılında muhalefet partisinin seçimleri kazanması sonucu iktidarı Yeni Siyaset İçin Ulusal Kongre Partisi lideri Kim Daejung'a devretti. Bu olay ile ilk defa Güney Kore'de iktidarın barışçıl bir yoldan el değiştirmesidir.

Bu süreçlerden sonra Güney Kore'nin siyasi görünümü şu şekilde olmuştur (Tarakçıoğlu, 2011): Güney Kore iç siyasetinin yapısı, önemli ölçüde kişiselleşmiş ve merkezileşmiş liderliğe (Cumhurbaşkanı) dayanmak-

6 <http://www.britannica.com/biography/Roh-Tae-Woogiriş>

tadır. Ülkede «Başkanlık Sistemi» uygulanmakta olup, Cumhurbaşkanı beş yıllık bir dönem için halk tarafından seçilmektedir. Meclis'i feshetme yetkisi bulunan Cumhurbaşkanı aynı zamanda icranın da başı olup, Başbakan ve Bakanların yanı sıra, yürütmeye ilgili üst düzey görevlilerin atamalarını da gerçekleŐtirmektedir. Cumhurbaşkanı'nın bu alandaki tüm kararları tek başına almasına karşın, atanan Başbakan'ın göreve baŐlayabilmesi için Meclis tarafından onaylanması, Bakanların adaylığı için de Meclis oturumu gerekmektedir. Genel seçimler dört yılda bir yapılmaktadır. Meclis'teki sandalye sayısı 300'dür. Milletvekillerinden 54'ü nispi temsil sistemiyle belirlenmektedir. Ülkede son seçimler 11 Nisan 2012 tarihinde gerçekleştirilmiŐ ve 2008 yılında iktidara gelen "Saenuri" oyların çoğunluğunu elde ederek toplam 300 milletvekilinden 152'sine sahip olmuştur. Yerel seçimler ise 2 Haziran 2010 tarihinde düzenlenmiŐ, seçimlerin galibi ana muhalefetteki Demokrat Parti olmuştur. Cumhurbaşkanlığı seçimleri beş yılda bir yapılmaktadır. Son Cumhurbaşkanlığı seçimleri 19 Aralık 2012 tarihinde gerçekleştirildi. Seçimleri yüzde 51,6 oy oranıyla iktidardaki Saenuri Partisi'nin adayı Bayan Park Geun-hye kazanmıştır. Güney Kore'nin ilk kadın Cumhurbaşkanı olan Park, 25 Şubat 2013 tarihinde göreve başladı.

Türkiye ise parlamenter temsili demokrasinin uygulandığı bir ülkedir. 1923 yılında cumhuriyetin ilanından bu yana ülkedeki laiklik güçlü geliştirilmiştir (Çakıroğlu, 2004). Türkiye'nin anayasası, ülkenin yasal sistemini ortaya koyar. Hükümetin temel ilkelerini içerir ve üniter bir merkezi devlet olarak Türkiye'yi tanımlar. Cumhurbaşkanı, ülkenin baŐkanıdır ancak büyük ölçüde törensel bir role sahip olduğu kabul edilir. Beş yıllık aralıklarla artık halk tarafından seçilir. Recep Tayyip Erdoğan ülkenin halkla seçtiği ilk cumhurbaşkanıdır.

Türkiye'de yürütme gücünün ve bakanlar kurulunun başında başbakan vardır. Yasama görevi ülkenin parlamentosu olan TBMM'ye aittir. Başbakan genellikle en fazla sandalyeye sahip olan partinin baŐkanıdır ve ülkenin hükümetini oluŐturmakla görevlidir. 1 Kasım 2015 yılında yapılan seçimler sonucu en çok oy alan Adalet ve Kalkınma Partisinin genel başkanı olan Ahmet Davutoğlu başbakan olarak görevini sürdürürken aniden istifa kararı aldı ve 22 Mayıs 2016 Ak Parti Genel kurulu sonrasında Binali Yıldırım partinin başına geçti. Aynı gün Cumhurbaşkanı hükümeti kurma görevini ona vererek başbakan oldu.

Türkiye son yıllarda yolsuzlukla mücadelede önemli mesafeler almasına rağmen hala bu alanda sorunlar bulunduğu verilerden anlaşılmaktadır. Örneğin Uluslararası Şeffaflık Örgütü (Transparency International) 2015 yılına yönelik Yolsuzluk Algı Endeksi'nde Türkiye'yi Avrupa bölgesinde en çok gerileyen ülkeler arasında göstermektedir. 168 ülkeyi kapsayan Endeks'te Türkiye 100 üzerinden 42 puan alarak 66. sırada yer almaktadır⁷.

Tablo-1: 2015 Yolsuzluk Algılama Endeksi (sıralama puanı 100 üzerinden)⁸

Sıra	Ülke	2012 puanı	2013 puanı	2014 puanı	2015 puanı
1.	Danimarka	90	91	92	91
37.	Güney Kore	56	55	55	56
66.	Türkiye	49	50	45	42
167.	Somali	8	8	8	8

Şeffaflık konusunda 2015 yılı itibarıyla 167 ülke arasında Türkiye 100 üzerinden 42 puanla 66. Sırada yer alırken Güney Kore 37. sırada yer almıştır (aynı endeksin 1. sırasında şeffaf olan ülke Danimarka en son sırada yer alan ülke ise Somali olmuştur). Aynı raporda siyasal olarak sağlam temeli olmayan ülkelerde yolsuzluğun artış gösterdiği ifade edilerek 'bu tür ülkelerde basın özgürlüğü kısıtlamaları en yüksek oranda olurken, şeffaf para akışı ve finansal güçlü kontrol ve karar mekanizmasının en alt düzeyde olduğu saptanmıştır' denilmektedir.

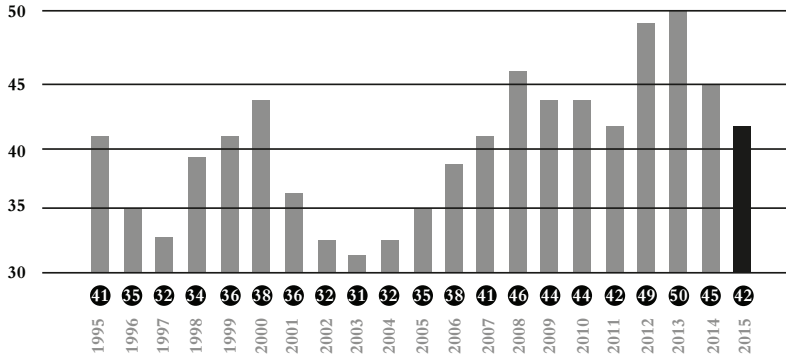
7 http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160127_yolsuzluk_endeksi_2015

8 <http://www.transparency.org/cpi2015>

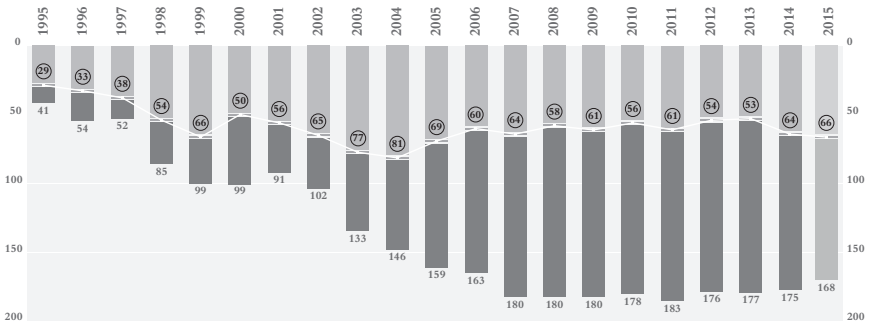
Grafik-1: Türkiye'nin yoksulluk algı endeksi

**TÜRKİYE'nin 1995'ten 2015'e KADAR
YOLSUZLUK ALGI ENDEKSİ'NDE ALDIĞI PUANLAR**

**TÜRKİYE'nin 1995'ten 2015'e KADAR
YOLSUZLUK ALGI ENDEKSİ SIRALAMASINDAKİ YERİ**

6. Gelişme Göstergeleri Açısından Günümüz İtibarıyla Türkiye ve Güney Kore

Bir ülkenin gelişmişlik göstergelerinin neler olduğu konusunda bazı nüanslar söz konusudur. Az gelişmiş ülkeler için kullanılan kalkınma terimi, sadece ulusal gelirin büyüme oranı gibi yalnızca sayısal bir büyüklükteki değişimlerle açıklanması yeterli değildir. Kalkınma süreci ulusal geliri ve üretimin zaman içinde sayısal olarak artmasının yanında, kurumlardaki köklü değişiklikleri, ekonomik ve toplumsal yapının yeniden düzenlenmesini, halkın değer yargılarını, dünya görüşünde ve davranış kalıplarındaki değişimleri de içeren çok geniş kapsamlı bir süreçtir. Yani bir ekonomide üretim ve kişi başına gelirin arttırılmasının yanında, sosyo-kültürel yapının değiştirilmesi ve yenileştirilmesini de içeren kavramdır. Burada milli gelir düzeyindeki reel artış, kişi başına düşen reel milli gelir artışı, gelir dağılımı vb. gibi ekonomik ölçütlerin yanı sıra okuma-yazma oranı, bebek ölüm oranları, kişi başına düşen doktor sayısı, kişi başına düşen protein miktarı, okullaşma oranı, gazete, dergi okuma oranları, kişi başına kâğıt tüketimi vb. gibi sosyal ölçütler de önemli hale gelmektedir. Kaldı ki “gelişmiş bir ülkenin, bütün vatandaşlarına güvenli bir ortamda özgür ve sağlıklı bir hayat yaşamaya olanak sağlayan ülkeler”⁹ olduğunu görürüz.

6.1. Sosyoekonomik Özellikleriyle Güney Kore ve Türkiye

Sosyoekonomik göstergeler bir ülkenin gelişmişliğini ifade eden en önemli göstergelerdir ki burada da değişik parametreler kullanmak mümkündür. Aşağıda bu parametrelere ilişkin veriler mevcuttur.

Tablo-2: Göstergelere göre ülkelerin sosyoekonomikleri¹⁰

	Türkiye	Güney Kore
Beklenen yaşam Süresi	74,86 yıl (2012)	81,37 yıl (2012)
Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla	822,1 milyar USD (2013)	1,305 trilyon USD (2013)
Kişi başına GSYİH	10.971,66 USD (2013)	25.976,95 USD (2013)

9 http://www.unescap.org/unis/press/G_05_00.htm

10 <https://www.google.com.tr/#q=T%C3%BCrkiye'nin+n%C3%BCfusu;>

<https://www.google.com.tr/#q=g%C3%BCney+kore%27nin+n%C3%BCfusu>

Güney Korelilerin ortalama ömür beklentileri Türkiye yurttaşlarına göre 6,51 yıl daha uzundur.

Yine Güney Kore yurttaŐları Türkiye yurttaşlarına göre 14.975,29 dolar daha zengindir. Ulusal gelirleri de 483 milyar dolar daha fazladır.

Nüfus Dinamikleri

Ülkelerin nüfuslarının nicelik ve nitelikleri ekonomik olarak büyümele-
rine ve küresel istikrara yönelik ciddi sonuçlar doğurmaktadır.

Tablo-3: Nüfusun yapısı¹¹

Kriterler	2000		2005		2010		2014	
	Kore	Türkiye	Kore	Türkiye	Kore	Türkiye	Kore	Türkiye
Toplam nüfus	47 008 11	64 268 75	48 138 08	68 435 38	49 410 37	73 142 15	50 423 95	76 902 87
Nüfus artış oranı	0.83	1.42	0.20	1.23	0.46	1.53	0.40	1,33
Çalışma çağındaki nüfus (%)	71.69	71.69	71.73	63.80	73.05	67.08	72.82	67.88
Toplam doğurganlık oranı	1.47	2.27	1.08	2.12	1.23	2.06	1.25	2.17 ^a
Genç nüfus (15 yaş ve altı) (%)	21.08	29.45	19.19	27.24	16.14	25.79	14.27	24.28
Yaşlı nüfus (65 yaş ve üstü) (%)	7.22	6.74	9.07	6.72	11.03	7.11	12.66	7.83

a) Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18621>

Tablodaki veriler dikkate alındığında, son 15 yıl içerisinde Güney Kore'nin toplam nüfusu 47 milyondan 50 milyona, Türkiye'nin ise 64 milyon-

¹¹ <http://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/life-satisfaction/>

dan 78 milyona çıktığı söylenebilir. Nüfus artış oranları ise Güney Kore'nin 0,83'ten 0,40'a, Türkiye'nin ise 1,42'den 1,33'e gerilediği söylenebilir. Bu rakamlar Güney Kore'nin daha çok olmak kaydıyla Türkiye'nin de yaşlanmaya yüz tuttuğunu göstermektedir. Türkiye'de genç nüfus yüzde 29,45'ten yüzde 24,28'e düşerken G. Kore'de bu oran yüzde 21,08'den yüzde 14,27'ye düşmektedir. Hatta "yaşlı nüfusun oranının yüzde 7,83'e çıkmasıyla Türkiye, Güney Kore'den sonra en hızlı yaşlanan ülke oldu. Yaşlı nüfusun yüzde 12'ye ulaşması halinde Türkiye, 'yaşlı ülke' kategorisine girecek."¹²

Yıllar içerisinde hem Güney Kore'nin hem de Türkiye'nin toplam doğurganlık hızları düşmektedir. Genel olarak dünyada GSMH arttıkça doğurganlık oranı düşmektedir.¹³ İşte Türkiye açısından can sıkıcı kısım da burada başlamaktadır. Türkiye geçmişine oranla belli bir düzeyde refah seviyesini yükseltirken doğurganlık oranı görece bir şekilde daha çok düşmektedir. Bu durum ileriki yıllarda fakir üstelik yaşlanmış bir nüfusun bir habercisi olabilir. Güney Kore ile kıyaslandığında bu durum açık bir şekilde görülmektedir.

Tablo-4: İstihdam ve ulusal gelir¹⁴

	2000		2005		2010		2014	
	Kore	Türkiye	Kore	Türkiye	Kore	Türkiye	Kore	Türkiye
Kişi başına düşen gayri safi milli gelir.	17,953	4,130	24,030	7,040 ^c	30,496	10,206 ^b	33,653	10,404 ^a
İstihdam oranları (Toplam)	61.46	48.89	63.68	44.40	63.30	46.28	64.44	49.54
İstihdam oranları (Erkek)	73.13	71.66	74.96	66.93	73.93	66.65	74.89	69.51
İstihdam oranları (Kadın)	50.04	26.16	52.53	22.31	52.63	26.17	53.92	29.50
İşsizlik oranları (Toplam) %	4.42	6.5	3.97	9.19	3.72	10.66	3.54	9.95
İşsizlik oranları (Erkek) %	4.98	6.6	3.40	9.03	3.99	10.38	3.56	9.03
İşsizlik oranları (Kadın) %	3.65	6.3	3.73	9.35	3.35	11.39	3.48	11.92

a) www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18727

12 <http://www.gazetevatan.com/cok-hizli-yaslaniyoruz--697237-ekonomi/>

13 <http://www.economist.com/node/14743589>

14 <http://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/life-satisfaction/>

b) www.turk-internet.com/portal/yazigoster.php?yaziid=31456

c) www.maliye.gov.tr/YillikEkonomikRapor/Y%C4%B1ll%C4%B1k%20Ekonomik%20Rapor%202005.pdf

2000 yılında Güney Kore 17,953 dolar GSMH üretirken Türkiye 4,130 dolar üretmektedir. Fakat 2014 yılında ise Güney Kore 33,653 dolar GSMH üretirken Türkiye 10,404 dolar değer üretmektedir. Her iki ülke de zaman içerisinde bağıl olarak ulusal gelirlerini yaklaşık 15 yıl içerisinde iki katına çıkarmış olması Güney Kore'yi gelişmiş ülkeler seviyesine çıkarırken Türkiye'yi çıkarmamaktadır. Özellikle Türkiye'nin kadın istihdamı konusunda ciddi açıkları söz konusudur. Örneğin Güney Kore'nin kadın istihdamı 53,29 gibi bir oran ulaşmıştır, oysa Türkiye 29,50 seviyesinde kalmıştır. Bu durum yalnız üretim değil toplumsal her alanda kadının toplumsal eşitsizliğin dezavantajlı konumda kalmasına yol açmaktadır ki bu durum toplumsal dezavantajlar olarak da algılanmalıdır. Bu durum ayrı bir başlık altında değerlendirilecektir.

Ülkelerin ürettiği katma değer alanları bakımından özellikleri ise şu şekildedir:

Tablo-5: Katma Değer Alanları (%)¹⁵

Katma değerler alanları	2000		2005		2010		2014	
	Kore	Türkiye	Kore	Türkiye	Kore	Türkiye	Kore	Türkiye
Tarım, avcılık ve ormancılık, balıkçılık	4.39	10.77	3.14	10.61	2.47	9.45	2.34	8.03
Enerji de dâhil sanayi	32.08	24.46	1.08	22.97	33.14	21.73	33.29	21.95
İmalat alanındaki	28.97	21.20	28.27	19.43	30.71	17.41	30.29	17.76
İnşaat	6.00	5.38	6.41	5.01	5.12	4.65	4.94	5.12
Toptan ve perakende ticaret, onarım, oteller ve restoranlar, ulaşım	21.40	29.13	20.00	32.15	19.23	29.66	18.78	32.13
Kiralama ve iş faaliyetleri, finansal aracılık, gayrimenkul	20.14	29.13	21.15	32.15	21.01	22.05	20.92	20.83 ^a
Diğer hizmetler faaliyetleri	15.95	10.61	18.19	11.51	19.00	12.40	19.71	12.08

¹⁵ <http://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/life-satisfaction/>

a) 2013 verisidir.

Türkiye'nin önemli ekonomik girdisi her zaman tarıma dayalı olmuştur. Güney Kore ile bağıl olarak karşılaştırıldığında Türkiye'nin tarımsal alanda ürettiği katma değer Güney Kore'nin dört katına yakın olduğu görülecektir. İmalat alanı ise tam tersine Türkiye Güney Kore'nin yarısına yakındır. 2000 yılında Türkiye'nin ulusal üretiminin yüzde 21,20'si imalat sektöründe gerçekleştirirken bu oran 2014 yılında yüzde 17,76'ya düşmüştür. Oysa Güney Kore'nin 2000 yılındaki ulusal üretiminin yüzde 28,97'si imalat sektöründe iken 2014 yılında bu oran yüzde 30,29'a yükselmiştir. Ayrıca 2000 yılında "toptan ve perakende ticaret, onarım, oteller ve restoranlar, ulaşım" gibi ikincil sektörlerde Türkiye ekonomisinin yüzde 29,13'ü iken 2014 yılında yüzde 32,13'e yükselmiştir. Aynı sektörlerde Güney Kore 2000 yılında yüzde 21,40 gibi orandan yüzde 18,78 gibi bir orana düşmüştür.

Enerji de dâhil sanayi alanında Güney Kore istikrarlı bir şekilde en yüksek katma değer üretim alanını korumuştur. Bu oran ulusal üretimlerinin yaklaşık yüzde 33'lük bir kısmını oluşturmaktadır. Türkiye ise yüzde 24'ten yüzde 21'lere gerilemiştir. Türkiye istikrarını daha ziyade inşaat alanında sürdürmektedir. Yıllar itibarıyla küçük farklılıklar olsa da genel olarak ulusal üretimin yüzde 5'ini inşaat sektörü meydana getirmektedir. Güney Kore ekonomisinde ise 2000 yılında inşaat sektörü yüzde 6'lık bir orana sahipken 2014'de yüzde 4,94'e gerilemiştir.

Ulusal üretimin ritmini, metronomunu artıran en önemli faaliyet alanı Ar-Ge faaliyetleridir. İşte iki ülke arasındaki farkların oluşmasına neden olan unsurlardan biri de budur.

Tabo-7: Yıllar itibarıyla Ar-Ge gayri safi yurtiçi harcama (dolar)

2000		2005		2010		2014	
Kore	Türkiye	Kore	Türkiye	Kore	Türkiye	Kore	Türkiye
21.290.694	3 831 854	32 315 517	5 905 688	52 172.779	9 859.3172	72 833.858	14 023.482

Türkiye'nin Ar-Ge harcamalarının GSYH içindeki payı 2000 yılında yüzde 0,48 ve 2010 yılında yüzde 0,84 iken 2014 yılında ise yüzde 1,01'e ulaştı.¹⁶ Güney Kore'nin ise GSYH'deki Ar-Ge harcama payı ise 2000 yılında yüzde 2,30 ve 2005'de yüzde 2,71 iken (OECD MSTI 2011/1) 2013'teki payı yüz-

16 <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18661>

de 4,36 olmuŐtur.¹⁷ İŐte bu yüzden Güney Kore baŐarisındaki gerčeklerden birinin de bu AR-GE olduĐu dile getirilmektedir (ÇalıŐır, 2007).

Bir ülkenin ekonomik istikrarı aynı zamanda sosyal istikrarına bağlıdır. Bunlardan biri de çalıŐabilir nüfusunun iş gücüne katılım oranıdır. Bu göstergeler bakımından da iki ülke arasında önemli farklar vardır:

OECD Better Life Endeks verilerine göre¹⁸ 2015 yılı itibarıyla Güney Kore'de toplam nüfusun yüzde 64'ü iş gücüne dâhil olurken Türkiye'de ise toplam nüfusun yüzde 50'si iş gücüne dâhil olmaktadır. Bu oran OECD ortalamasında yüzde 65'tir. Uzun süreli işsizlik oranı ise Güney Kore'de 0,01 iken Türkiye'de ise 2,37'dir. OECD ortalaması ise 2,79'dur. Türkiye'de uzun süreli işsizliğin bu kadar yüksek olması beraberinde bir takım sosyal problemleri getireceği düşünölmelidir. Bu oranların tam tersine Türkiye'de yüzde 8,1 iş garantisi varken Güney Kore'de yüzde 3,2 iş garantisi vardır. İş garantisi bakımından OECD ortalaması yüzde 5,4'tür. Bu durum Türkiye açısında GSMH oranları da dikkate alındığında "orta gelir tuzağı"¹⁹ denilen olguyu düşünmeye zorlamaktadır. Bireysel kazanç bakımından Güney Koreli bir çalışan ortalama yılda 36 354 dolar kazanırken Türkiye bir çalışan ortalama 16 919 dolar kazanabilmektedir. Bu rakamlara ilaveten "hane halkının net harcanabilir gelirinin 2015 yılı itibarıyla Güney Kore'de 19 510 dolar, Türkiye'de 14 095 dolar olmasına karşılık "hane halkı net finansal birikimin" 2015 yılı itibarıyla Güney Kore'de 29 091 dolar olmasına karşılık Türkiye'de 3 251 dolar kadardır. Üstelik ortalama bir işçinin üzerindeki vergi yükü 2014 yılı itibarıyla Güney Kore'de yüzde 21,461 iken Türkiye'de yüzde 38,232'dir.

Sosyal hayatın diğer unsurları arasında konut, eğitim, sağlık, yaşam memnuniyeti, iş-yaşam dengesi ve güvenlik vs. gibi kıstaslar açısından karşılaştırıldığında ise Őunlar söylenebilir:

Kalkınma stratejilerinin güçlü olması onun başarıya ulaşacağının garantisidir. EĞer ülke iyi bir eğitim alt yapısına sahip değilse kalkınma konusunda başarısızlık garantidir. Çünkü nihayetinde o planlar ehil insanlar

17 <http://webrazzi.com/2015/08/06/turkiye-ar-ge-harcamaları-oecd-listesi/>

18 <http://stats.oecd.org/index.aspx?DataSetCode=BLI>

19 Asya Kalkınma Bankasının 2011 Raporunda orta gelir tuzağı, orta gelir seviyesine ulaşmış ölkelerin düşük gelirlili ölkelerin düşük ücrete dayalı imalat sanayi ihracatıyla ve aynı zamanda gelişmiş ekonomilerin yüksek nitelikli ürün ve yenilikleriyle rekabet edememeleri ve bu ikisi arasında bir noktada sıkışması şeklinde tanımlanmaktadır. Orta gelir tuzağı, bir ülkenin kişi başına gelirinin belli bir düzeye ulaŐtıktan sonra uzun yıllar bu gelir düzeyinin üzerine çıkamaması durumu olarak da tanımlanır: Kaynak: <http://www.iktisadi.org/orta-gelir-tuzagi.html>

tarafından hayata geçirilmelidir. Bu yüzden Güney Kore başarısının altında eğitim reformlarının yattığı bilinmektedir (Özcan, 2010; Şimşek, 2014).

Yine OECD Better Life Endeksine 2015 verilerine göre, ortalama bir birey Türkiye’de 16,4 yıl eğitim hayatını sürdürürken Güney Kore 17,5 yıl sürdürmektedir. Öğrenci becerileri (not ortalaması) Türkiye’de 455 iken Güney Kore’de 541’dir. Bu veriler bakımından Türkiye ile Güney Kore arasında muazzam bir fark görülmemektedir. Fakat eğitsel çıktılarda ya da ürün açısından her iki ülke değerlendirildiğinde ise muazzam farklılıklar oluştuğu görülecektir. Eğitsel kazanımlar açısından Güney Kore yüzde 82 verimlik elde ederken Türkiye yüzde 34 düzeyinde kalmıştır.

Tablo-8: Ülkelerin eğitsel nitelikleri

Eğitsel alanlar	Kore	Türkiye	OECD Total
Eğitimsel kazanımlar (%)	82	34	75
Öğrenci becerileri (Not ortalaması)	541	455	497
Eğitimde geçirilen yıl (Yıl)	17.5	16.4	17.7

Yine OECD’nin kapsamlı küresel eğitim araştırmalarına göre (PISA verileri) 76 ülke arasında Güney Kore 3. sırada yer alırken Türkiye’nin 41. sırada yer alması anlamlıdır.²⁰

OECD Better Life Endeksi 2015 verilerine göre, sağlık göstergeleri bakımından her iki ülke arasındaki farklar ise şu şekildedir:

Tablo-9: Sağlık göstergeleri²¹

Sağlık alanlar	Kore	Türkiye	OECD Total
Ömür beklentisi (Yıl)	81.3	74.6	80.02
İfade edilen sağlık (%)	35	68	68
1000 Doğumda Bebek Ölümü	2,9	7,4	4

OECD ülkeleri sıralamasında Türkiye yurttaşlarının ortalama ömür beklentisi 74,6 ile OECD ortalamasının (80,02) altında yer alırken Güney Kore

20 http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/05/150513_oecd_egitim_rapor

21 <http://www.istatistikleri.org/nufus/dogum-olum-istatistikleri/oecd-ulkeleri-ve-turkiye-bebek-olum-istatistikleri/>; <http://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/life-satisfaction/>

yurttaŐları 81,3 yıl ile OECD'nin üstünde yer almaktadır. Türkiye yurttaşlarının yüzde 68 belli bir sağlık problemini dile getirirken Güney Kore yurttaŐları yüzde 35 dile getirmektedir ki bu oran Türkiye'nin neredeyse yarısına yakındır.

Bebek ölüm oranları bakımından da ciddi problemler var. Türkiye'de her 1000 doğumdan 7,4'ü ölümle sonuçlanmaktadır. Bu oran OECD ortalamasının iki katı kadardır. Oysa Güney Kore'de bu oran 2,9'dur.

Ülkeler bir taraftan kalkınmalarını sağlarken diğer taraftan da çevrelerini korumanın yollarını da aramaktadır. Bu konuda hava kirliliği ile su kalitesi önemli göstergelerdir.

Tablo-10: Çevre

Eğitsel alanlar	Kore	Türkiye	OECD Total
Hava kirliliği (Mikrogram/m ³)	30	35	20
Su kalitesi (%)	78	62	81

Türkiye'nin daha çok olmak üzere hem Türkiye'nin hem de Güney Kore'nin hava kirliliği OECD ülkeler ortalamasının oldukça üzerindedir. Türkiye'nin 35 mikrogram/m³ hava kirliliği üretmesine karşılık Kuzey Kore 30 mikrogram/m³ hava kirliliği üretmektedir. Ayrıca her iki ülkenin su kalitesi OECD ortalamasından düşüktür. Türkiye sularının yüzde 62'si kalitelyken Kuzey Kore'nin yüzde 78 kalitelidir. Yani Türkiye sanayileşme hızı bakımından Kuzey Kore'den daha geride olmasına rağmen hem havası hem de suyu daha hızlı kirlenmektedir.

Tablo-11: Konut verileri

Konut verileri	Kore	Türkiye	OECD Total
Temel özellikleri olmadan meskenler (%)	4.2	12.7	2.4
Konut harcamaları (%)	16	21	18
Kişi başına düşen oda sayısı (Oran)	1.4	1.1	1.8

Türkiye'de mevcut meskenlerin yüzde 12,7'si bazı temel özelliği olmayan meskenlerden oluşurken bu oran Güney Kore'de yüzde 4,2'dir. OECD ortalaması yüzde 2,4'tür. Türkiye'de kişi başına düşen oda sayısı 1,1 iken

Güney Kore’de 1,4’tür. OECD ortalaması ise 1,8’dir. Fakat son zamanlarda Türkiye’de bu olumsuzluğun giderilmesine yönelik çabalar da söz konusudur. TOKİ uygulamaları bunlardan en önemlileridir. Bu sayede Türkiye’de yüzde 21 konut harcamaları söz konusu iken bu oran Güney Kore’de yüzde 16; OECD ortalaması ise yüzde 18’dir.

Yurttaşların toplumsal ve siyasal kararlara ne kadar katılıp katılmadığı da bir başka insani-toplumsal gelişmişlik göstergesidir. OECD 2015 verilerine göre göstergeler itibarıyla her iki ülkenin siyasal katılım oranı şu şekildedir:

Tablo-12: Siyasal Katılım Oranları

Göstergeler	Kore	Türkiye	OECD Total
Yasaların oluşumunda danışma (Ortalama değer)	10.4	5.5	7.3
Seçmen katılımı (%)	76	88	68

Yasaların oluşmasında Türkiye yurttaşlarına sorulma ortalaması 5,5 düzeyinde gerçekleşirken Güney Kore nerdeyse Türkiye’nin iki katı, 10,4 düzeyinde gerçekleşmiştir. Türkiye’nin oranları OECD ortalamasının altında kalırken Güney Kore’nin oranları OECD’nin üstünde yer almıştır. Fakat tam tersine seçim zamanlarında Türkiye’deki seçmenlerin yüzde 88’i sandık başına gidip oy kullanırken Güney Kore yurttaşlarının yüzde 76’sı oy kullanmıştır. Her ikisi de OECD ortalamasının (68) üstündedir. Her iki gösterge verileri göz önünde bulundurulduğunda Türkiye yurttaşlarının demokrasinin gelişimine ilişkin davranışları sadece seçimden seçime sınırlı olduğu söylenebilir. Kaldı ki The Economist Intelligence Unit’s Democracy Index 2015’in verilerine göre 167 ülke arasında demokratik gelişmişlik bakımından Güney Kore 22. sırada yer alırken Türkiye 97. sırada yer almaktadır. Aynı endekste 1. sırada Norveç, son sırada yani 167. ülke ise Kuzey Kore’dir. Bu ara hem Kuzey Kore’nin hem de Güney Kore’nin başkanlık sistemiyle idare edildiği not edilmelidir.

Bu verilere ek olarak yurttaşların sosyal destek ağlarının düzeyi de göz önünde bulundurulabilir. OECD 2015 verilerine göre Türkiye toplumunun sosyal destek ağının kalitesi yüzde 86 düzeyinde iken Güney Kore toplumunun sosyal destek ağının kalitesi yüzde 72 düzeyindedir. OECD ortalaması ise yüzde 88’dir. Bu konuda Türkiye, Güney Kore’ye göre daha avantajlı durumdadır. Fakat bunun böyle olması Türkiye’yi daha güvenli

bir hale getirmemektedir. Örneğin Güney Kore'de işlenen suçların yüzde 2,1'i tecavüz iken Türkiye'de bu oran yüzde 5'tir ki OECD ortalaması yüzde 3,9'dur. Ayrıca cinayet oranları Güney Kore'de 1,1 iken Türkiye'de 1,2'dir (OECD ortalaması 4'tür).

İş-yaşam dengeleri açısından ise iki ülke arasında şu farklılıklar vardır:

Tablo-13: İş-yaşam dengesi

Konut verileri	Kore	Türkiye	OECD Total
Çok uzun süre çalışanlar (%)	18.72	40.86	12.51
Eğlenceye ve kişisel bakıma ayrılan zaman (saat)	14.63	13.42	14.97

Güney Kore'de çalışan nüfusunun yüzde 18,72'si çok uzun süre çalışırken Türkiye'de çalışan nüfusun yüzde 40,86'sı çok uzun süre çalışmaktadır. Bu oranın OECD ortalaması yüzde 12,51'dir. Yani Türkiye'de insanlar daha uzun süreler çalışmaktadır. Buna karşılık yurttaşların yaşam memnuniyetleri bakımından her iki ülke arasında çok anlamlı farklar yoktur. Ortalama değer bakımından 2015 itibarıyla Güney Kore'de yaşam memnuniyeti 5,8 iken Türkiye'de 5,6'dır (OECD ortalaması 6,6'dır).

Ülkelerin gelişmişlik göstergelerinden biri de kadınların gelişmişlik düzeyleri olduğu da söylenebilir. Bu bakımdan her iki ülke cinsiyet farkları açısından da değerlendirildi.

Cinsiyet Farkları Açısından Güney Kore ve Türkiye

Tablo-14: Sosyal Cinsiyet Gelişim Endeksi²²

Ülkeler	Sosyal cinsiyet gelişim endeksi		İnsani gelişim endeksi		Doğuşta beklenen yaşam süresi		Beklenen okullaşma yılı		Ortalama okullaşma yılı	
	Değer	Grup	K	E	K	E	K	E	K	E
Kore	0.930	3	0.861	0.926	85.0	78.5	16.0	17.7	11.2	12.7
Türkiye	0.902	4	0.716	0.793	78.5	72.0	14.0	15.1	6.7	8.5

22 <http://hdr.undp.org/en/composite/GDI>

“Sosyal cinsiyet gelişim düzeyleri” bakımından Güney Kore kadınları Türkiye’deki kadınlardan daha ileridedir. Güney Kore bu endeks sıralamasında 3. grupta yer alırken Türkiye 4. grupta yer almaktadır. İnsani gelişim endeksi bakımından ise Türkiye’nin endeksi Güney Kore’den genel olarak düşük olmasının yanı sıra cinsiyetler arasındaki farklar bakımından da her iki ülkede fark söz konusudur. Her iki cins arasındaki endeks değerleri farkı bakımından Güney Kore’nin endeks fark değeri 0.065 iken Türkiye’ninki 0.077’dir.

Genel olarak kadın ömrü erkeklerden daha uzundur. Fakat her iki ülke arasında da fark vardır. Güney Kore kadınları ve erkekleri Türkiye’deki kadın erkeklerden 6,5 yıl daha uzun yaşamaktadır.

Beklenen okullaşma oranları bakımından ise Güney Koreliler daha uzun süre bir okullaşma beklentisine sahiptir. Güney Koreli kadınlar Türkiye’deki cinslerine göre 2 yıl daha fazla okullaşma beklentisine sahiptir. Bu oran erkek cinsiyetlerinde 2,6 yıldır. Ortalama okullaşma oranı bakımından değerlendirildiğinde ise Güney Kore kadınları 11,2 yıl iken Türkiye’deki kadınlar 6,7 yıl okula gidebildikleri görülmüştür. Erkekler bakımından ise 12,7 yıla karşılık 8,5 yıldır. Türkiye’de hem erkekler hem de kadınlar Güney Kore’deki cinslerine göre daha kısa süre okula gidebilmektedir. Cinsiyetlere göre her iki ülke arasındaki farklar ise, Güney Kore kadınlarının ortalama okullaşma oranı Türkiye’deki cinslerine göre 4,5 yıl daha fazladır. Erkekler açısından bu fark 4,2 yıldır.

Sosyal cinsiyet eşitsizlikler açısından her iki cins karşılaştırıldığında ise şu sonuçlar elde edilmiştir:²³

Cinsiyetler arasındaki eşitsizlikler bakımından dünya sıralamasında Güney Kore 23. sırada (değer= 0.125) yer alırken Türkiye 71. sırada (değer= 0.359) yer almaktadır. 2013 yılı verilerine göre her 100 bin canlı doğumda anne ölüm oranları Güney Kore’de 27 Türkiye’de 20’dir. Erken doğum hızı bakımından ise 15-19 yaş aralığında 1000 kadın başına doğum Güney Kore’de 2,2 iken Türkiye’de 30,9’dur. Parlamentodaki kadın vekil oranları 2014 yılı itibarıyla Güney Kore’de yüzde 16,3 iken Türkiye’de yüzde 14,4’tür. Bu oran Türkiye’de 7 Kasım 2015 seçimlerinde yüzde 17,8’e kadar çıktı fakat 5 ay sonra 1 Kasım 2015 seçimlerinde yüzde 14,7’ye düşmüştür.

23 <http://hdr.undp.org/en/composite/GII>

Bir diğer cinsiyet eŐitsizlik göstergesi olan en az orta öğretimli nüfusun oranıdır. 2005-2014 zaman aralığında Güney Kore'de 25 yaş ve üstü en az orta öğretimli olan erkekler yüzde 89,1 iken Türkiye'de yüzde 6'dır. Kadın oranı ise Güney Kore'de yüzde 70 iken Türkiye'de yüzde 39'dur. İŞgücüne katılım oranı bakımından da anlamlı farklar vardır. 2013 verilerine göre Güney Kore'de kadınların yüzde 50,1'i işgücüne katılırken Türkiye kadınların yüzde 29,4'ü işgücüne katılmaktadır. Bu oranlar erkekler bakımından Güney Kore'de yüzde 72,1 iken Türkiye'de yüzde 70,8'dir.

Ülkelerin gelişmişlik göstergelerinden biri de dünya standardı haline gelmiş olan "İnsani Gelişmişlik Göstergeler"dir.²⁴ İnsani Gelişme Göstergesi (Human Development Index, HDI), Dünya'daki ülkeler için yaşam uzunluğu, okuryazar oranı, eğitim ve yaşam düzeyi doğrultusunda hazırlanan bir ölçüdür. Yıllar itibarıyla insani gelişmişlik endeksine göre ise Türkiye ile Güney Kore arasındaki farklılık Şu şekildedir:²⁵

Tablo-15: İnsani Gelişmişlik endeksine göre Güney Kore ve Türkiye

Yıllar	1990	2000	2010	2011	2012	2013	2014
Güney Kore	0.731	0.821	0.886	0.891	0.893	0.895	0.898
Türkiye	0.576	0.653	0.738	0.751	0.756	0.759	0.761

Gerek Türkiye'nin gerekse Güney Kore'nin insani gelişmişlik düzeyi görelili olarak 1990'lardan günümüze doğru sürekli bir artış göstermektedir. Fakat Türkiye ile Güney Kore ile arasındaki fark kapanmamaktadır. 1990'larda Türkiye ile Güney Kore arasında insani gelişmişlik düzeyi endeksi bakımından 1990'da 0,155 puanlık fark varken 2014'de bu oran ancak 0,137'ye inmiştir.

SONUÇ

Türkiye ve Güney Kore, 1945 yılında yönünü kesin olarak Kapitalist Batı'ya çevirmişti. Bu tarihten itibaren ekonomi politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında hâkim iktisat düşüncesi ve uluslararası kurumlar etkili oldu. Politikalar belirlenirken de kapitalist blok içindeki bölüşüm ve hiyerarşi gözetildi. Modernleşme düşüncesi az gelişmiş olarak tanımlanan

24 <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>

25 http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report.pdf (Erişim: 21.01.2016)

toplumların yardımlarla gelişebileceğini öngörmekteydi, dolayısıyla Güney Kore ve Türkiye'ye yardımlar yapıldı. Ancak Güney Kore'nin o dönemde Batı için oldukça önem arz eden stratejik konumu, bu ülkeye Türkiye'den son derece fazla yardım akışını sağladı. Dolayısıyla Güney Kore'deki mucizevi kalkınmanın fonlarını Batı fonları oluşturdu. Güney Kore'deki otoriter rejime komünizm tehlikesi karşısında göz yumuldu, böylece modernleşme yaklaşımlarının kalkınma için demokratik rejimin varlığını gerektirdiği varsayımı bir süreliğine göz ardı edildi. Güney Kore bu otoriter rejim altında kalkınabildi, böylece modernleşme yaklaşımının meşruluğu sorgulanır hale geldi. Nihayetinde Güney Kore parlak bir ekonomik gelişme yaşarken, Türkiye ekonomik gelişme yarışını geriden takip etmiş ve halen etmektedir (Kazaz, 2010: 40).

2014 Endeksi sonuçları Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal gelişmişlik düzeyini artırabilmesi için "şeffaflık" alanında önemli eksikliklerinin varlığına dikkat çekiyor. Bu bağlamda endeksin sonuçları Türkiye'nin yolsuzlukla mücadele ve şeffaflık konusunda ilerleme kaydetmesi gerektiği şeklinde yorumlanmalı ve bu konularda yetkililer tarafından bir an önce somut adımlar atılmalıdır.

Türkiye'nin rekabet gücünü arttırabilmesi için Ar-Ge harcamalarını destekleyerek ve eğitim alanında projelere yönelerek bilgi ve teknoloji altyapısını güçlendirmesi gerektiği" (Akbulak, 2010: 9) sıklıkla dile getirilen bir olgu olmasına rağmen başlangıç noktasını ifade etmemektedir. Eğer ilk düğme yanlış iliklenmiş ise daha sonrakilerin sırayla iliklenmiş olması bir şey ifade etmez. Örneğin Türkiye gelişme sürecini başarıya ulaştırmak istiyorsa yolsuzlukla mücadele etmek zorundadır ki Güney Kore işe buradan başladı.

Kalkınma sürecinde, gelişme katsayılarında, toplumsal refah ve mutluluklarda siyasal sistemlerin yeri yadırganamaz. Fakat hangi siyasal rejim olursa olsun bir kayısı çekirdeği misali nasıl bir toplumsal bünyede olduğu önemlidir. Demokrasi kültürü ve de kurumları gelişmemiş ülkelerde her türlü siyasi sistem sıkıntıları da beraber getirecektir. Toplumsal ve siyasal şeffaflık önemli bir gösterge olup, yolsuzlukla mücadele etmemiş, edememiş bir toplumda iyi sonuçlar doğurmayacağı kesindir.

KAYNAKÇA

- Akbulak, Yavuz ve Akbulak, Sevinç. (2010). "Türkiye'nin Rekabet Gücü Bağlamında Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) Faaliyetlerinin Özendirilmesi", *Finans Politik Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 47 (544) Haziran (ss. 7-14).
- Aydın, Suavi ve Taşkın, Yüksel. (2014). "1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi", İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Azman, Ayşe ve Yetim, Nalan. (2005). "Modernleşme/Kalkınma Ve Doğu Asya", *Tarihte Doğu-Batı Çatışması*, Yay. Haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, İstanbul: Kızıllema Yayıncılık.
- Bakan, Sumru (2009). "1980'den Günümüze Türkiye'de Uygulanan Neo-Liberal İktisat Politikaları", T.C. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi ISSN: 1308-6219, Cilt1, Sayı-2.
- Boratav, Korkut. (2007). "Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005", Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Brenner, Robert. (1997) "The Origins Of Capitalist Development: A Critique Of Neo-Smithian Marxism", *New Left Review*, I/104, July-August, pp. 25-92.
- Choi, Byung-Sun. (2013). "Managing Economic Policy And Coordination: A Saga Of The Economic Planning Borad", in "The Korean Government And Public Policies in A Development Nexus", Huck-Yu Kwon & Min Gyo Koo (Ed.), *The Politicqal Economy Of The Asia Pacific*, Volume-1, Switzerland: Springer, pp: 31-54.
- Coşkun, İsmail. (1989). "Modernleşme Kuramı Üzerine", *Sosyoloji Dergisi*, cilt-3, Sayı-1, ss. 289-304.
- Çakıroğlu, Ali. (2004), "Religin And Politics in Turkey", Uk: Routledge.
- Çalışır, Mustafa ve Gülmez, Ahmet. (2007). "Güney Kore'nin Başarılarının Arkasındaki Arge Gerçeği ve Türkiye İle Bir Karşılaştırma", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı-I, ss:32-42.
- Ercan, Fuat. (2013). "Latin Amerika'nın Eleştirilmesi Gereken Teorik/Politik Mirası: Bağımlılık Okulu", <http://www.toplumsal.org/index.php/>, 23 Mart 2013.
- Güney, Pelin. (2006). "Marshall Planı: Avrupa Birliği'nin İnşasında Amerikan Harcı", *Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 5, No: 3, Ankara, Bahar, ss. 103-114.
- Kazaz, Pınar. (2010). "Aile ve İşletme: Güney Kore-Türkiye Karşılaştırması", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Kepenek, Yakup ve Yentürk, Nurhan. (1997). "Türkiye Ekonomisi". İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kongar, Emre. (1976). "İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı", Cem İstanbul: Yayınevi.
- Kuhnen, Frithjof. (1987) "Causes of Underdevelopment and Concepts for Development: An Introduction to Development Theories", *The Journal of Institute of Development Development Studies*, Studies, Nwfp Agricultural, Vol. Vııı, 1986, 1987 University of Peshawar.
- Lee, Jong. Won. (2001). "The Impact Of The Korean War On The Korean Economy", *International Journal of Korean Studies*, Volume-5, Number-1, Spring/Summer. pp. 97-118.
- Lie, John. (1998). "Han Unbound: The Political Economy of South Korea", California: Stanford University Press,.

- Nahn, Andrew C. (1998). "Kore Tarihi ve Kültürü", Çev.: Ali Rıza Balaman, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- OECD, Main Science and Technology Indicators (MSTI) 2011/1; <http://www.oecd.org/sti/msti.htm>
- Okan, Okşan (1998). "Güney Kore'nin Kalkınma Modeli ve Türkiye", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özcan, Zafer. (2010). "Sefaletten Zirveye Güney Kore", Aksiyon, Sayı 831.
- Sezer, Baykan. (1997). "Batı Dünya Egemenliği ve Endüstri Devrimi", İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Şimşek, Hasan. (2014) "Güney Kore Mucizesi: Eğitimde Bire On Alan Ülke", Www.Hasansimsek.Net, 9 Eylül 2014.
- Tarakçıoğlu, Gülay Babadoğan. (2011). "Güney Kore Cumhuriyeti (Ülke Raporu)", Ankara: İğeme, Nisan.
- Tekeli, İlhan. vd. (1984). "Türkiye'de Ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım", **İstanbul**: Yurt Yayınları, Sunuş kısmı.
- The Economist Intelligence Unit Limited (2016), Democracy Index 2015, Democracy in an age of anxiety.
- Tur, Feridun (2008). "Yeni Sanayileşen Ülkelerin Kalkınma Perspektifinin Yeni Ekonomik Düzen İçerisindeki İşlerliği: Güney Kore Örneği", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı İktisat Politikası Bilim Dalı.
- Tüylüoğlu, Şevket ve Çeştepe, Hamza. (2004). "Kalkınma Teorilerinin Temelleri ve Gelişimi", Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular, Sami Taban, Muhsin Kar (Editörler). Bursa: Ekin Kitabevi.
- Yücel, Doğuhan Murat. (2016). "Kalkınma Nedir Ekonomik Gelişmişlik", <Http://Www.Dmy.İnfo/Kalkinma-Nedir/> (07.04.2016)

WEB siteleri

- <http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/CLASS.XLS>
- http://www.servat.unibe.ch/icl/ks00000_.HTML (21.01.2016)
- <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/752055.stm>
- http://english.hani.co.kr/arti/english_edition/e_national/184219.html
- <http://www.britannica.com/biography/Roh-Tae-Woo>
- <http://www.britannica.com/biography/Roh-Tae-Woo>
- <http://www.mfa.gov.tr/guney-kore-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim: 28.01.2016)
- http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160127_yolsuzluk_endeksi_2015
- <http://www.transparency.org/cpi2015>
- http://www.unescap.org/unis/press/G_05_00.htm
- <https://www.google.com.tr/#q=T%C3%BCrkiye'nin+n%C3%BCfusu/>
- <http://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/life-satisfaction/>

<http://www.gazetevatan.com/cok-hizli-yaslaniyoruz--697237-ekonomi/>
<http://www.economist.com/node/14743589>
<http://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/life-satisfaction/>
<https://www.google.com.tr/#q=g%C3%BCney+kore%27nin+n%C3%BCfusu>
<http://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/life-satisfaction/>
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18661>
<http://webrazzi.com/2015/08/06/turkiye-ar-ge-harcamaları-oecd-listesi/>
<http://stats.oecd.org/index.aspx?DataSetCode=BLI>
<http://www.iktisadi.org/orta-gelir-tuzagi.html>
http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/05/150513_oecd_egitim_rapor
<http://www.istatistikleri.org/nufus/dogum-olum-istatistikleri/oecd-ulkeleri-ve-turkiye-bebek-olum-istatistikleri/>
<http://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/life-satisfaction/>
<http://hdr.undp.org/en/composite/GDI>
<http://hdr.undp.org/en/composite/GII>
<http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>
http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report.pdf (Erişim: 21.01.2016)
www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18727
www.turk-internet.com/portal/yazigoster.php?yaziid=31456
www.maliye.gov.tr/YillikEkonomikRapor/Y%C4%B1ll%C4%B1k%20Ekonomik%20Rapor%202005.pdf
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18621>

AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ VE AVRUPA BİRLİĞİ DİREKTİFLERİNDE AYRIMCILIK YASAĞI HUKUKU*

ENSARİ YÜCEL

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

ÖZ

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren insan haklarındaki gelişmelerle birlikte ayrımcılık yasağı hukukunda da önemli ilerlemeler görüldü. Ayrımcılık, uluslararası ve bölgesel düzeyde pek çok sözleşme ve ulusal mevzuatlarda yasaklanmakla birlikte ayrımcılık uygulamaları hala devam etmektedir. Bunun sebeplerinden biri de, üzerinde uzlaşmış bir ayrımcılık tanımının olmaması ve uluslararası ve ulusal hukukta bu yasağın kişi ve maddi kapsamının farklılık arz etmesidir. Bu çalışmada, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa Birliği direktifleri çerçevesinde ayrımcılık yasağı hukuku ve uygulamaları incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Ayrımcılık Yasağı, Ayrımcılık Temelleri, Avrupa Birliği.

ANTI-DISCRIMINATION LAW UNDER THE EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS AND THE EUROPEAN UNION DIRECTIVES

ABSTRACT

Significant improvements were observed in the anti-discrimination law accompanied with improvements in human rights since the second half of 20th century. Despite discrimination is prohibited in several conventions at the international and regional levels and in national legislation, discriminatory practices still persist. One reason of that is the absence of definition of discrimination which is agreed upon and differences in material and personel scope of international and national anti-discrimination law. In this study, anti-discrimination law and its applications are studied under the European Convention on Human Rights and the European Union anti-discrimination directives.

Keywords: Human Rights, Anti-discrimination, Grounds of Discrimination, European Union.

* Bu çalışma, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve AB Hukuku Doktora Programında, Ensari Yücel tarafından hazırlanan "Uluslararası ve Avrupa Konseyi Belgelerinde, Avrupa Birliği ve Türk Hukukunda Ayrımcılık Yasağı ve Denetimi" adlı doktora tezine dayanarak hazırlanmıştır.

Batı dünyasında gelişen ayrımcılık yasağının temeli, Aristo'nun eşitlik anlayışına dayanmaktadır. Aristo'ya göre, "benzer olanlara benzer, farklı olanlara farklılıkları oranında muamele edilmelidir". Ancak benzer olanları ve farklı olanları tespit etmek o kadar kolay ve objektif olmamıştır. Bu sebeple tarihte farklı eşitlik anlayışları ortaya çıkmıştır. Örneğin, Aristo, efendi ile köleyi benzer görmediği için köleye karşı gözetilen farklı muameleyi meşru ve gerekli görmüştür.

Batıda iki tür eşitlik anlayışı ortaya çıkmıştır. Biri, mutlak/şekli eşitlik, diğeri maddi/gerçek eşitliktir. Mutlak/şekli eşitlik, bugün ulusal anayasalarda ifadesini bulan, "kanun önünde eşitlik ve kanunların eşit koruma öngörmesidir". Maddi/gerçek eşitlik ise farklılıkların göz önünde bulundurulduğu; dolayısıyla zayıf ve dezavantajlı grupların, dezavantajlı durumlarının ortadan kaldırılmasına yönelik pozitif ayrımcılığa izin verildiği eşitlik anlayışıdır.

Fiili eşitsizliği ortadan kaldırmayı hedefleyen maddi/gerçek eşitliğin gerçekleşmesine dair iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan ilki, kaynakları eşit dağıtarak "sonuçlarda" eşitliği sağlayamaya çalışan sosyalist dünya görüşüdür. Diğeri, insanların eşit koşullarda yarışması gerektiğini; dolayısıyla yarışın başlangıç noktasını eşitleyerek herkese fırsat eşitliği sunulması gerektiğini savunun liberal dünya görüşüdür.

Ayrımcılık, bir birey/birey grubunun sahip olduğu bazı özelliklerinden dolayı, hak ve özgürlüklerden yararlanmada, haklı bir gerekçeye dayanmadan, başka birey/birey gruba karşı daha az lehte muamele görmesidir. Ayrımcılık, uluslararası düzeyde ilk defa 1948 tarihli Birleşmiş Milletler Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi'nde yasaklanmıştır. Daha sonra çıkarılan Her Türlü Irk Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına Dair Uluslararası Sözleşme (1965); Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (1966); Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (1966); Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Sözleşme (1979); Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'de (2006) ayrımcılık yasağına dair hükümler yer almıştır. Söz konusu sözleşmelerdeki ayrımcılık yasağı hükümleri, genel bir yasak olmayıp sadece sözleşmelerde yer alan hak ve özgürlüklerden yararlanma ile sınırlıdır.

Avrupa düzeyinde ayrımcılık yasağı, başta Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1950) olmak üzere, Avrupa Sosyal Şartı (1961) ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı (1996); Evlilik Dışı Doğan Çocukların Hukuki Statüsüne İlişkin Avrupa Sözleşmesi (1975); Avrupa Bölgesel Yahut Azınlık Dilleri

Avrupa Şartı (1992) ve Ulusal Azınlıkların Korunması İçin Çerçeve Sözleşmesi'nde (1995) yer almıştır.

Avrupa Birliği (AB) mevzuatında ise ayrımcılık yasağı, başta Avrupa Ekonomik Topluluğu Antlaşması ve diğer antlaşmalar ile direktiflerde ele alınmıştır. AB mevzuatındaki ayrımcılık yasağı, salt bir insan hakkı olarak görülmemiş aynı zamanda serbest rekabet ve adil işleyen bir ortak pazar için de elzem kabul edilmiştir. Bu ekonomik karakter, AB anlaşmaları, AB direktifleri ve AB Adalet Divanı (ABAD) kararlarında çoğu kez baskın olmuştur.

Bu çalışmada, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve AB direktiflerinde ayrımcılık yasağı ve uygulamaları ele alınmıştır. AİHS çerçevesinde, söz konusu Sözleşme'nin yanı sıra 12 Nolu Ek Protokol'deki ayrımcılık yasağı hükümleri ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin ayrımcılık yasağı kararları ve davaların görülme yöntemleri incelenmiştir. AB direktifleri kapsamında ise ayrımcılık yasağının çeşitleri, kişi ve maddi kapsamı, istisnaları ve ayrımcılıkla mücadeleyi kolaylaştıran yasal araçlara değinilmiştir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Ayrımcılık Yasağı

İki büyük savaş yaşayan, maddi ve manevi olarak büyük kayıplar veren Avrupa'nın, toplumlar arasında benzer trajedilerin yaşanmasını engellemek ve halklar arasında işbirliğini geliştirmek, ortak kurum ve sözleşmelere dayalı bir Avrupa oluşturma arayışları sonucunda Avrupa Konseyi (AK) ortaya çıkmıştır. AK'nın amaçları arasında hukukun üstünlüğü, çoğulcu demokrasi, azınlık hakları ve ırkçılık, yabancı düşmanlığı, hoşgörüsüzlükle mücadele yer almaktadır. AK'nın başta AİHS olmak üzere 200'ün üzerinde sözleşmesi bulunmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı 2006). AK, Türkiye'nin de kurucu üyeler arasında yer aldığı 47 üyeye sahiptir. Bir üyenin, insan haklarını ciddi derecede ihlal etmesi durumunda üyeliği askıya alınır. Üyeliği askıya alınan ülkenin üyelikten çekilmesi istenebilir. Bu talebe cevap verilmediği takdirde, AK Komitesi söz konusu ülkenin üyeliğine son verebilir.

AİHS, Avrupa kıtası başta olmak üzere pek çok ülkede insan hakları, özgürlükler ve hukukun üstünlüğü bilincinin gelişmesi, somut ve izlenebilir mekanizmaların kurulmasına katkı sağlamıştır (Yücel 2015: 89). İnsan hakları ve temel özgürlüklerin korunması Avrupa için salt bir hedef olmamış, aynı zamanda Avrupa entegrasyonu için bir araç olarak da görülmüştür. Nitekim, AİHS'nin giriş bölümünde, AK'nin amacının üye devletler arasında sıkı bir

işbirliğini gerçekleştirmek olduğu ve insan hakları ve temel özgürlüklerinin korunmasının da bu amaca hizmet eden araçlardan biri olduğu belirtilmiştir.

AİHS, uzun bir sivil ve siyasi hak ve özgürlükler listesini içermektedir. Bunlar, yaşam hakkı; işkence yasağı; kölelik ve zorla çalıştırma yasağı; özgürlük ve güvenlik hakkı; adil yargılama hakkı; kanunsuz ceza olmaz ilkesi; özel ve aile hayatına saygı hakkı; düşünce, vicdan ve din özgürlüğü; ifade özgürlüğü; toplantı ve dernek kurma özgürlüğü; evlenme hakkı; etkili başvuru hakkı ve ayrımcılık yasağıdır. Daha sonra çıkarılan ek protokollerle bu hakların kapsamı genişletilmiştir. 1 Numaralı Protokol ile mülkiyetin korunması hakkı; eğitim hakkı ve seçim hakkı getirilmiştir; 4 Numaralı Protokol ile borçtan dolayı özgürlükten yoksun bırakılma yasağı; serbest dolaşım özgürlüğü; vatandaşların sınır dışı edilme yasağı ve yabancıların topluca sınır dışı edilme yasağıdır. 6 Numaralı Protokol’de ölüm cezasının kaldırılması; 7 Numaralı Protokol’de cezai konularda iki dereceli yargılama hakkı; adli hata durumunda tazminat hakkı; aynı suçtan dolayı iki kez yargılanmama ve cezalandırılmama hakkı ve eşler arasında eşitlik hakkıdır. 12 Numaralı Protokol ise genel bir ayrımcılık yasağı getirmektedir.

AİHS’nin 14. maddesinde yer alan ayrımcılık yasağı, hem bir hak hem de Sözleşme’de yer alan hak ve özgürlüklerden yararlanmada temel bir ilkedir. Söz konusu hüküm uyarınca, “bu Sözleşme’de tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa aidiyet, servet, doğum başta olmak üzere herhangi başka bir duruma dayalı hiçbir ayrımcılık gözetilmeksizin sağlanmalıdır” (Council of Europe/CE 2015), denmektedir.

Kişinin, Sözleşme’de belirtilen özelliklere veya herhangi başka bir duruma dayalı olarak “bu Sözleşme’de tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma(da)...” ayrımcılığa tabi tutulması yasaklanmaktadır. Bu özellikler, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya başka fikir, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa aidiyet, servet, doğum veya başka bir statüdür. Sözleşme’deki “veya başka bir statü” ifadesi ile ayrımcılık nedenlerinin sayılanlarla sınırlı olmadığı, ayrımcılığa dayanak teşkil eden sayılan sebeplerin dışında başkaca sebeplerin de olabileceği anlaşılmaktadır (Doğru vd. 2013: 603).

AİHS’nin ayrımcılık yasağını düzenleyen 14. maddesi, hak ve özgürlükleri tamamlayıcı bir maddedir. Zira 14. madde, Sözleşme’de tanınan hak ve özgürlüklerden faydalanmada, sayılan temellerde farklı muamele gözetilmesini öngörmektedir. Şayet Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne (AİHM)

yapılan şikayet başvurusu, Sözleşme’de yer alan maddelerden bir veya birkaçının kapsamına girmediği tespit edilirse, 14. madde kapsamında değerlendirilmeyecektir (Doğru vd. 2013: 603). Sözleşme’nin söz konusu hükmü hem doğrudan hem de dolaylı ayrımcılığı yasaklamaktadır. Buna göre, aynı kuralın uygulanmasında bazı gruplar üzerinde farklı olumsuz etkiler görülüyorsa, dolaylı ayrımcılık olarak görülecektir. Bu sebeple, bu dezavantajlı gruplara yönelik özel önlemlerin alınması gerekecektir (European Commission/EC 2011a: 14).

AİHS’nin 14. maddesinde yasaklanan ayrımcılık yasağı, ulusal anayasalarda yer alan genel bir ilke olmayıp Sözleşme’de belirtilen hak ve özgürlüklerle sınırlıdır. Diğer bir ifade ile Sözleşme’de yer almayıp iç hukukta yer alan hak ve özgürlükten yararlanırken ayrımcılık mağduru kimse AİHM’e başvuramaz. Fakat daha sonra çıkarılan 12 Numaralı Ek Protokol ile genel bir ayrımcılık yasağı getirilerek iç hukukta tanınan hak ve özgürlükler de bu kapsama dahil edilmiştir.

12 Numaralı Ek Protokolde Ayrımcılık Yasağı

12 Numaralı Ek Protokol, AİHS’nin yasağının kapsamını genişletmiştir. Sözleşme’de tanınan hak ve özgürlüklerinin yanı sıra ulusal hukukta tanınan tüm hak ve özgürlükler de bu kapsama alınmıştır. Diğer bir ifade ile Sözleşme’de sayılan özellikleri nedeniyle kişinin, AİHS ve iç hukukta tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanmada farklı muameleye tabi tutulması yasaklamıştır. Ek Protokol’ün ayrımcılık yasağı hükmü, 1. maddenin 1. ve 2. fıkralarında şöyle yer almıştır:

“1. Hukuken temin edilmiş olan tüm haklardan yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi veya diğer kanaatler, ulusal ve sosyal köken, ulusal bir azınlığa mensup olma, servet, doğum veya herhangi bir diğer statü bakımından hiçbir ayrımcılık yapılmadan sağlanır.

2. Hiç kimse, 1. paragrafta belirtildiği şekilde hiçbir gerekçeyle, hiçbir kamu makamı tarafından ayrımcılığa maruz bırakılamaz” (CE 2015).

Ek Protokol ile getirilen bu hüküm, Sözleşme’nin 14. maddesine göre daha kapsamlı ve genel bir ayrımcılık yasağıdır. Zira Sözleşme’nin 14. maddesi “bu Sözleşme’de tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma” ile sınırlanırken Ek Protokol’de “hukuken temin edilmiş tüm haklardan yararlanma” ifadesi yer almaktadır. Dolayısıyla bu Protokolü onaylayan sözleşmeciler devletler, kendi yetki alanlarındaki kişilere, korunan menfaatler temelinde yasal, idari ve politik alanlarda farklı bir muamelede bulunamaz (Doğru vd. 2013:

603). Bu düzenleme ile Sözleşme’de yer alan cinsiyet, ırk, dil, din gibi temellerde ayrımcılık yasağının ihlal edildiği durumlarda kişiye AİHM’e başvuru hakkı doğmaktadır (Gül vd. 2011: 42).

Protokol’ün Açıklamalı Gerekçeli Raporuna göre, Ek Protokol’ün 1. maddesi ayrımcılık yasağının kapsamını genişleterek şu durumlarda Sözleşme’de belirlenen temellerde bir kişiye yapılan farklı muamele yasaklanmıştır: Ulusal hukukta bireye tanınan haklardan yararlanmada; idarenin yasayla belirlenmiş yükümlülüklerini yerine getirirken; Devlet takdir yetkisini kullanırken; Devletin eylem ve eylemsizlik durumlarında, kişinin sahip olduğu farklı özelliklerinden dolayı farklı muamele gözetilemez (12 Nolu Ek Protokol Açıklamalı Gerekçeli Raporu 2015).

Ayrımcılık, Devletin veya kamu otoritelerinin sadece işlem ve tasarruflarında ortaya çıkmaz bazen de farklı özelliklere sahip birey veya birey gruplarının haklarını korumada etkin olarak hareket etmemesi durumunda da ortaya çıkar. *Nachova ve Diğerleri-Bulgaristan* davasında, kamu güvenliğini sağlamakla görevli güvenlik güçlerinin, farklı özelliklere sahip kişilerin güvenliğini sağlamayı, söz konusu özelliklerinden dolayı ihmal etmesi, AİHM tarafından ayrımcılık sayılmıştır.

Ek Protokol’ün 1. maddesi, kamu otoritelerine (idare, yasama ve yargı organlarına) doğrudan bir yükümlülük getirmektedir. Devlet, hassas/dezavantajlı kişilere uygulanan ayrımcılığı önlemek için düzenlemeler yapacaktır. Fakat bu düzenlemeler yapılırken, Sözleşme’nin 8. maddesinde yer alan “özel ve aile hayatına” aşırı müdahalede bulunulamaz (EC 2011a: 37).

Ek Protokol’ün 1. maddesinin 2. fıkrasındaki, “...hiçbir gerekçeyle, hiçbir kamu makamı tarafından ayrımcılığa maruz bırakılamaz” hükmü, birinci derecede kamu makamlarını muhatap almaktadır. Dolayısıyla, Ek Protokol’ün doğrudan yatay etkisinin olduğunu söylemek güçtür. Ancak Ek Protokol, özel hukuk hükümlerine göre faaliyet gösteren ve kamu hizmetleri sunan kişileri de bu kapsamda değerlendirmiştir.

12 Nolu Ek Protokol Açıklamalı Gerekçeli Raporuna göre, Devletin ayrımcılık yasağı kapsamında yapacağı düzenlemelere, kamu hizmeti niteliğinde olup da özel kişiler tarafından sunulan istihdama erişim, restoranlara giriş, sağlık, su ve elektrik hizmetlerine erişim konuları da dahildir (FRA vd. 2010: 64).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Kararlarında Ayrımcılık Yasağı

AİHS uluslararası insan haklarının en etkin koruma mekanizmasına sahiptir. Bu mekanizma, Sözleşme kapsamında kurulan AİHM'dir. AİHM, içtihatları sayesinde insan haklarının gelişmesine önemli katkı sağlamıştır. Mahkeme'nin kararları yargısal nitelikte olup "tamamlayıcı etki" niteliğindedir. Mahkeme, iç hukuk yolları tükendikten sonra başvuru almaktadır (Gül vd. 2011: 62). Dolayısıyla sözleşmecî ülkenin vatandaşı veya üye ülkenin yargı yetkisi altındaki kişi, Sözleşme'de yer alan hak ve özgürlüklerden bir veya bir kaçının ihlal edildiği gerekçesiyle AİHM'e başvurmadan önce iç hukuk yollarını tüketmesi gerekmektedir.

Sözleşme'de yer alan hak ve özgürlüklerden yararlanmada gözetilen her farklı muamele, ayrımcılık olarak nitelendirilemez. Farklı muamelelerin haklı bir nedene dayanması gerekecektir. AİHM, Belçika dil davasında verdiği kararda, gözetilen farklılığın makul ve nesnel bir temele dayandığının tespiti için üç hususun göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmektedir. Birincisi, uygulamanın amacı ile sonuç arasında ilişkinin olması. İkincisi, amaç ile bu amacı gerçekleştirmek için kullanılan araçlar arasında orantılılık ilkesine uyulması. Üçüncüsü ise farklı uygulamanın keyfi olup olmadığı, tespit edilirken üye ülkenin yasal ve fiili unsurları göz önünde bulundurulacaktır. Dolayısıyla her farklı muamele yasaklanmamakla birlikte, farklı muamele için bir takım haklı gerekçelerin bulunması gerekir. Örneğin, AİHM, *Engel ve Diğerleri-Hollanda* davasında, rütbe farklılıklarına göre farklı ceza uygulamasını, Devlet'in takdir yetkisinde görmüş ve Belçika dil davasında belirtilen orantılılık ilkesine aykırı bulmamıştır.

AİHM, ayrımcılık yasağı ile ilgili davaları incelerken belirli bir usul takip ederek şu sorulara cevap bulmaya çalışır: Farklı muamelelerin olup olmadığına; farklı muamelelerin Sözleşme'de yer alan ayrımcılık temelleriyle ilişkili olup olmadığına; Sözleşme'nin herhangi bir maddesinin ihlal edilip edilmediğine; farklı muamelede meşru bir amacın güdülüp güdülmediğine; orantılılık ilkesine uyulup uyulmadığına ve son olarak farklı muamelelerin Devlet'in takdir yetkisinde olup olmadığına bakacaktır (Ovey vd. 2006: 419).

AİHM içtihadına göre, bir vakanın ayrımcılık sayılabilmesi için dört unsurun bulunması gerekir. Birincisi, farklı bir muamelelerin bulunması. İkincisi, karşılaştırılabilir bir kişi veya gruba göre daha az lehte muamele görmüş olması. Üçüncüsü, objektif ve meşru bir amacının olmaması ve dördüncü

ise amaç ile kullanılan araçlar arasında orantılılık ilkesine riayet edilmemiş olmasıdır (Bakırcı 2012: 59).

AİHM'nin ayrımcılık vakalarını incelerken takip ettiği yöntemi anlamak için verdiği kararlara bakıldığında, bu kararlar dört kategoride incelenebilir (Ağırbaşı 2009: 52-53):

Birincisi, Mahkeme'nin Sözleşme hükümlerini tek başına incelediğinde herhangi bir ihlal görmediği ancak 14. madde ile birlikte incelediğinde bir hak ihlali olduğu sonucuna vardığı davalardır. *Abdulaziz, Cabales ve Balkandali-Birleşik Krallık* davaları, bu kapsamda değerlendirilebilir. Mahkeme, söz konusu davalarda, ülke vatandaşı erkeklerin ülke vatandaşları olmayan kadınlarla evlendiklerinde ülkeye giriş ve oturma izinlerinde herhangi bir zorluk çıkarmazken, ülke vatandaşı kadınların yabancı erkeklerle evlenmeleri halinde ülkeye giriş ve oturma izinlerinin verilmemesini cinsiyet temelinde bir ayrımcılık olduğuna hükmetmiştir. Mahkeme, savunmacı devletin ülkedeki işsizliğin yüksekliğini ve o dönemde en çok erkeklerin iş aradığı gerçeğinden hareketle farklı uygulamanın gerekli olduğu, gerekçesini de haklı görmemiştir.

İkincisi, Mahkeme ayrımcılık şikayetlerini ele alırken Sözleşme'de bir hak ihlali tespit etmişse ayrıca Sözleşme'nin 14. maddesi bakımından incelemeye gerek duymadığı vakalardır. Örneğin, *Castells-İspanya* davasında, Bask bölgesinin bağımsızlığını savunan bir siyasi partinin seçilmiş senatörü olan başvurucu, hükümeti tahkir eden bir yazısından yasal dokunulmazlığı kaldırılır ve yargılanır. Senatörlük durumu ve suçun niteliği göz önünde bulundurularak kefaletle salıverilir. Başvurucunun, Sözleşme'nin 6, 7, 10 ve 14. maddelerinin ihlal edildiği gerekçesi ile yaptığı başvuruyu inceleyen Komisyon, Sözleşme'nin ifade özgürlüğünü getiren 10. maddenin ihlal edildiğine karar verdikten sonra ayrıca ayrımcılık yasağı hükmünü içeren 14. madde kapsamında değerlendirilmesine ihtiyaç duymamıştır.

Üçüncüsü, Mahkeme'nin, önce Sözleşme'deki bir hakkın daha sonra bu hakla birlikte 14. maddenin ihlal edildiğini tespit ettiği vakalardır. *Şahin-Almanya* davası buna örnek gösterilebilir. Evlilik dışı bir çocuk babası olan başvurucu, önce kızıyla görüşebilirken daha sonra tek taraflı olarak annesi, kız çocuğun babasıyla görüşmesine izin vermemiştir. Almanya yasaları babanın, evlilik dışı doğan çocuğuyla ilişkiye geçmesini annesinin iznine bağlamıştır. Diğer taraftan boşanmış bir babanın, çocuğuyla ilişkisinin kesilmesine, "çocuğun menfaatine uygun" olduğu gerekçesiyle ancak mahkemenin karar ve-

rebileceğini öngörmekteydi. Başvurucunun davasını inceleyen AİHM, önce “kişinin özel hayatı ve aile hayatına saygı” hükmünü içeren 8. maddenin ihlalini tespit ettikten sonra bir de 14. madde kapsamında davayı evlilik içi ve dışı doğum temelinde bir ayrımcılık yapıldığı sonucuna varmıştır.

Dördüncü ve son olarak, Mahkeme'nin Sözleşme'nin 14. maddesinin ihlalini tespit ettikten sonra ayrıca diğer hak ihlallerini incelemeye gerek duymadığı vakalardır. *Thlimmenos-Yunanistan* davası bu kapsamda değerlendirilebilir. Başvurucu Yehova Şahitlerinden olduğu için askeri üniforma giymeyi kabul etmediğinden ceza alır. Mali denetçi sınavında başarılı olmasına rağmen aldığı ceza nedeniyle memur olamaz. Başvurucu, Mahkeme'ye yaptığı şikayet başvurusunda, mahkum kişiler ile mahkum olmamış kişiler arasındaki farka değil, inancından dolayı ceza almış kişiler ile başka nedenlerden ceza almış kişiler arasındaki farkın göz önünde bulundurulmamasını din, vicdan ve düşünce özgürlüğünü getiren Sözleşme'nin 9. maddesi ile 14. maddenin ihlal edildiğini savunmuştur. Mahkeme, yaptığı inceleme sonucunda, bir devletin memurluğa kabulü için bir takım kriterler getirebileceğini, ancak inancı gereği ceza almış bir kimsenin, işe alınmamasının Sözleşme'nin 14. maddesinin ihlali sayılacağına karar vermiş ve ayrıca 9. madde açısından incelenmesine gerek duymamıştır.

Sözleşme'nin 14. maddesi doğrudan ve dolaylı ayrımcılık yasağı ayrımı yapmamıştır. İlk bakışta sadece doğrudan ayrımcılığın yasaklandığı ve dolaylı ayrımcılığın ihmal edildiği izlenimi oluşabilir. Fakat AİHM'nin *Thlimmenos-Yunanistan* davasında verdiği bu karar, bir dolaylı ayrımcılık yasağı kararıdır. Yunanistan yasalarında ağır ceza alan kişilerin, mali denetçiliğe kabul edilmemesi tarafsız bir kural gibi görünse de, inancı gereği askeri üniforma giymeyen ve bundan dolayı ceza alan Yehova Şahitleri üzerinde olumsuz bir etkisi vardır. Mahkeme bunu din veya inanç temelinde ayrımcılık saymıştır. Böylece Mahkeme, verdiği bu kararla dolaylı ayrımcılığı da yasaklayarak şekli eşitliğin ötesine geçmiş ve maddi/gerçek eşitliği sağlamayı hedeflemiştir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Ayrımcılık Yasağının Temelleri ve Kapsamı

AİHS'nde ayrımcılık temelleri olarak cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi veya diğer kanaatler, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa aidiyet, servet, doğum belirtilmiş “ve benzeri statüler” ifadesiyle de bu listenin ucu açık bırakılmıştır. Dolayısıyla, Sözleşme'de yer alan hak ve özgürlüklerden

yararlanmada ayrımcılık yasağı, Sözleşme’de belirtilen özelliklere sahip kişilerle sınırlı tutulmamıştır. Nitekim AİHM, kişilerin sahip oldukları başka özelliklerinden dolayı ayrımcılık başvurularını kabul etmiş ve karara bağlamıştır. Mahkeme, Sözleşme’de yer almayan engellilik (*Glor-İsviçre*), cinsel yönelim (*S.L.-Avusturya, E.B-Fransa, Niemiet-Almanya, Dudgeon-Birleşik Krallık*), yaş (*Schwizgebel-İsviçre*) ve sendikaya üyelik (*Demir ve Baykara-Türkiye*) temelindeki ayrımcılık şikayetlerini “ve benzeri statüler” kapsamında değerlendirmiştir.

Sözleşme’nin içerdiği ayrımcılık temellerinin listesi sınırlı değildir. Dolayısıyla 14. madde cinsel yönelim, cinsiyet değiştirme, evlilik dışı doğuma uygulanmıştır. Doğrusu, ayrımcılık yaparken kullanılan bir kriter potansiyel olarak 14. madde kapsamında değerlendirilebilir. (EC 2011: 15). Ancak ayrımcılık şikayetlerini kabul eden Mahkeme, her farklı muameleyi Sözleşme’nin 14. maddesi kapsamında değerlendirmeyecektir.

AİHM, *Engel ve Diğerleri-Hollanda* davasında, davacıların ordudaki farklı rütbelerinden dolayı farklı muamele gördükleri şikayetlerini kabul etmiştir. Şikayeti inceleyen Mahkeme, farklı rütbelerdeki askerlere farklı ceza uygulamasının pek çok taraf ülkede görüldüğünü ve bunun Devletin takdir yetkisinde olduğuna hükmederek her farklı muamelenin, Belçika dil davasında belirtilen orantılılık ilkesinin ihlal edilmemesi koşuluyla, Sözleşme’nin 14. maddesi kapsamında değerlendirilemeyeceği sonucuna varmıştır. Yine, *Van Der Musselle-Belçika* davasında, kamu hizmeti veren doktor ve dişçilerin ücretsiz hizmet verme yükümlülükleri olmadığı halde, avukatlara adli yardıma muhtaç kimselere ücretsiz hizmet verme yükümlülüğü getirilmesinin ayrımcılık oluşturduğu iddiasını inceleyen AİHM, benzer veya aynı statüde olmadıkları gerekçesiyle avukatları haklı bulmamıştır (FRA vd. 2010: 68). AİHM, Sözleşme kapsamında bazı farklı muamele, işlem ve tasarrufları Sözleşme’ye aykırı bulurken daha çok kamu otoritelerinin uygulamalarını dikkate almıştır. Ayrımcılık yasağının özel hukuk alanlarını da kapsayıp kapsamadığı tartışmalıdır.

AİHS’nin lafzına bakıldığında istihdama erişimi kapsadığı, açıkça ifade edilmemekle birlikte 8. madde, bazı durumlarda istihdam alanını da kapsadığı şeklinde yorumlanmıştır. AİHM, *Sidabras ve Dziutas-Litvanya* davasında, eski KGB ajanlarının kamu ve özel sektörün bazı alanlarında istihdama girişleri üzerinde yasal engellerin konulmasını, 14. madde ile bağlantılı olarak 8. maddenin ihlaline hükmetmiştir. Yine, Mahkeme *Bigaeva-Yunanistan*

davasında, 8. maddenin “bir mesleğe erişim hakkı dahil” kapsamına istihdamın da dahil olduğu sonucuna varmıştır (FRA vd. 2010: 68). Mahkeme, K.H. ve *Diğerleri-Slovakya* davasında, sağlık hizmetlerine ilişkin konuların 14. madde ile ilişkili olarak 3. madde kapsamına gireceğine karar vermiştir (FRA vd. 2010: 68).

Ayrımcılık yasağı ile ilgili diğer bir husus ise, ayrımcılık temelleri arasındaki ilişkidir. İlkesel olarak ayrımcılık temelleri arasında hiyerarşik bir üstünlük yoktur. Yine, ayrımcılık temellerinin Sözleşme’de zikredilip edilmemesinin de hukuki koruma bakımından bir farklılık söz konusu değildir. Ancak belirli temelerde Devlete daha fazla takdir yetkisi tanınmıştır. Örneğin, “mülkiyet” bir ayrımcılık temeli olarak zikredilmesine rağmen, bu alanda Devlete geniş bir takdir yetkisi tanındığından, mülkiyet temelindeki vergilendirmede veya sosyal güvenlik alanında gözetilen farklı muamele Sözleşme’nin ihlali sayılmazken, Sözleşme’de sayılmamasına rağmen evlilik dışı doğum temelinde gözetilen farklı muamele 14. maddenin ihlali sayılmıştır (EC 2011a: 16). Yine, ırk ve ulusal köken temelinde ayrımcılık yasağı Sözleşme’de zikredilmekle birlikte AİHM, kamu yararı gereği, yabancıların vatandaşlıkla bağlantılı bir takım mevkiler için istihdama erişimin engellenmesini veya terfilerde farklı uygulamaya tabi tutulmasını ayrımcılık olarak görmemiştir (EC 2011a: 17-18).

AİHM, ayrımcılık vakasını incelerken “gözetilen meşru amaç ve gereklilik” kriterlerine göre değerlendirmektedir. Şayet orantılılık ilkesi gözetilerek bir meşru amaç güdülüyorsa, farklı muamele ayrımcılık yasağı testini geçer. Nesnel ve makul meşru bir amaç yoksa veya amaç ile araçlar arasında bir orantılık mevcut değilse her türlü farklılık Sözleşme’nin 14. maddesi kapsamında ayrımcılık sayılacaktır (EC 2011a: 15).

Avrupa Birliği Direktiflerinde Ayrımcılık Yasağı

Ulusüstü (supranasyonel) bir özellik taşıyan AB hukuku, iç hukukta doğrudan uygulama alanı bulmaktadır (Bozkurt vd. 2012: 183). AB hukuku, hiyerarşik olarak ulusal hukuktan üstün ve bu yönüyle uluslararası hukuka göre daha güçlü bir etkiye sahiptir (Güneş 2009: 289). Ancak AB hukukunun bütün kaynakları aynı etkiye sahip değildir. Antlaşmalar doğrudan ve kendiliğinden yürürlüğe girerken, aynı şey direktifler için söylenemez. Direktifler bir bakıma ulusal hukuktaki çerçeve kanunlara benzemektedir. Nasıl uygulanacağı ile ilgili düzenlemeler, üye ülkelere bırakılmıştır.

AB hukukunda eşitlik ilkesiyle ilgili ilk düzenleme Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) Antlaşması'nın 119. maddesinde yer almıştır. Topluluk üyelerinin daha önce imzalamış bulunduğu Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 100 sayılı Sözleşmesi'nin getirdiği “kadın erkek arasında ücret eşitliği” ilkesi, böylece Topluluk düzeyinde kabul edilmiş oldu. AB antlaşmaları, niteliği gereği üye ülkelerin iç hukukunda doğrudan uygulama alanı bulması gerektiği halde, AET Antlaşması'nın söz konusu hükmü zamanla yeterince uygulanmadığı görülmüştür.

Kadın ve erkek arasında ücret eşitliğini getiren AET Antlaşması'nın 119. maddesinin uygulanması ve kadınların çalışma ve sosyal hayatının uyumlaştırılması, istihdam ve mesleki eğitime erişiminin sağlanması için 21 Ocak 1974 tarihli Konsey'in tavsiye kararı üzerine Topluluk tarafından “75/117/EEC sayılı Ücrette Cinsiyet Ayrımcılığı Yasağı Direktifi” çıkarılmıştır.

Avrupa Adalet Divanı (AAD) “eşit işe eşit ücret” konusundaki Defrenne (No. I), Defrenne (No. II) ve Defrenne (No. III) kararlarıyla, kadın erkek arasındaki dolaylı ücret eşitsizliğini ayrımcılık olarak kabul etmiştir. AAD'nın bu kararları da 75/117/EEC sayılı Direktif'in kabul edilmesinde etkili olmuştur (Bakırcı 2012: 205-206).

Kadın erkek arasında ücret eşitliğini getiren 75/117/EEC sayılı Direktif'in kabulünden 1 yıl sonra getirilen 76/207/EEC sayılı Direktif, kadın ve erkek eşitliğinin uygulama alanını genişletmiştir. Buna göre, istihdam, mesleki eğitime erişim, terfi ve çalışma şartları bakımından kadın erkek eşitsizliği, evlilik durumu ve aile statüsü bakımından kadına karşı farklı muamelenin gözetilmesi yasaklanmıştır.

79/7/EEC sayılı Direktif ise sosyal güvenlik alanında kadın ve erkek arasında farklı muamele yasağını getirmiştir. Böylece, sosyal güvenlik kapsamına giren hastalık, engellilik, yaşlılık, işyeri kazaları, meslek hastalıkları ve işsizlik konularında kadın erkek arasında ayrımcılık yasaklanmıştır (md. 3/1-a).

Daha sonra çıkarılan 86/613/EEC Direktif ile bağımsız çalışan kadın erkek arasındaki farklı muamele yasaklanmıştır. Buna göre, bağımsız çalışanların iş kurma, finans kaynaklarına erişim (md. 4), şirket kurma şartları (md. 5) bakımından kadın ve erkekler arasında gözetilen ayrımcılık yasaklanmıştır.

92/85/EES sayılı Direktif, hamile ve loğusa veya emziren çalışanların işyerinde sağlık ve güvenlik şartlarının iyileştirilmesinin teşvik edilmesine dair önlemlerin alınmasını öngörmektedir.

96/34/EEC sayılı Direktif ise ebeveyn izni konusunda bir çerçeveye anlaşması getirmiştir. Getirilen şartlar, asgari düzeyde olup üye devletler, yasa veya toplu sözleşmelerle bu şartları serbestçe belirleyebilirler. Doğum veya evlat edinme durumundaki ebeveynler, en az üç ay olmak üzere sekiz yaşına kadar birbirinden bağımsız ebeveyn izni kullanma hakkına sahiptirler (md. 2/1).

Kadın ve erkek arasında dolaylı olarak görülen diğer bir ayrımcılık uygulaması ise tam ve kısmi zamanlı çalışma şartlarında görülüyordu. O dönemde, kısmi zamanlı çalışmanın en çok kadınlar tarafından tercih edildiği göz önünde bulundurulduğunda, en fazla olumsuz etkilenen kesim kadınlar oluyordu. Bu ayrımcılığa son vermek amacıyla 97/81/EC sayılı Direktif çıkarılmıştır. Yine, uygulamada gözetilen diğer bir farklı muamele ise belirli ve belirsiz süreli çalışanlar arasında görülüyordu. sonradan çıkarılan 1999/70/EC sayılı Direktif ile bu farklı muameleye de son verilmiştir.

İrk Eşitliği ve İstihdam Eşitliği Direktifleri

Birliğin ilk dönemlerinde, kadın erkek arasında ücret eşitliğine ve vatandaşlık temelinde eşitliğe yer verilmiştir. Bu iki temelde getirilen ayrımcılık yasağı, bir insan hakkı olarak kabul edilmekten ziyade, ortak pazarın gerçekleştirilmesine yönelik adil ve rekabetçi bir araç olarak görülmüştür (Gül vd. 2011: 72).

Daha sonra 2000 yıllarında çıkarılan İrk Eşitliği ve İstihdam Eşitliği Direktifleri ile AB hukukunda ayrımcılık yasağının kişi ve maddi kapsamı genişletilmiştir. Yukarıda işaret edildiği üzere kadın ve erkek arasında farklı muameleyi ortadan kaldırmayı hedefleyen ayrımcılık yasağı direktiflerinde, tam ve etkin rekabetin sağlanması, tam istihdam, kadının aile ve çalışma hayatının uyumlaştırılması, ortak pazarın etkin işleyişi gibi ekonomik karakter ön plana çıkarılmıştır. İrk Eşitliği ve İstihdam Eşitliği Direktifleri'nin gerekçelerinde, BM insan hakları sözleşmeleri ve AİHS'ne atıflar yapılmış, ekonomik boyuta değinilmekle beraber, insan haklarına ve insan haklarından yararlanmada eşitlik ilkesine vurgu yapılmıştır.

AB üye ülkelerinin ayrımcılıkla ilgili mevzuat ve mücadele tarzına baktığında üç yönüyle benzerlik arz ettiği görülecektir. Birincisi, hepsinin ayrımcılıkla ilgili bir mücadele geçmişi bulunmakta ve anayasa ve yasalarında ayrımcılık yasağına yer verilmiştir. İkincisi, bütün üye ülkelerde ayrımcılıkla mücadele çabalarına rağmen, alınan tedbirlerin yeterli ve başarılı olmadığı

ğı görülmüştür. Yapılan araştırmalara göre ayrımcılıkla ilgili kanıt olmasına rağmen mağdurların yargıya başvurmadıkları ve dolayısıyla mevzuat dışı engellerin de olduğu tespit edilmiştir. Bunların başında ayrımcılık yasağıyla ilgili hakların bilinmemesi veya ayrımcılık vakasını ispatlayamama ya da sonuç alamayacakları endişesi gelmektedir. Üçüncüsü ise, üye ülkelerin 2000 yılında çıkarılan Irk Eşitliği ve İstihdam Eşitliği Direktifleri doğrultusunda ayrımcılık yasağı mevzuatlarını uyumlaştırmaya hız vermeleridir (EC 2004: 3). Zira, Direktiflerin ayrımcılık yasağı hükümleri, ulusal mevzuatlarda eşit muamele ilkesine aykırı her türlü hüküm ve idari kuralların kaldırılmasını, sözleşme veya işçi ve işveren örgütlerinin eşit muamele ilkesine aykırı ilke ve kurallarının tadilini öngörmektedir.

AİHS ile kıyaslandığında AB hukukunda ayrımcılık yasağının temelleri sınırlıdır. AİHS’de yer alan “ve diğer statüler” gibi bir ifade ile bu temellerin ucu açık bırakılmamıştır. AB hukukunda doğrudan ayrımcılık, cinsiyet, ırk, din veya inanç, engellilik, yaş, cinsel yönelim ve vatandaşlık temelinde yasaklanmıştır. Vatandaşlık temelindeki ayrımcılık yasağı da sadece Birlik üyesi ülkelerin vatandaşlarını kapsamaktadır (Gül vd. 2011: 73).

Direktiflerde Ayrımcılık Türleri

AİHS’nin 14. maddesinde, hak ve özgürlüklerden yaralanmada sayılan temellerde ayrımcılık yasaklanmakla beraber ayrımcılık tanımına ve ayrımcılık türlerine değinilmemiştir. Aynı şekilde 2000 yılından önce çıkarılan AB direktiflerinde de benzer şekilde ayrımcılık tanımı ve ayrımcılık türlerine yer verilmemiştir. İlk defa 2000 yılında çıkarılan Irk Eşitliği ve İstihdam Eşitliği Direktifleri ile ayrımcılık yasağı detaylı ele alınmış, ayrımcılık tanımı, ayrımcılık türleri, ayrımcılığın kişi ve maddi kapsamı belirlenmiştir. Söz konusu Direktiflerde dört çeşit ayrımcılık zikredilmiştir. Bunlar, doğrudan ayrımcılık, dolaylı ayrımcılık, taciz ve ayrımcılık talimatıdır.

Doğrudan Ayrımcılık

2000/43/EC sayılı Irk Eşitliği Direktif md. 2/2 (a) uyarınca, “bir kişiye, ırk veya etnik kökene dayalı olarak, karşılaştırılabilir bir durumda, diğer bir kişiye göre daha az tercih edilir şekilde muamele edilmesi, edilmiş olması veya edilebilir olması halinde doğrudan ayrımcılık söz konusudur” (Gül vd. 2011: 203).

Daha sonra çıkarılan 2000/78/EC sayılı İstihdam Eşitliği Direktifi'nin 2. maddesinin 2. fıkrasının (a) bendinde, benzer bir tanım yapılmış ve ayrımcılık temeli olarak Direktif'in 1. maddesinde zikredilen din veya inanç, engellilik, yaş ve cinsel yönelime atf yapılmıştır. Diğer bir ifade ile tanım aynı olmakla birlikte ayrımcılık temellerinin sayısı artırılmıştır. Buna göre, Afrika kökenli birinin işe alınmaması, erkeğe göre kadına daha az ücret ödenmesi, kişinin din veya inancından dolayı terfi ettirilmemesi, doğrudan ayrımcılık sayılacaktır.

Doğrudan ayrımcılık, *Coleman-İngiltere* davasında görüldüğü gibi, bazen de kişinin sahip olduğu bir özelliğinden değil de bir yakının sahip olduğu özelliğinden dolayı da ayrımcılığa uğrayabilir. *Coleman-İngiltere* davasında anne, engelli bir çocuğa sahip olduğu için ayrımcılığa maruz kalmıştır.

Doğrudan ayrımcılığın tespiti, dolaylı ayrımcılığa göre daha kolaydır. Farklı etnik kökene sahip birinin restorana kabul edilmemesi gibi ayrımcılık, çoğu kez açıkça görülür (FRA vd. 2010: 22). Doğrudan ayrımcılığın ispat edilmesinde, aynı veya benzer durumda kişinin referans gösterilmesi gerekir. Bu bazen mümkün olmayabilir. Karşılaştırılabilir öznenin gösterilememesi durumlarında varsayımsal olarak tespit edilmesi yoluna gidilecektir (Smith 2008: 210).

Dolaylı Ayrımcılık

İstihdam Eşitliği Direktifi'nde dolaylı ayrımcılık md. 2/2 (b) uyarınca, “görünüşte tarafsız olan bir düzenleme, ölçüt veya uygulama, belirli bir dine veya inanca mensup, belirli bir engelliliği olan, belirli bir yaştaki veya belirli bir cinsel yönelimi olan kişilere, başka kişilerle karşılaştırıldığında belirli bir dezavantaj yaratıyorsa,(...) dolaylı ayrımcılık teşkil edecektir”(Gül vd. 2011: 214-215), şeklinde tanımlanmıştır. Irk Eşitliği Direktifi'nde benzer bir tanım yer almakta ve dolaylı ayrımcılık tarafsız gibi görünen düzenleme, ölçüt ve uygulamanın farklı ırk ve etnik kökene sahip kişiler üzerinde belirli bir dezavantaj yaratması olarak tanımlanmaktadır (md. 2/2-b). Her iki Direktifte görüldüğü üzere, doğrudan ayrımcılıkta farklı muamele yasaklanırken, dolaylı ayrımcılıkta aynı muamele yasaklanmaktadır.

Dolaylı ayrımcılığın tespiti çoğu kez zordur. Bu tür ayrımcılığın tespitine gidilirken düzenleme, ölçüt veya uygulamanın mesleki bir gereklilik olup olmadığı önem kazanmaktadır. Mesela, iş yerinde tek tip bir kılık kıyafet uygulaması iş yerinin kurumsallığı açısından gerekli bir uygulama görülebi-

lır. Fakat tek tip kılık kıyafet uygulaması bir Sih'in sarık giymesine veya bir Müslüman kadının başörtüsü takmasına engel oluyorsa dolaylı ayrımcılık sayılacaktır. AB hukukunda dolaylı ayrımcılığın yasaklanması, şekli eşitliğin ötesine gidilerek maddi eşitliğin gerçekleşmesine ve ayrımcılıkla mücadelede önemli derecede mesafe alınmasına katkı sağlamıştır.

Taciz

Taciz, kişinin sahip olduğu farklı özelliğinden dolayı aşağılanması, küçük düşürülmesi, düşmanca ve saldırgan bir tutuma maruz kalmasıdır. Taciz, insan onuruna bir saldırıdır. Dolayısıyla, taciz temel insan haklarının ihlalidir. İstihdam Eşitliği Direktifi'nin 2. maddesinin 3. fıkrasında taciz şöyle tanımlanmıştır: "Bir kişinin onurunu zedelemek ve gözdağı veren, düşmanca, aşağılayıcı, küçük düşürücü ya da saldırgan bir ortam yaratmak amacı veya etkisiyle, 1. madde de bahsi geçen temellerden (bunlar din veya inanç, engellilik, yaş ve cinsel yönelim. y.n.) biriyle bağlantılı olarak istenmeyen bir davranış meydana geldiğinde, taciz 1. fıkra bağlamında ayrımcılık sayılacak(-tır)..."(Gül vd. 2011: 215).

Federal Almanya Genel Eşitlik Yasası'na göre bir vakanın taciz sayılabilmesi için iki koşulun yerine gelmesi gerekir. Birincisi, kişinin onurunun kırılmasına yol açan sözlü veya fiili bir durumun olması. İkincisi ise, taciz neticesinde sindirici, aşağılayıcı ve itibarsızlaştırıcı bir ortamın oluşmasıdır (Federal Ayrımcılıkla Mücadele Birimi/FAMB). İş yerinde, bir çalışana, iş arkadaşları tarafından yapılan cinsiyetçi ve ırkçı espriler veya aynı içerikli gönderilen elektronik posta veya benzeri mesajlar tacizdir. İşverenin bunları engelleme yükümlülüğü vardır. Benzer şekilde kamu idareleri hastane ve okul gibi kurumlarda taciz olaylarını engellemek durumundadırlar (EC 2011b: 38).

Tacizle yakın anlamda kullanılan diğer bir ayrımcılık türü ise cinsel tacizdir. Çoğu kez cinsel taciz, taciz ile karıştırılmaktadır. 2006/54/EC sayılı Birleştirilmiş Direktif ile yasaklanan cinsel taciz, cinsel nitelikli istenmeyen sözlü, sözsüz veya fiziksel davranışlardır.

Ayrımcılık Talimatı

İstihdam Eşitliği Direktifi md. 2/5 uyarınca, "1. maddede bahsi geçen temellerden birine dayalı olarak kişilere yönelik ayrımcılık yapılması talimatı(-nın)..."(Gül vd. 2011: 215), ayrımcılık sayılacağı ifade edilmiştir. Ayrımcılık

talimatı işverenin, temsilcisine veya vekiline yahut kamu sektöründe üst yöneticinin alt yöneticisine belirli birey/birey grubuna karşı farklı muamele gözetilmesini emretmesidir. Buna göre, ırk veya etnik, cinsiyet, din veya inanç, yaş, cinsel yönelim ve engellilik temelinde kişinin işe alım, terfi, mesleki eğitim, işten çıkarmada daha az muamele görülmesine yönelik herhangi bir talimat ayrımcılık olarak kabul edilecektir.

Ayrımcılık talimatı bir mağdur etme eylemidir. Ayrımcılığın önlenmesi için her türlü önlemin alınması, ayrımcılıkla mücadele başarısının bir koşuludur (FAMB).

Yukarıda belirtilen ayrımcılık türlerinden başka diğer bir ayrımcılık türü ise çoklu ayrımcılık veya kesişen ayrımcılıktır. Direktiflerde yer almamakla beraber, ayrımcılık literatüründe işlenen çoklu/kesişen ayrımcılık, birden fazla temelde ortaya çıkar. Çoklu/kesişen ayrımcılık türünde ayrımcılığın hangi temelde gerçekleştiğini tespit etmek çoğu kez güç olur. Örneğin, Afrika kökenli bir kadının işe alınmaması, onun cinsiyeti, ten rengi veya ırkı ya da ulusal kökeninden kaynaklı olabildiği gibi bu özelliklerin birkaçı veya hepsinden de olabilir. Ayrıca, 2006/54/EC sayılı Direktif, hamilelik ve doğum iznine bağlı olarak kadına karşı daha az lehte muamele gözetilmesini de ayrımcılık olarak kabul etmektedir.

Direktiflerde Ayrımcılık Yasağının Kapsamı

AB direktifleri, ulusal anayasa ve yasalarda ifade edilen “kanun önünde eşitlik” ve “kanunların eşit koruma öngörmesi” şeklindeki genel bir eşitlik ilkesi getirmemiştir. Direktiflerde ayrımcılık yasağının kişi ve maddi kapsamı sınırlıdır. Kişi bakımından ayrımcılık yasağı kapsamına ırk veya etnik köken, cinsiyet, din veya inanç, engellilik, yaş, cinsel yönelim girmektedir. Söz konusu temellerde kişilere karşı farklı muamele yasaklanmıştır. Ayrıca, Sözleşmelerde vatandaşlık temelinde ayrımcılık da yasaklanmış ancak bu ayrımcılık yasağı AB üye ülkelerinin vatandaşlarıyla sınırlandırılmıştır.

İstihdam Eşitliği Direktifi'nin 3. maddesinin hükmüne göre, ayrımcılık yasağının maddi kapsamında, kamu ve özel sektörde şu hususlarda farklı muamele yasaklanmıştır: İşe alım, işe alım kriterleri, terfi dahil istihdam ve mesleki eğitime erişim koşulları; her seviyedeki mesleki eğitim ve ileri mesleki eğitime erişim; işten çıkarma ve çalışma şartları; işçi ve işveren örgütlerine üye olma ve bu örgütlerin sağladığı imkanlardan yararlanmadır. Ancak vatandaşlığa bağlı, devlet programları dahilinde yapılan ödemeler veya sosyal

güvenlik ve sosyal koruma programları dahilinde yapılan ödemeler bu kapsama girmemektedir.

İrk Eşitliği Direktifi'nde, ayrımcılık yasağının maddi kapsamı biraz daha geniş tutulmuştur. İstihdam Eşitliği Direktifi'nde yer alan konuların yanı sıra, ırk veya etnik köken temelinde şu konular da ayrımcılık yasağı kapsamına girmektedir: Sosyal güvenlik ve sağlık hizmetleri dahil sosyal koruma; sosyal avantajlar; eğitim; konut dahil halka sunulan mal ve hizmetlere erişimdir. Diğer taraftan, Direktiflerde bazı temellerde ve belirli hususlarda gözetilen ayrımcılığa cevaz verilmiştir. Bunlar ayrımcılık yasağı istisnaları olarak bilinmektedir.

Direktiflerde Ayrımcılık Yasağı İstisnaları

Direktiflerde cinsiyet, ırk veya etnik köken, din veya inanç, yaş, cinsel yönelim ve engellilik temelinde farklılığın gözetilmesi yasaklanmaktadır. Ancak amacın meşru olması ve bu amacı gerçekleştirmek için kullanılacak araçların gerekli ve orantılı olması şartıyla belirli hususlar, ayrımcılık yasağı kapsamı dışında tutulmuştur. Bunlar, mesleki gereklilik, din veya inanç ve yaş temelinde yapılan ayrımcılıktır.

Mesleki Gereklilik

İstihdam Eşitliği Direktifi'nin 4 maddesinin 2. fıkrası uyarınca, "...belirli mesleki faaliyetlerin veya bu faaliyetlerin gerçekleştirildiği bağlamın niteliği sebebiyle, güdülen amacın meşru olması ve aranan şartın orantılı olması kaydıyla..."(Gül vd. 2011: 216) farklı muameleye izin verilmiştir. Örneğin, Nelson Mandela'nın hayatının çekileceği bir film için başrolde oynayacak kişide aranan şartların belirtildiği ilanda, siyah tenli olmasının şart koşulması mesleki bir gerekliliktir (Gül vd. 2011: 21). Dolayısıyla farklı ten renginde olan kişilerin başvuramaması ayrımcılık yasağı kapsamında değerlendirilemez. Mesleki gereklilik gerekçesiyle farklı muamele gözetilirken, amacın meşru ve kullanılacak araçların gerekli ve orantılı olmasına özen gösterilecektir. Buna göre, aynı örnekten hareketle, ilanda kişinin Hıristiyan veya Müslüman olma şartının aranması, mesleki gereklilik olarak değerlendirilmeyeceğinden ayrımcılık sayılacaktır.

Din veya İnanç

Dini kurumlarda istihdam için aynı din veya inanca sahip olma, kuruma sadakat açısından önemlidir. AB direktiflerinde, dini kurumlarda istihdama erişimde din veya inanç temelinde gözetilen farklı muamele, ayrımcılık yasağı kapsamı dışında tutulmuştur (European Communities 2007: 56). İstihdam Eşitliği Direktifi md. 4/2 uyarınca:

“... kiliseler veya değerler sistemi dine veya inanca dayanan diğer kamu kurumları veya özel kuruluşlar bünyesindeki mesleki faaliyetler açısından, kişinin dinine veya inancına dayalı bir muamele farklılığının, bu faaliyetlerin veya bu faaliyetlerin gerçekleştirildiği bağlamın niteliği sebebiyle kişinin dininin veya inancının söz konusu kuruluşun değerler sistemi bakımından gerçek, meşru ve haklı mesleki bir şart oluşturduğu hallerde ayrımcılık teşkil etmeyeceğini öngör(mektedir)...” (Gül vd. 2011: 215).

Direktif'in sözkonusu hükmüne göre, örneğin, bir camiye imam olarak atanacak kişide Müslüman ve erkek olma şartlarının aranması, din ve cinsiyet temelinde farklı bir muamele olarak görülse de din ve vicdan özgürlüğü bağlamında değerlendirildiğinde bir gereklilik arz etmektedir. Genel olarak dini kurumlarda istihdam edilecek kişilere farklı muamele cevaz görülürken, dini kurumlara bağlı işletmelerde istihdam edilecek kişilere farklı muamelelerin gözetilmesi tartışmalıdır. Bu hususta AB üyesi ülkelerde farklı uygulamalara rastlanmaktadır.

Almanya mevzuatı, Devletin tarafsızlığı ve kilisenin özerkliği esas alınarak, kiliselerde istihdam edilecek kişilerde olduğu gibi kilisenin işlettiği hastane gibi hayır kurumlarında da istihdam edilecek kişilere, din veya inanç temelinde ayrımcı uygulamalar, ayrımcılık yasağı kapsamında değerlendirilmemiştir. Ancak İngiltere ve Danimarka'da, kilisenin işlettiği hastane gibi kurumlar, işin doğası gereği, dini olarak görülmemiş, dolayısıyla bu tür kurumlarda istihdama erişimde farklı muamele yasaklanmıştır (European Communities 2007: 59-62).

Yaş

Ayrımcılık yasağı istisnalardan bir diğeri de yaş temelinde gözetilen farklı muameledir. İstihdam Eşitliği Direktifi md. 6/1 uyarınca, “... ulusal hukuk bağlamında, meşru bir istihdam politikası, işgücü piyasası ve mesleki eğitim hedefleri dahil olmak üzere meşru bir amaçla nesnel ve makul olarak haklı kılınırsa ve bu amaca ulaşma araçları uygun ve gerekli ise, yaşa dayalı muamele farklılıklarının ayrımcılık oluşturmayacağını öngörülebilir...” (Gül vd. 2011: 217). Aynı maddede, yaş temelinde istisna olarak birkaç örneğe yer

verilmiştir. İstihdama erişim ve terfi için belirli yaş ve profesyonel tecrübenin aranması; emeklilik için belirli bir azami yaşın belirlenmesi bunlar arasındadır.

Avrupa Adalet Divanı (AAD), *Colin Wolf v. Stadt Frankfurt am Main* davasında, başvurucu 31 yaşını doldurduğu için itfaiye eri olarak kabul edilmemesini, ayrımcılık yasağına aykırı görmemiştir. Zira yangınla etkin mücadelede itfaiye eri için yaş sınırının getirilmesi bir zorunluluktur. Benzer şekilde, asker ve güvenlik personeli istihdamında da yaş temelinde farklı muamele gözetilmesi ayrımcılık sayılmayacaktır.

Yaş temelinde farklı muamele gözetilirken meşru amaç ve orantılık ilkelerine aykırı hareket edilmemelidir. Nitekim *ADD, Seda Küçük Deveci-Swedex GmbH & Co. KG* davasında, başvurucu Küçük'ün 18 yaş öncesi çalışmasının tazminat süresine sayılmamasını, ayrımcılık yasağının ihlali saymıştır.

Direktiflerde Ayrımcılıkla Mücadeleyi Kolaylaştıran Yasal Araçlar

Pozitif Ayrımcılık/Olumlu Önlem

Pozitif ayrımcılık, tarihsel ya da toplumsal yaklaşımdan kaynaklanan toplumdaki belirli birey/birey gruplarının dezavantajlı durumlarının giderilmesine yönelik özel tedbirlerin alınmasıdır. Diğer bir ifade ile herkesin yarışa eşit noktada başlaması için dezavantajlı birey/birey gruplarının lehine bir takım avantajların sağlanmasıdır. Kadın girişicilere girişimcilik eğitiminin verilmesi, yine kadınlara hamilelik ve doğum sonrasında ücretli izin verilmesi, firmalara belirli oranda engelli çalıştırma zorunluluğunun getirilmesi alınacak pozitif ayrımcılık örneklerinden bir kaçıdır.

Fiili ayrımcılığı ortadan kaldırmak için bir takım olumlu önlemlerin alınması, uluslararası hukukça da tanınmış ve gerekli görülmüştür. BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi 16. Genel Yorumu'nun 15. paragrafında: "...ayrımcılığa neden olan şartların etkisini azaltmak ve bu şartları ortadan kaldırmak amacıyla kadınlar lehine tedbirler almalarını gerektirecektir. Bu tedbirler, de facto ayrımcılığı ortadan kaldırmak için gerekli olduğu ölçüde ve de facto eşitlik sağlandığında kaldırılmaları şartıyla, hukuka uygundur" (Birleşmiş Milletler'de İnsan Hakları Yorumları 2006: 292), denilmektedir.

İstihdam Eşitliği Direktifi'nde de eşitsizlikle mücadele için özel önlemlerin alınmasına izin verilmiştir. Bu hususta Direktif'in 7. maddesinin 1. fıkrası uyarınca, “eşit muamele ilkesi, uygulamada tam eşitlik sağlanması amacıyla, herhangi bir üye devletin 1. maddede bahsi geçen temellerden biriyle bağlantılı dezavantajları önlemek veya gidermek için aldığı özel tedbirleri muhafaza etmesini veya böyle tedbirler almasını engellemeyecektir”(Gül vd. 2011: 217). Ancak bu grupların dezavantajlı durumları ortadan kalktıktan sonra alınan özel tedbirlere son verilecektir. Aksi takdirde, özel önlemlerin sürdürülmesi başka birey/birey grupları aleyhine olumsuz bir duruma yol açar ve ayrımcılık yasağı ihlal edilmiş olur.

İspat Yükünün Yer Değiştirmesi

Hukukta asıl olan, iddia sahibinin iddiasını ispat etmesidir. Ayrımcılık yasağı ihlali davalarında, ayrımcılık mağduru, faile göre daha zayıf olduğu varsayımından hareketle ispat yükü yer değiştirmiştir. Bu davalarda fail çoğu kez ya işveren ya da kamu otoriteleridir. Yapılan işlem ve tasarrufların kayıt ve belgelerinin failer tarafından tutulduğu gerçeği, göz önünde bulundurulduğunda, mağdurun ayrımcılığa uğradığına ilişkin olguları ve emareleri ortaya koyduktan sonra ispat külfetsinin karşı tarafa yüklenmesi daha adil görünmektedir. İstihdam Eşitliği Direktifi'nin 10. maddesinin 1. fıkrası uyarınca, “üye devletler, ulusal yargı sistemleri uyarınca, kendilerine eşit muamele ilkesinin uygulanmaması sebebiyle haksızlığa uğradığını düşünen kişiler bir mahkeme veya başka yetkili bir makam huzurunda, doğrudan veya dolaylı bir ayrımcılık bulunduğu varsayımı yaratabilecek olguları ortaya koyduğunda, eşit muamele ilkesine yönelik bir ihlal bulunmadığını ispatlama yükümlülüğünün karşı tarafa ait olmasını sağlayacak tedbirleri alacaktır” (Gül vd. 2011: 217).

Söz konusu Direktif hükmü, mağdura “ayrımcılık karinesi” çerçevesinde mahkemeye başvurabilme imkanı tanımakta ve ayrımcılık yapılmadığını kanıtlamak için ispat yükünü işverene yüklemektedir (Kaya 2012: 248). Direktiflerin, ayrımcılık vakalarında ispat yükünü iddia sahibinden alıp karşı tarafa yüklemesi ayrımcılıkla mücadelede önemli kolaylıklar sağlayacaktır.

Mağdurlaştırmanın Önlenmesi

İstihdam Eşitliği Direktifi md. 11 uyarınca, “üye devletler, eşit muamele ilkesine uyumu sağlamak amacıyla işyeri bünyesinde yapılan bir şikayete veya

yargı yollarına yapılan bir başvuruya tepki niteliğindeki işten çıkartılmaya veya işveren tarafından başkaca olumsuz muameleye karşı çalışanları korumak için gereken tedbirleri ulusal hukuk sistemlerine dahil edecektir” (Gül vd. 2011: 219). Mağdurlaştırma: “...eşitlik ya da ayrımcılık yasağı ilkelerini uygulama çabalarına misilleme olarak, bir örgüt ya da bir kişi tarafından gerçekleştirilen olumsuz uygulamalardır...”(Interight 2005:21). Mağdurlaşan, hak arayan mağdur olduğu gibi, şahitlik eden, delil sunan veya şikayet eden üçüncü kişi de olabilir (Korkut 2009: 47). Failin tepkisi mobbing uygulama, işten çıkartma, ücret artırmama, terfi veya çalışma koşullarında farklı muamele gözetme şeklinde ortaya çıkabilir.

Makul Düzenlemenin Yapılması

Makul düzenleme, engelli çalışanın istihdama erişim, terfi ve mesleki eğitim için ihtiyaç duyduğu ve işverene yük getirmeyen düzenlemelerdir. İstihdam Eşitliği Direktifi'nin 5. maddesi uyarınca, “engelli kişilerle ilgili olarak eşit muamele ilkesine uyumun güvence altına alınması amacıyla, makul uyumlaştırma sağlanacaktır. Bu, işverenlerin belirli bir vakada ihtiyaç duyulduğunda, engelli bir kişinin istihdama erişimini, katılımını veya işte ilerlemesini ya da eğitimden geçmesini sağlamak için, işverene orantısız bir yük getirmediği müddetçe, uygun tedbirler alması anlamına gelmektedir...”(Gül vd. 2011: 216).

Engelli kişiler için iş saatleri, ulaşım, bina ve ekipmanın uyumlu hale getirilmesi makul düzenleme kapsamında değerlendirilir (Yücel 2015: 40). Ancak yapılacak düzenlemelerin işverene aşırı yük getirmesi veya üçüncü kişilere yönelik getirilen sağlık ve güvenlik tedbirlerine aykırı olması durumunda, işveren makul düzenlemeden kaçınabilir.

AB üyeleri, makul düzenlemeyi mevzuatlarına aktarırken, makul (reasonable) kavramına farklı anlamlar yüklemişlerdir. Bazı üye ülkeler makul kavramını, ABD hukukunda geçen etkili (effective), yani ihtiyaçlara cevap verme anlamında, bazı üyeler de işverene aşırı yük getirmemesi anlamında, kimisi de her iki anlamı içerek şekilde mevzuatlarına aktarmışlardır (EC 2009: 26). Alman hukukuna göre, engelli çalışanlar işverene orantısız yük getirmesi durumunda veya iş sağlığı ve iş güvenliği kurallarını ihlaline yol açacaksa, düzenleme talebinde bulunamazlar (EC 2009: 29).

AB Hukuku İle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Arasındaki İlişki

AB hukuku ve AİHS birbirleriyle çok yakından ilgilidir. Şunu belirtelim ki, AB'nin bütün üyeleri AİHS'ni onaylamışlardır. Ayrıca, AAD insan hakları konusunda karar verirken AİHS'ni dikkate almakta ve AİHM kararlarından ilham almaktadır. Yine, AB Temel Haklar Şartı (THŞ), içerik itibarıyla bunlarla sınırlı olmamakla birlikte, AİHS'de yer alan hakları yansıtmaktadır. AB üyeleri AİHS'ne taraf olmakla birlikte, AB kurumsal olarak AİHS'ne taraf değildir. Dolayısıyla AB vatandaşı AB'yi, AİHS'ndeki hakları koruyamadığı gerekçesiyle AİHM'ne şikayette bulunamaz (FRA vd. 2010: 17).

AİHS ile AB sistemleri arasındaki ilişki belirsiz olmakla birlikte, insan hakları uzmanları, bu iki sistemin tamamlayıcı nitelikte olduklarına ve AİHS sisteminin AB'ye göre daha üst bir seviyede, insan haklarına koruma sağladığına inanmaktadırlar (Deniz 2007: 62). Bununla birlikte AİHM'nin bazı kararlarında THŞ'na atıf yapması, AİHS sisteminde, THŞ'na yönelik olumlu bir bakış açısı olduğu ve uygulamada bu iki sistem arasında sorun yaşanmayacağı düşünülmektedir (Deniz 2011: 65). AB kurumsal olarak AİHS'ne taraf olduğu zaman üye ülkelerin vatandaşları, Sözleşme'deki hakların ihlali durumunda AİHM'ne başvurmadan önce AB Adalet Divanı'na başvurmaları gerekecektir.

Lizbon Antlaşması'nın 2009'da yürürlüğe girmesiyle THŞ'nın statüsünde değişikliğe gidilerek AB kurumları için hukuken bağlayıcı hale getirildi. AB üyeleri AB hukukunu uygularken THŞ'mı uygulamak durumundadırlar. THŞ'nın 21. maddesinde yer alan ayrımcılık yasağının kişi ve maddi kapsamı direktiflere göre daha geniştir (FRA vd. 2010: 15).

AİHS, AB hukukunda düzenlenmeyen bazı konularda insan haklarından yararlanmada ayrımcılığa karşı koruma sağlamıştır. THŞ, ayrımcılık yasağı dahil insan haklarına koruma getirmekle birlikte, üye devletler sadece AB hukukunu uygularken THŞ'na uymak zorundadırlar. Ancak, AB üye ülkelerinde, AB hukukunun uygulamasını denetleyecek idari bir yapının olmadığı gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, üye devletler THŞ'mı kendi yönetimlerine göre yürürlüğe koyacaktır. Dolayısıyla üye ülkeler AB'ye yetki devri yapmadıkları alanlarda, THŞ uygulama alanı bulamayacaktır (FRA vd. 2010: 61).

AİHS'nin prensip olarak istihdam ve meslek alanında bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Buradan hareketle, AB ülkeleri arasında ayrımcılık hukukunun koruma ve uygulama düzeyi farklı olacaktır (FRA vd. 2010: 57-58). Dolay-

sıyla AB direktiflerinde ve anlaşmalarında sayılmayan ayrımcılık temellerinde, istihdam ve mesleğe erişim konularında ayrımcılık yasağı uygulamaları, üye ülkelerin iç hukuk düzenlemelerine göre değişiklik gösterecektir.

SONUÇ

AİHS genel bir ayrımcılık yasağı getirmemiştir. Ayrımcılık yasağı, Sözleşme'deki haklarla sınırlıdır. Daha sonra çıkarılan 12 Numaralı Ek Protokol, Sözleşme'deki hakların yanı sıra iç hukukta tanınan hakları da kapsayan genel bir ayrımcılık yasağı getirmiştir. AİHS'nde ayrımcılık temelleri cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi veya diğer kanaatler, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa aidiyet, servet, doğum veya bir başka statüdür. Açıkça sayılan temellerin yanı sıra Sözleşme'de "veya başka bir statü" ifadesi ile ayrımcılık temelleri listesinin ucu açık bırakılmıştır. Diğer taraftan, AB direktiflerinde ayrımcılık temelleri, ırk veya etnik köken, cinsiyet, din veya inanç, yaş, engellilik ve cinsel yönelimdir. Direktiflerde ayrımcılık temelleri sayılanlarla sınırlıdır. Ayrıca, AB anlaşmalarında vatandaşlığa bağlı haklar hariç ve üye ülkelerle sınırlı olmak üzere, vatandaşlık temelinde ayrımcılık da yasaktır. THŞ, AİHS'nin içerdiği hakların yanı sıra geniş bir haklar listesini ihtiva etmekle birlikte sadece AB kurumlarını bağladığı için AB vatandaşları üzerinde geniş etkileri bulunmamaktadır. Başka bir husus ise, AİHS'nde ayrımcılık yasaklanmakla birlikte ayrımcılığın tanım ve çeşitlerine yer verilmezken AB direktiflerinde ayrımcılığın tanım ve çeşitlerine yer verilmiştir. AİHS'nde ayrımcılık yasağı insan hakları özelliğini taşıırken, AB direktiflerinde, ayrımcılık yasağının insan hakları boyutu ihmal edilmemekle birlikte, çoğu zaman ekonomik karakter ön planda tutulmuştur. Yine, AB direktiflerinde, meşru bir amaç ve bu amacı gerçekleştirmek için araçların gerekli ve orantılı olması koşuluyla mesleki gereklilik, din veya inanç ve yaş temelinde ayrımcılık istisnalarına cevaz verilmiştir.

Gerek AİHS ve gerekse AB direktiflerinde yer alan ayrımcılık temelleri arasında hiyerarşik bir üstünlük bulunmamaktadır. Bununla birlikte Avrupa'da değişen siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel şartlar AİHM ve AB Adalet Divanı kararlarında etkili olmaktadır. Zamanla cinsel yönelim, yaş ve engellilik temelinde ayrımcılık yasağı giderek güçlenirken, din veya inanç temelinde koruma ise gittikçe zayıflamaktadır. Yine, başta cinsiyet olmak üzere bazı temellerde ayrımcılıkla mücadelede önemli mesafe alınırken ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve İslamofobi gün geçtikçe Avrupa'da daha faz-

la görünür hale gelmektedir. Özellikle Müslümanlara yönelik fiili ve sözlü saldırı ve tacizler günlük yaşamın bir parçası haline gelmiş bulunmaktadır. İslam'a ve dini değerlere yönelik incitici yayınlar ve konuşmalar çoğu kez ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilmektedir. İstihdam dahil terfi ve mesleki eğitime erişim ve konut kiralamada yabancılara karşı ayrımcı muamele gözetilmeye devam edilmektedir. Bu durum, hem AİHS'nde tanınan haklardan yararlanmada ayrımcılık yasağı ilkesinin ihlali sayılmakta, hem de AB'nin hedeflediği adil ve rekabetçi bir piyasanın etkin işleyişi önünde bir engel teşkil etmektedir. Ayrıca, AB kimliğini oluşturan çoğulculuk ve çok kültürlülük anlayışıyla da çelişmektedir. Şayet AB üyeleri, yabancı düşmanlığı ve İslamofobi ile mücadelede yetersiz kalırsa, başta insan hakları ihlalleri olmak üzere telafisi güç olumsuz siyasi ve toplumsal sonuçların ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır.

KAYNAKÇA

- 12 Nolu Ek Protokol Açıklamalı Gerekçeli Raporu, <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Html/177.htm> (17.05.2015).
- Ağırbaşı, Şennur (2009). Sınırlı Ayrımcılık Yasağından Genel Eşitlik İlkesine. 1.b., Ankara: Seçkin Yay.
- Bakırcı, Kadriye (2012). Uluslararası Hukuk, AB ve ABD Hukuku ile Karşılaştırmalı Çalışma Yaşamında Kadın Erkek Eşitliği Arayışı Cinsiyet Ayrımcılığı Yasağı ve Türkiye. 2. b., Ankara: Seçkin Yay.
- Birleşmiş Milletler'de İnsan Hakları Yorumları (2006). Lema Uyar (der.), 1.b., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- Bozkurt, Enver & Özcan, Mehmet & Köktaş, Arif (2012). Avrupa Birliği Hukuku. 6.b., Ankara: Yetkin Yay.
- Council of Europe (CE). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 11. ve 14. Protokoller ile Değiştirilen Metin. http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf (13.10.2015).
- Deniz, Bahar Yeşim (2011). Avrupa Birliği Hukukunda Temel Haklar ve Avrupa İnsan Hakları Sistemi İle Etkileşim. 09. Eylül 2014, <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2011-97-1106> (09.10.2015).
- Doğru, Osman & Nalbant, Atilla (2013). İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi: Açıklama ve Önemli Kararlar, European Union, Council of Europe. Ankara: Pozitif Matb.
- European Commission (EC) (2011a). The Prohibition of Discrimination under European Human Rights Law. http://ec.europa.eu/justice/discrimination/files/the_prohibition_of_discrimination_under_european_human_rights_law_update_2011_en.pdf (31.05.2015).

- European Commission (EC) (2011b). How to Present a Discrimination Claim. http://ec.europa.eu/justice/discrimination/files/present_a_discrimination_claim_handbook_en.pdf (29.09.2015).
- European Commission (EC) (2004). Equal Rights in Practice: Key Voices. <https://bookshop.europa.eu/en/home/> (11.06.2015).
- European Commission (EC) (2007). Religion and Belief Discrimination in Employment-the EU Law. <https://bookshop.europa.eu/en/home/> (20.08.2015).
- European Commission (EC) (2009). Disability and Non-Discrimination Law in the European Union. Luxembourg: Publications Office of the European Union. <https://bookshop.europa.eu/en/home/> (28.06.2015).
- FRA and Council of Europe (2010). Avrupa Ayrımcılık Yasağı Hukuku El Kitabı. http://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/elkitabi.pdf (23.03.2014).
- Federal Ayrımcılıkla Mücadele Birimi (FAMB). Genel Eşit Muamele Yasası (AGG) Rehberi. http://www.antidiskriminierungsstelle.de/SharedDocs/Downloads/DE/publikationen/agg_wegweiser_tuerkisch.pdf?__blob=publicationFile (05.09.2015).
- Gül, İdil Işıl & Karan, Ulaş. (2011). Ayrımcılık Yasağı, Kavram, Hukuk, İzleme ve Belgeleme. 1. b., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- Güneş, Ahmet M. (2009). "Avrupa Birliği Yönergelerinin Doğrudan Etkisi". Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 58, S. 2, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/1501/16564.pdf> (27.06.2014).
- Interights (2005). Non-Discrimination in International Law, A Hand Book For Practitioners, Kevin Kitching (Edit). London. http://www.academia.edu/675821/Nondiscrimination_in_international_law_a_handbook_for_practitioners (26.07.2013).
- İKV. Avrupa Ekonomi Topluluğunu Kuran Antlaşma. <http://www.ikv.org.tr/images/files/A2-tr.pdf> (15.09.2014).
- Kaya, Gözde (2012). Avrupa Birliği İş Hukukunda Cinsiyet Ayrımcılığı (Doktora Tezi). http://www.abgs.gov.tr/files/pub/gozde_kaya_doktora_tezi.pdf (20.07.2014).
- Korkut, Levent. (2009). Ayrımcılık Karşıtı Hukuk, 1.b., Ankara: Cantekin Matb. http://www.rightsagenda.org/attachments/209_ayrimcilikkarsitihukuk.pdf (10.02.2013).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. <http://www.mfa.gov.tr/avrupa-konseyi.tr.mfa> (13.05.2015).
- Smith, Anne (2008). "Constitutionalizing Equality: The South African Experience", International Journal of Discrimination and the Law. Vol. 9, <http://jdi.sagepub.com> (02.08.2013).
- Ovey, Clare. & White, Robbin (2006). The European Convention on Human Rights. 4th ed. New York: Oxford University Press.
- Yücel, Ensari (2015). Uluslararası ve Avrupa Konseyi Belgelerinde, Avrupa Birliği ve Türk Hukukunda Ayrımcılık Yasağı ve Denetimi (Doktora Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

OSMANLI FİLİBESİ'NİN SOSYO EKONOMİK DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

MEHMET BULUT

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

MEHMET TUĞRUL

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

ÖZ

Osmanlıların, Balkanlarda fethettiği ilk şehir ve Avrupa'ya açılan kapısı olan Filibe, Osmanlı şehir tipinin ilk örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Filibe'nin bir Osmanlı şehri olarak gelişmesinde vakıf müessesesinin payı büyük olmuştur. Vakıflar vesilesiyle inşa edilen eserler, istihdam edilen kişiler, tedris edilen talebeler, ihtiyaçları karşılanan fakirler, idame ettirilen sayısız hizmetler Filibe'nin kısa sürede çehresinin değişmesinde etkili olmuştur. Bu çalışmada Filibe'de kurulmuş vakıfların vakfiyeleri incelenerek, bunların Filibe'nin sosyal ve ekonomik hayatına olan katkıları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Para Vakfı, Filibe, Sosyal, Ekonomik.

A GLOBAL VIEW ON SOCIOECONOMIC SITUATION OF OTTOMAN PLOVDIV

ABSTRACT

Plovdiv, the first city conquered by the Ottomans in Balkans and the gateway to Europe, emerges as one of the first example of the Ottoman city type. The share of waqf institution has been great at the development of Plovdiv as an Ottoman city. Thanks to the waqfs, the construction that is built, labor force that is employed, the students that are thought, the poor that are met for their needs and countless services has been effective in changing the face of Plovdiv in a short time. In this study, the contribution of waqfs to the social and economic life of Plovdiv will be revealed by examining the waqfiyahs (endowment charter) of the waqfs founded in Plovdiv.

Keywords: Ottoman, Cash Waqf, Plovdiv, Social, Economic.

Bir Balkan İmparatorluğu olarak nitelendirilen Osmanlı'nın nev-i şah-sına münhasır inşa etmiş olduğu Filibe şehri, diğer Balkan şehirlerine de emsal teşkil etmiştir. Osmanlı Devri'nde, bir şehrin canlılık kazanabilmesi için en gerekli unsurların başında nüfus gelmektedir. Filibe'nin devletlerarası mücadeleye sahne olduğu dönemlerde azalan nüfusu, fetihle birlikte uygulamaya konulan iskân politikası sayesinde nitelikli bir artış göstermiştir. Bu doğrultuda, fethi müteakiben, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde bulunan Türkmenler, iskân politikası çerçevesinde Filibe'ye yerleştirilmiştir. Şehrin gelişimini sağlayabilmesi için elbette nüfus tek başına yeterli değildir. Nüfusun organizasyonunu sağlayacak yönetim mekanizması Osmanlılarda her ne kadar mutlak-merkezî bir yönetim olarak anlaşılrsa da şehirlerin özellikle sosyal ve ekonomik organizasyonu sağlayan en önemli unsur vakıf müessesesi olmuştur.

Vakıf kavramının kaynağı, Hz. Peygamber'in bir hadisine¹ dayandırılır ve kavram zamanla İslam Devletleri'nin çeşitli uygulamaları ile geliştirilir. Osmanlı İmparatorluğu zamanında tam teşekküllü bir müessese halini alan bu müessese; dinî, beledî, eğitim, sağlık gibi sosyal hizmetlerin yanında ticarî, finansal ve istihdam gibi ekonomik katkılarda, bulunmanın yanında, özellikle Osmanlı şehirlerinin oluşumunda çok önemli işleve sahiptir. Nitekim Filibe'de inşa edilen camiler, hamamlar, imarethaneler, çeşmeler ve çeşitli esnaf ve zanaatkarların hizmet verdikleri dükkânlar ve bunun gibi yerler vakıflar sayesinde oluşturulmuştur. Ayrıca Filibe'de yaygın olarak yapılan çeltik tarımının geliştirilmesinde de vakıfların payı çok büyük olmuştur.

Filibe'deki imar faaliyetleri sadece şehir merkezini değil köyleri, kasabaları da içine alacak şekilde geniş tutulmuştur. 1617-1618 yılları arasında kapsayan 82 numaralı mühimme defterinde bulunan bir pasajda geçen "Dârüssaâde Ağası Hacı Mustafa Ağa'nın arzı üzerine, Filibe'nin Gökören köyünde, masrafları Vezir-i Âzam İbrahim Paşa Evkafı'ndan karşılanmak üzere bir cami inşa ettirilmesine izin verildiği." ibaresi köylerde yapılan imar faaliyetlerine örnek teşkil etmektedir.²

1 Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "İnsan ölünce, üç ameli dışında bütün amellerinin sevabı keşilir: Sadaka-i câriye, kendisinden istifade edilen ilim, arkasından dua eden hayırlı evlât." (Müslim, Vasiyyet 14. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, Vasâyâ 14; Tirmizî, Ahkâm 36; Nesâî, Vasâyâ 8).

2 Dâru's-sa'âde Ağası Hacı Mustafa Ağa mektûb gönderüb; "Filibe Kazâsı'na tâbî Gökören nâm karye orta yırde vâkî' olub karîb yırde câmi' olmamağla, câmi'-i şerîf binâsı mühimm olub tahmînen on bin akça ile binâ olunması mümkün olduğu iş'â[r] olundukda Vezîr-i A'zamum İbrâhîm Paşa'nun Evkâfî mahsûlinden meblağ-ı mezbûr zikrolunduğı üzre virilüp mahall-i mezkûrda câmi'-i şerîf binâ itdürilmek» recâsına

Filibe şehrini de içine alan Rumeli eyaletleri, hem ticaret yolu üzerinde bulunmaları hem de Osmanlı'nın Batı'ya açılan kapısı olmaları nedeniyle özel bir konuma sahiptiler. İstanbul'dan Avrupa'ya giden yolların buradan geçmesi dolayısıyla da ticarî ve askerî bakımdan stratejik bir yer olmasının yanında, Osmanlı Devleti'nin tahıl ve çeltik ihtiyacının büyük bir kısmı, bu coğrafyadan karşılanmıştır.³ Bunun yanında Filibe, Osmanlı Devleti'nin Batı'daki müstahkem mevki ve ana karargâhı görevini ifa etmekteydi. Osmanlı ordusunun Batı'ya sefere çıktığı dönemlerde lojistiğinin sağlandığı en önemli merkezlerden biriydi.⁴

Bu çalışmada, Filibe'de kurulmuş olan vakıfların şehrin sosyal ve ekonomik hayatına katkıları incelenecektir. Bu minvalde, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan Filibe'ye ait vakfiyeler, IRCICA'nın Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları – Vakfiyeler- Bulgaristan isimli eseri, tahrir defterleri, rüsum defterleri, kronikler, evkaf defterleri ve seyahatnameler bu çalışmanın temelini teşkil edecektir. IRCICA'nın çalışmasında Zâl Mahmud Paşa ve Meryem bint Hüseyin vakıflarına yer verilmemiştir. Ancak Vakıf Genel Müdürlüğü arşivinde yaptığımız araştırma sonucunda bu iki vakfın Filibe ile ilgili olduğu tespit edilmiştir.

1. Osmanlı İmparatorluğu Klasik Dönem Filibe Vakıfları: Sosyal Ve Ekonomik Hayata Katkıları

1.1. Sosyal Hayata Katkıları

Osmanlı vakıf sisteminde, vakıf kuranların öncelikli amacı Allah'ın rızasını kazanmak ve sadaka-i cariyeye yerine geçebilecek bir hayrat ortaya koyabilmek olmuştur. Bu niyet ortaya koyulduktan sonra vâkıflar vakıflarını, yaşadıkları yerin ihtiyaçlarına binaen şekillendirmişlerdir. Osmanlı vakıf sisteminde, vakıfların sosyal boyutuna dair çok ince ayrıntılara haiz sayısız ibareler bulmak mümkündür.

arzitmeğın, müşârun ileyhin arzı mücebince mahall-i mezbûrede vakf-ı mezbûre mahsûlinden meblağ-ı mezbûr mikdân akça ile bir câmi'-ı şerif binâ olunmasının emridüp buyurdum ki: Vusûl buldukda, emrüm üzre müşârun ileyhin evkâfi mahsûlinden arzulunduğı üzre mahall-i mezbûrede bir câmi'-ı şerif binâ itdürdesin.

3 M. Karagöz, "17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri (1680-1700)" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XVI, Elazığ 2006, s.378.

4 J. W. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s.457.

Vakıf hayratı arasında bütün İslâm ülkelerinde dinî nitelikli ve eğitimle alâkalı kuruluşlar (cami, mescid, medrese, dârül-kur'ân, dârülhadis), sûfiler için barınma ve toplanma yerleri (zâviye, hankah, ribât, tekke), fakirlere yemek dağıtan mutfaklar (imaret), sosyal nitelikli toplantı yerleri olarak da kullanılan kabirler (türbe), sağlık kuruluşları (bîmâristan, dârüşşifâ), şehirlerde ve kırsal kesimlerde yollar, köprüler, kervansaraylar, sulama şebekeleri, kaleler, deniz fenerleri, kanalizasyonlar, su yolları, çeşmeler vb. vardı. Bunların sürekliliği vakıf mallarından elde edilen gelirlerle sağlanıyordu. Her şeyden önce müslümanların namaz kılmaları için bütün İslâm dünyasında dinî, içtimaî, hatta siyasî merkezler durumunda olan sayısız cami ve mescid vakıf halinde inşa edilmiş, donatılmış ve bütün görevlilerine maaş verilmişti.⁵

Bu bölümde, Filibe'de kurulmuş olan vakıfların vakfiyelerinde bulunan, sosyal hayata dair ibareler dinî, eğitim ve beledî hizmetler başlıkları altında incelenecektir.

1.1.1. Dinî Hizmetler

İslam'da dinî olan ile olmayan arasındaki ayrımı tespit edebilmek çok güç bir iştir.⁶ Çünkü İslam, bütün hayatı etkileyen ve kapsayan bir yaşam tarzı olarak kabul edilmektedir. Bu durum Osmanlı toplumu için de geçerlidir. Bu nedenle, Osmanlı vakıf sisteminde hem dini hizmetler hem eğitim hizmetleri hem de beledî hizmetler alanına giren vakıf ibareleri çok fazladır. Bu durum Filibe'de kurulmuş olan vakıfları da içermektedir. Mesela, bir hafızın camide ya da herhangi bir yerde Kur'an-ı Kerim öğretmesi hem dini hem de eğitim açısından değerlendirilmesi lazım gelen bir husustur. Aşağıda kronolojik olarak sıralanan vakıflarda da bu türden ibarelere rastlanmaktadır.

Vâkıf Lala Ali Bey bin Karlı, 1399 yılında kurmuş olduğu vakfın gelirlerinin bir kısmını, cami imamının, müezzinin ve bir cami görevlisinin maaşının ödenmesi için vakfettiği görülmektedir. Vâkıf, cami imamına günlük dört dirhem verilmesini uygun görmüştür. Cami müezzinine ise günlük iki akçe verilmesini istemiştir. Cami görevlisine cami kapısını açıp kapamak, camiye temizlemek, caminin ışıklandırmasını sağlamak üzere günlük iki dirhem verilmesini belirtmiştir. Ayrıca vâkıf, Kur'an-ı Kerim okumasını bilen beş kişinin Pazartesi ve Perşembe günleri sabahında, Hz. Muhammed ve vefat etmiş ümmet-i Muhammed ruhları ve kendi ruhu için Kur'an-ı Ke-

5 B. Yediyıldız, "Vakıf", TDVİA, C.42, ss. 479-486, İstanbul 2012, s.480.

6 B. Yediyıldız, a.g.e., s.231.

rim'den birer cüz okumalarını istemiş ve bunun mukabilinde ise birer dirhem verilmesini uygun görmüştür. Tüm bu vazifelerin denetlenmesi için bir kişi iki dirhem mukabilinde görevlendirilmiştir.

İskender Bey bin Abdurrahman, 1471 yılında kurmuş olduğu vakfın gelirlerinin bir kısmını caminin masraflarının karşılanması için vakfetmiştir. Vâkıf, Nevres Camii'nde görevli olan imam, hatib, müezzin, devirhan, aşrhan, kayyım ve salahanın görevleri mukabilinde bu kişilere belirli miktarda gelir tahsis ettiği görülmektedir.

Nevres Camii imamına, sabah, öğle ve ikindi namazlarından sonra Kur'an-ı Kerim'de bazı sureleri okuması mukabilinde günlük 16 akçe tahsis edilmiştir. Nevres Camii hatibine günlük iki akçe, Cuma namazından önce bir aşr okuyacak kişiye günlük bir akçe, müezzine günlük dört akçe, devirhan ve salahana günlük yarımşar akçe ve kayyıma günlük bir akçe tahsis edilmiştir. Ayrıca vakıftan hâsıl olan gelirden bir bölüm iki adet caminin bakımı ve ışıklandırılması için ayrılmıştır.

Vâkıf İsfendiyarzâde İsmail Bey, 1472 yılında kurmuş olduğu vakıf vesilesiyle, inşa etmiş olduğu mescidin imamına günlük beş dirhem verilmesini uygun görmüştür. Yine mescidin müezzini ve görevlisine günlük üçer dirhem verilmesini uygun görmüştür. Ayrıca bu görevlilere, vakıf arazilerinde üretilen buğday ve pirinçten pay verilmesini istemiştir. Yine mescidin hasır ve kandil yağı ihtiyacı için günlük bir dirhem tashih edilmiştir.

Vâkıf Pîrî Mehmed Paşa, 1518 yılında, Filibe'de bulunan Büyük Camii'nin masraflarının bir kısmının karşılanması için vakıf gelirlerinin bir bölümünü tahsis etmiştir. Mübarek gün ve gecelerde insanlara ikram edilmek üzere çeşitli yemekler pişirilmesi vâkıf tarafından istenmiştir.

Vâkife Hatice Hatun, 1588 yılında vakfetmiş olduğu paranın işletilmesi ve mülklerinden hasıl olan kira gelirleri ile her gün Kur'an-ı Kerim tilavet edecek 11 kişiye günlük 11 akçe tahsis etmiştir.

Vâkıf Zâl Mahmud Paşa, 1593 yılında, Filibe'de bir cami ve medrese inşa edilmesi için vakfetmiş olduğu paranın hasıl olacak nemasından bir bölümünü tahsis etmiştir.

Vâkife Meryem Hanım, 1672 yılında, vakıf akarlarından hasıl olan gelirin büyük bölümünü Hacc'a gidecek Müslümanlara ve Medine'de bulunan fakirlere tahsis etmiştir.

Vâkıfe Alime Hatun, 1683 yılında, Filibe'de bulunan Yorulmuş Camii'nin imamı Ali Efendi'ye Kur'an-ı Kerim tilavet etmesi mukabilinde günlük iki akçe, Pazarbaşı Mektebi'nde muallim olan Ali Efendi'ye üç aylarda bir hatim indirmesi mukabilinde günlük bir akçe, Debbâğhisarı Mescidi imamı Abbas Efendi'ye Kur'an-ı Kerim okuması için günlük üç akçe, Nureddin Efendi Camii'nin içme suyunun soğutulması için günlük bir akçe, aydınlatılması için günlük bir akçe, müezzinine Kur'an-ı Kerim okuması mukabilinde günlük iki akçe ve ikinci müezzinine Ramazan aylarının Cuma gecelerinde temcid etmesi mukabilinde günlük iki akçe tahsis etmiştir.

Vâkıf Şeyh Ömer Efendi, 1699 yılında, Meriç Nehri kenarında bulunan gayrimenkullerini Celvetiye Tarikatına bağlı yoksul kimselerin barınma ihtiyacını ve yeme içme giderlerini karşılamak üzere vakfetmiştir.

Vâkıf İmam Hacı Abdurrahman Efendi, 1720 yılında vakfetmiş olduğu paranın işletilmesi ile hasıl olacak gelirden günlük 30 akçe, Filibe'de Kur'an-ı Kerim, tefsir ve hadis dersleri vermek üzere İstanbul'dan bir hoca getirilmesi için tahsis edilmiştir.

Voynuk Ağası Mehmed Bey bin Ali, 1746 yılındavakfetmiş olduğu dükkânlar ve handan senelik hâsıl olan kira gelirinden 240 guruş ve 40 akçeyi, caminin yanında bulunan bina ve mektebin görevlileri ve masrafları için tahsis etmiştir. İmamet görevi için günlük sekiz akçe, hitabet görevi için dokuz akçe, dersiamlık görevi dört akçe, cüzhanlık görevi için üç akçe mukabilinde bir kişi, müezzinlik görevi için günlük dört akçe, ihlashanlık görevi için günlük bir akçe, cüzhanlık görevi için günlük üç akçe, salahanlık ve temcidahanlık görevleri için günlük iki akçe mukabilinde bir kişi, cüzhanlık vazifesi için günlük üç akçe, ferraşlık, kandilcilik ve kayyımlik vazifesi için günlük üç akçe mukabilinde bir kişi, Cuma ve bayram namazlarında devirhanlık vazifesi için günlük iki akçe ve teravîh namazlarında müezzinlik ve temcidhanlık vazifeleri için günlük iki akçe mukabilinde bir kişi, cüzhanlık görevi için günlük üç akçe, halifelik vazifesi için günlük iki akçe mukabilinde bir kişi, cüzhanlık vazifesi için günlük üç akçe, su çekme vazifesi için günlük iki akçe mukabilinde bir kişi vazifelendirilmiştir.

Ayrıca, Filibe'de bulunan Aslıhan Bey Camii'nin aydınlatma giderleri için yıllık 1.800 akçe ve hasırlar için yıllık 300 akçe tahsis edilmiştir. Mektepte Kur'an-ı Kerim öğrenen talebelerin içme suyu ihtiyacını karşılamak üzere senelik 600 akçe, Kur'an-ı Kerim talebelerinin pikniğe götürülmeleri için senelik 1.000 akçe, kış aylarında mektebin ısıtılmasında kullanılmak üzere

kömür alımı için senelik 1.000 akçe tahsis edilmiştir. Caminin, mektebin, su kuyusu ve imamın lojmanının tamir ve bakım masrafları için yıllık 600 akçe tahsis edilmiştir.

Vâkıf Molla Ali, 1747 yılında, sekiz dönümlük sebze bostanı ve çömlekçi kârhânesini vakfetmiştir. Bu mülklerin kiralanması ile hasıl olacak paradan senelik on iki guruşun Tatarân Mahallesi'nde bulunan Hoşkadem Ağa Camii'nde vaiz olan kimseye verilmesini istemiştir. Aslıhan Mahallesi'nde bulunan ve Voynuk Beyi Mehmed Efendi tarafından yapılan camide cüzhan tayin olunan Müezzîn Ali, her gün bir cüz okuyup sevabını Hz. Muhammed'in ve vâkıfın kendisinin ve anne babasının ruhlarına hediye eylemek mukabilinde günlük iki akçe karşılığında vazifelendirilmiştir. Bu camide imam ulunan kimsenin de bu vazifenin nazırı olması istenmiştir.

Vâkıf Osman Ağa, 1751 yılında, gayrimenkullerini, küçükbaş hayvanlarını ve 17.015 guruşunu vakfetmiştir. Şehabeddin Camii'nde her öğle vakti Muhammediyye-i şerif, Cuma gecelerinde Yasin-i şerif okunması için günlük dört akçe mukabilinde bir kişi ve yine aynı camide Cumartesi günleri vaaz veren kişi günlük dört akçe mukabilinde görevlendirilmiştir.

Vâkıf Ömer Efendi, 1780 yılında vakfetmiş olduğu gayrimenkullerden hasıl olan gelirin tasarrufunu Şeyh Himmet Efendi Zaviyesi'nde şeyh olan zata bırakmıştır.

Vâkıf Seyyid Ömer Ağa bin Yusuf, 1784 yılında vakfettiği mülklerden hâsıl olan gelirden 10 akçeyi Anber Kadı Camii'nde Cuma günleri vaaz vermek üzere tayin olunan kişiye ve 20 akçeyi Anber Kadı Camii ve Yeşillizâde Camii'nde Kur'an-ı Kerim öğretmek üzere tayin olunan kişiye günlük olarak tahsis etmiştir.

Vâkıf Mehmed Hakkı Paşa 1796 yılında, Doriki Hoca Mahallesi'nde bulunan Şeyh Mahmud Tekkesi olarak bilinen bir bab mülk menziline Şeyh Mahmud Tekkesi'ne vakfetmiştir. Ayrıca mütevellî tayin eylediği Şeyh Seyyid Hasan Efendi'nin, hayatta oldukça, bu tekkede şeyh olarak istihdam edilmesini istemiştir. Şeyh Mahmud Tekkesi'nde, Şeyh Seyyid Hasan Efendi'nin evlatlarının, fakirlerin ve dervişlerin kalması şart olarak sunulmuştur. Şeyh Seyyid Hasan Efendi'nin ölümünden sonra evlatlarının tekkede şeyh olarak istihdam edilmesi istenmiştir.

Yukarıda görüldüğü üzere Osmanlı insanları, bölgelerinde bulunan cami ve mescidlerin masraflarının giderilmesi, bu yerlerde bulunan görevlilerin

maaşlarının ödenmesi için varlıklarının bir bölümünü vakfetmişlerdir. Dinî hizmetlere tahsis edilen gelirin toplamı yıllık 27.010 akçe olmuştur. Kurulan bu vakıflar sayesinde Filibe'de dini hizmetler yerine getirilirken bu hizmetlerin devamlılığı da sağlanmıştır.

Filibe'de vakıflar vesilesiyle kayıtlara geçen toplam 60 adet cami ve mesjid inşa edilmiştir. Bu yapıların isimleri şunlardır: Hudavendigar Camii, Anbar Kadı Camii, Aslıhan Bey Camii, İsfendiyaroğlu İsmail Bey Camii, Burunsuz Camii, Çelebi Sultan Camii, Emir Şey Camii, Eynaz Kadı Camii, Hacı Abdullah Camii, Hacı Hasan Bey Camii, Veled-i Rüstem Camii, Şahabeddin Paşa Camii, Kadı Çelebi Camii, Seyyid Mahmud Camii, Zağnos Paşa Camii, Alaca Mahallesi Mescidi, Baba Acem Mescidi, Bahşayış Ağa Mescidi, Bakındı Efendi Mescidi, Hacı Kasım Mescidi, Hacı Mesud Mescidi, Hacı Ömer Camii, Hacı Ramazan Camii, Hacı Sadık Ağa bin Nasuh Camii, Hacı Tahir Camii, Hacı Turgud Mescidi, Halut Bey Mescidi, Halil Efendi Camii, Hacı Boğa Mescidi, Hoşkadem Mahallesi Mescidi, Hüseyin Ağa Camii, Eyne Hoca Camii, İsa Kadı Camii, İsmail Efendi Camii, Karhane Mescidi, Kaya Mahallesi Mescidi, Kireçci Mahallesi Mescidi, Hoca Hüseyin Mahallesi Mescidi, Kurd Ağası Mescidi, Korucu Mehmed Bey Camii, Köprülüzade Kethüdası Mehmed Paşa Camii, Musalla Mahallesi Mescidi, Mustafa Ağa Mescidi, Muzaffer-Kenan Ağalar Mescidi, Nazır Hacı Mustafa Efendi Camii, Okçular Mahallesi Mescidi, Orta Mezar , Pazarbaşı Mescidi, Peşellizade Camii, Saruca Paşa ve Umur Bey Camii, Seyyid Kurd Camii, Seyyid Mehmed Camii, Süleyman Ağa Camii, Şeyh Nureddinzade Muslihiddin Camii, Voynuk Beyi Mehmed Bey Camii, Yakub Fakih Mahallesi Mescidi, Yeşiloğlu Camii ve Zemberek Tekkesi Camii.⁷

1.1.2. Eğitim Hizmetleri

Diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Filibe şehrinde de eğitim kurumları inşa edilmiş ve birçok görevli istihdam edilmiştir. İnşa edilen kurumların giderleri, bakım maliyetleri ve istihdam edilen kişilerin maaşlarının ödenmesi büyük oranda vakıflar tarafından karşılanmıştır. XVIII. yüzyılda Osmanlı'da vakıf giderlerinin %28,16'sı eğitim hizmetlerinde tasarruf edilmiştir. Eğitim hizmetlerinin içeriği, kurumların genel masrafları, eğitim

7 H. Telli, "Osmanlı Dönemi'nde Bazı Filibe Vakıfları", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Nesimi Yazıcı, Türkçe, Ankara 2002, s.21-25.

kadrosunun ücretleri ve bu kurumlarda eğitim gören talebelerin bursları ve masraflarını ihtiva etmektedir.⁸

Vakıflar vesilesiyle inşa edilmiş ve hayatiyetini devam ettirmiş tekke ve zaviyeler Filibe'nin sosyal ve kültürel hayatında etkin rol oynamıştır. Filibe'de inşa edilmiş tekke ve zaviyelerin isimleri şöyledir: Ahmed Efendi Tekkesi, Mustafa Kethüda Mevlevihanesi, Nureddinzade Muslihiddin Zaviyesi, Sezai Hasan Efendi Dergahı, Şeyh Bayram Efendi Zaviyesi, Şeyh Hasan Efendi Tekkesi, Şeyh Hasan Efendi Zaviyesi, Şeyh Himmət Efendi Zaviyesi, Şeyh Hüseyin Efendi Tekkesi, Şeyh İsmail Efendi Zaviyesi, Şeyh Mahmud Tekkesi, Şeyh Sinan, Şeyh Ömer Efendi Zaviyesi, Turna Baba Zaviyesi, Elmalı Baba, Baba Gulam Tekkesi, Uzun Ali Zaviyesi, Hazma Dede Zaviyesi, Şeyh Mahmud Mevlevi Tekkesi, ve Mümin Baba.⁹

Filibe'de vakıflar vesilesiyle inşa edilen eğitim müesseselerinden yetişen şahsiyetler, Filibe'nin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında önemli rol oynamışlardır. Bu şahsiyetlerden bazıları şunlardır: Filibe'yi fetheden Lala Şahin Paşa'nın oğlu Şehabeddin Paşa, kurmuş olduğu vakıf vesilesiyle medrese inşa ettirmiştir. Alaaddin Çelebi, Hümayunname isimli eserin Türkçe halini vücuda getirmiştir. Çelebi Kadı, Nureddinzade Mustafa Efendi, Şair Revnak, Şair Cefâyî, Şair Nâlişî, Şair Sâkî, Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi gibi şahsiyetler de Filibe'nin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında önemli rol oynamışlardır.¹⁰ Bu minvalde Filibe'de kurulmuş olan vakıfların vakfiyelerinde eğitim hizmetlerine dair ibareler aşağıda sıralanmıştır.

Zâl Mahmud Paşa, 1518'de vakfetmiş olduğu paranın bir kısmını Filibe'de medrese inşa edilmesini istemiştir.

Alime Hatun, 1683 yılında kurmuş olduğu vakıf vesilesiyle Pazarbaşı Mektebi'nde muallim olan Ali Efendi'nin maaşının ödenmesi için günlük beş akçe tahsis etmiştir.

Vâkıf Abdurrahman Efendi 1720 yılında vakfetmiş olduğu 121.000 akçenin işletilmesi ile hâsıl olacak gelir ile İstanbul'dan kıraat-i seb'ayı bilen, âlim, fâzıl, müfessir ve hâfız bir kişiyi Filibe'ye getirilmesini istemiştir. Bu getirilen kişinin mütevellinin onayı ile şeyhü'l-kurrâ tayin edilmesini ve haftada üç gün Kur'an-ı Kerim ve iki gün tefsir ve iki gün hadis derslerini öğ-

8 B. Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, TTK, Ankara 2003, s.207.

9 H. Telli, a.g.m., s.28.

10 H. Telli, a.g.m., s.17.

rencilere vermesi istenmektedir. Bu vazife karşılığında günlük 30 akçe tahsis edilmiştir.

Vâkıf Mehmed Bey 1746 yılında kurmuş olduğu vakıf vesilesiyle, Aslıhan Bey Camii'nde dersiam ve muallim olan kimsenin lojman ihtiyacını karşılamıştır. Ayrıca vakfından hasıl olan gelirin 40 akçesini lojmanın, mektebin giderleri ve görevlileri için tahsis etmiştir. Buna göre, dersiamlık görevi için günlük dört akçe, muallimlik görevi için günlük altı akçe, talebelerin içe suyu için senelik 600 akçe, talebelerin pikniğe götürülmesi için 1.000 akçe, kış aylarında mektebin ısıtılması için 1.000 akçe ve mektebin tamir ve bakım masrafları için yıllık 600 akçe tahsis edilmiştir. Bu vakfın tam teşekküllü bir şekilde eğitime hasredilmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Vâkıf Osman Ağa bin Abdulfettah'ın 1751 yılında, kütüphanesini vakfettiğini görüyoruz. Kütüphanesinde yaklaşık 90 adet kitap bulunmaktadır. Kütüphane içerik olarak tefsir, hadis, Kur'an-ı Kerim eğitimi, lügat ve tarih kitaplarından oluşmaktadır. Bu kitaplardan bazıları yazarları ile birlikte aşağıda verilecektir:

El-Câmi'u's-sağır (İmam Celaleddin es-Suyûtî), Dürer ve Gurer (Molla Hüsrev), Lügât-ı Vankulu (Vankulu Mehmed Efendi), Delâilü'l-Hayrât (Şeyh Muhammed bin Süleyman el-Cezûlî), Hadis-i Erba'in (İmam Nevevî), Enisü'l-Ârifin (İbn Arabî), Tuhfetü's-Şâhân (Ebül-Bekâ Eyyûb b. Musâ el-Kefevî), Kavâidü'l-i'râb (İbn Hişam), Şerh-i Sirâciye (Seyyid Şerif Cürçânî), Duaname (Ebussuud Efendi), Tarih (Nişancı Mehmed Paşa), Tarih (Ebu Cafer Taberî), Envârü'l-Âşıkîn (Ahmed Bîcan), Saatname (Hibetullah İbn İbrahim), Münyetü'l-Musallî (Sedîdüddin el-Kaşgarî), Netâyicü'l-Fünûn (Nev'î Efendi), Mecma'u'l-Letâif (Lâm'î Çelebi), El-Mevâhibü'l-Ledünniyye (Ahmed bin Muhammed el-Kastallânî), Tertûb-i Zibâ, (Hâfız Mahmud Vardârî), Nâzire-i Hilye-i Hakamî (Hâkim Mehmed Efendi), İmâdü'l-İslâm (Mehmet Rahmî).

Bunun yanında vâkıf, vakıf gelirleriyle bir dersane inşa edilmesini istemiştir. Mektep ve medresede görevli müderrislere günlük 18 akçe tahsis edilmiştir. Bu eğitim binalarının aydınlatılması için günlük bir akçe tahsis edilmiştir. Ayrıca hoca ve talebeler için koyunlarından yağ ve kendi tarlasından pirinç tahsis etmiştir. Bu vakıf için de tam teşekküllü bir eğitim vakfidir demek doğru olacaktır. Vâkıfın bir eğitim kurumunun işlemesi için bütün ayrıntıları düşündüğünü görmekteyiz.

Vâkıf Seyyid Ömer Ağa 1784 yılında kurmuş olduğu vakıfın gelirlerinden hasıl olan 338 guruş ve 40 akçeyi Anber Kadı Camii yakınında olan dershaneye ve medresenin ihtiyaçları için tahsis etmiştir. Medresenin müderrisi için günlük 10 akçe, kütüphaneden sorumlu kişiye günlük 10 akçe, temizlikçi ve kapıcı olan kişiye günlük altı akçe tahsis edilmiştir. Ayrıca Anber Kadı Camii ve Yeşillizâde Camii'nde Kur'an-ı Kerim öğreten kişiye günlük 20 akçe tahsis edilmiştir. Medresenin aydınlanma ve ısınma giderleri için senelik 1.360 akçe ayrılmıştır. Vâkıf pirinç mahsulatından müderris ve talebeler için de yıllık 35 kilo ayrılmasını tenbih etmiştir.

Vâkıf İsmail Ağa 1784 yılında vakfetmiş olduğu paranın işletilmesi ve gayrimülklerin kiralanması ile hasıl olan miktardan, müderrisin maaşı için senelik 40 guruş, medresede bulunan 16 adet hücrenin görevlileri için senelik altışar guruşdan toplam 96 guruş, medresede hafızu'l-küttâb olan kişiye yıllık 12 guruş, medresede Kur'an-ı Kerim öğreten kişiye senelik 10 guruş, şifa-i şerif öğreten kişiye senelik 75 guruş tahsis edilmiştir. Medresenin aydınlatma masrafları için senelik 12 guruş tahsis edilmiştir. Medresenin temizlikçisi ve kapıcısı olan kişiye yıllık 12 guruş ayrılmıştır. Ayrıca vâkıf pirinç mahsulatından bir kısmı medresede kullanılmak üzere tahsis etmiştir.

Filib'e de eğitim ile alakalı kurulan vakıflarda, eğitim verilecek binanın inşasından bakımına, giderlerinin karşılanmasından görevlilerinin maaşlarının ödenmesine, kurumlarda görev yapan hocaların çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesinden öğrencilerin motivasyonlarını arttırıcı faaliyetlerin yapılmasına kadar birçok önemli uygulama hayata sokulmuştur. Bunun yanında önemli eserleri ihtiva eden kütüphanenin vakfedilip insanların kullanımına sunulması da dikkat çekicidir.

1.1.3. Beledî Hizmetler

Modern devletlerin aşmazlarından ve bütçe açıklarının en önemli sebeplerinden biri olan kamu hizmetleri, Osmanlı Devleti'nde vakıflar aracılığı ile devlete yük olmadan yapılmıştır. Bu hizmetler, su yolları, köprüler, kervansaray, han, hamam, aşhaneler, yollar, kanalizasyonlar vb. faaliyetleri ihtiva etmiştir. Bu açıdan bakıldığında vakıf sisteminin, günümüz devletlerinin önemli sorunlarına çözüm getirebilecek potansiyeli bünyesinde barındırdığını söylemek yanlış olmaz.

Filib'e de yukarıda bahsi geçen hizmetlerin birçoğunun vakıflar aracılığı ile yapıldığını görmekteyiz. Bunların başında, Pîrî Mehmed Paşa'nın 1518

yılında kurmuş olduğu vakfın gelirleri ile inşa edilen imaretin mutfağında her gün 40 okka taze et pişirilmesi istenmiştir. Bu et Ramazan gecelerinde tamamen pişirilecek, diğer günlerde ise sabah on beş okkası, kalanı akşam pişirilecektir. Ayrıca her bayramda pişecek olan yemek için de kırk okka taze et tayin edilmiş, Cuma, Regaib, Berat ve Kadir gecelerinde ve Ramazan ayı gecelerinde imaretin mutfağına pirinç vakfedilmiştir. Ramazan gecelerinde erik ve buğday çorbası pişirilmesi, bayram günlerinde pirinç ve yanında zerbaç pişirilmesi, diğer zamanlarda sabahları pirinç çorbası ve akşamları buğday çorbası pişirilmesi istenmiştir. Bunun yanında detaylı olarak vakfedilen pirinç, buğday, yağ ve bal miktarları dahi özellikle vakfiyede vurgulanmıştır.

Vâkıf Mehmed Bey bin Ali 1746 yılında, bir adet mülk hanını vakfetmiştir. Hanın içinde bulunan buzluğa, yaz aylarında kullanılmak üzere, kış aylarında buz depolama vazifesi için yıllık 2.000 akçe tahsis edilmiştir ve vâkıf bu buzun satılmasını yasaklamıştır. Hana, hanın içindeki havuza ve vâkıfın Filibe'de inşa eylediği yedi adet çeşmenin su yolcularına günlük beş akçe tahsis edilmiştir. Bu çeşmelerin su ihtiyacı Meriç Nehri'nden zemine döşenen borularla tedarik edilecektir. Bunun için senelik 3.000 akçe tahsis edilmiştir. Hanın tamir ve bakımı için yıllık 4.000 akçe tahsis edilmiştir. Yolcuların konaklama, barınma ve yeme-içme ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir han vakfettiği görülmektedir. Ayrıca bahsi geçen handa bulunan buzluğa yaz aylarında kullanılmak ve kış aylarında buz depolanması için yıllık 2.000 akçe tahsis etmiştir. Vâkıf Mehmed Bey Filibe'de yedi adet çeşme yaptırmış ve bu çeşmelerin bakımı için yedi kişiyi de su yolcusu olarak görevlendirmiştir. Bunun yanında, bu çeşmelerin su ihtiyacı, Meriç Nehri'nden zemine döşenen borular ile tedarik edilmiştir.

Yukarıda bahsi geçen hizmetlerin yanında Filibe'de Hünkar Hamamı, Şahabeddin Paşa Hamamı, Tahtakale Hamamı, Yeni Hamam, Çelebi Kadı Hamamı, Kazasker Hamamı, Varoş Hamamı, Hacı Hasanzade Hamamı, Gazi Balaban Paşa Hamamı ve Kethüda Mehmed Paşa Hamamı bulunmaktadır.¹¹

Filibe'nin Fethini gerçekleştiren Lala Şahin Paşa'nın Meriç Nehri üzerinde bir köprü yaptırdığı bilinmektedir. Bunun yanında Filibe'de birçok çeşme, sebil ve şadırvanın vakıflar aracılığıyla inşa edildiğine dair belgeler mevcuttur.

11 N. Karta, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehrinde İktisadi Hayat ve Meslek Grupları", *Atatürk Üniversitesi SBE Dergisi*, 8/2, Erzurum 2006, s.115.

1.2. Ekonomik Hayata Katkıları

Vakıflar, Osmanlı Devleti içerisinde birçok alanda devletin iş yükünü hafifletmiştir. Bu alanlardan birisi de ekonomidir. Fakirlikle mücadelede, sermaye birikimine, yatırımlardan, sosyal refahın eşitliğine kadar devletlerin yaşadığı ekonomik sıkıntıları, Osmanlı Devleti vakıflar sayesinde çözüme imkânı bulmuştur.

Vakıfların en önemli amacı süreklilik sağlamaktır. Vakıflar sürekliliklerini sağlamak için, süreklilik arz eden gelir kaynaklarına ihtiyaç duyarlar ve faaliyetlerini bu gelir kaynaklarından gelen gelire sağlarlar. Bu amaçla dükânların kira gelirlerinden, bağ ve bahçelerin tarım gelirlerine, nakit paranın İslami yöntemlerle işletilmesine kadar birçok kaynaktan gelir elde eden vakıflar faaliyetlerini sürdürme imkânı bulmuştur. Bu gelir elde etme süreci de Osmanlı Devleti'nin ekonomik yaşamını canlandırmıştır.

Vakıflarda biriken paralar, geri ödeme şartıyla iş yapmak isteyen çiftçilere, esnaflara, sermaye arayışında olan tüccarlara verilmiştir. Bu sayede hem vakıfların devamlılığı sağlanmış hem de ekonomik açıdan bir mikro-kredi mekanizması oluşturulmuştur. Günümüz bankalarının verdikleri kredi hizmetini, Osmanlı Devleti'nin önemli bir bölümünde vakıflar vermiştir.

Filibe'nin, Osmanlıların Balkanlara açılan kapısı olması nedeniyle ayrı bir önemi vardı. Balkanlar ile Anadolu arasındaki ticaret duraklarından biri olan Filibe, İstanbul'un iâşesinde de önemli bir yer teşkil etmiştir. Bu nedenle Filibe'nin ekonomik açıdan iyi durumda olması Osmanlı İmparatorluğu için önem arz etmiştir. Vakıf müessesesinin, Osmanlı'da sosyal ve ekonomik hayatı canlı tutmada en etkili enstrüman olduğunu belirtmiştik. Bir şehrin fethinden itibaren, Türk-İslam şehir anlayışına göre yeniden inşa edilmesinde vakıflar en önemli rolü oynamıştır. Şehirlerin kuruluşundan sonraki aşamada şehrin sosyal ve ekonomik canlılığını istikrarlı bir şekilde devam ettirmesinde de vakıflar başı çekmiştir. Tüccarın, ticari faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi, finanse edilmesi ve insanların istihdam edilmesinde vakıflar etkili olmuştur.

1.2.1. Ticaret

Osmanlı döneminde bir şehrin ticari hareketlilik kazanabilmesi, o şehirde kurulan han, kervansaraylara bağlı olmuştur. Bu açıdan, Filibe'nin de ticari yönden gelişme gösterebilmesi için vakıf aracılığı ile yukarıda bahsi geçen yapılar inşa edilmiş ve bunların ihtiyaçları karşılanmıştır. Bu minval-

de, Vâkıf Zâl Mahmud Paşa 1593 yılında, Filibe'de bir han inşa edilmesi için vakıf geliri olan 1.165.500 akçesinin bir kısmını tahsis etmiştir.

Vâkıf Mehmed Bey bin Ali 1746 yılında, bir adet mülk hanını vakfetmiştir. Hanın içinde bulunan buzluğa, yaz aylarında kullanılmak üzere, kış aylarında buz depolama vazifesi için yıllık 2.000 akçe tahsis edilmiştir ve vâkıf bu buzun satılmasını yasaklamıştır. Hana, hanın içindeki havuza ve vâkıfın Filibe'de inşa ettiği yedi adet çeşmenin su yolcularına günlük beş akçe tahsis edilmiştir. Bu çeşmelerin su ihtiyacı Meriç Nehri'nden zemine döşenen borularla tedarik edilecektir. Bunun için senelik 3.000 akçe tahsis edilmiştir. Hanın tamir ve bakımı için yıllık 4.000 akçe tahsis edilmiştir.

Osmanlı'da tüccarların bir kısmı çeşitli ortaklıklar üzerinden ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır. Müdarebe ve müşareke gibi farklı uygulamalar tüccarlar tarafından uygulanmıştır. Belirtilen bu ortaklık modellerinin hayata geçirilmesi için sermayenin olması kaçınılmazdır. İşte bu sermayenin temin edilmesinde yani tüccarın finansmanında vakıflar etkili olmuştur. Ayrıca tüccarların ihtiyaçlarının ücretsiz olarak giderildiği ve güvenli bir şekilde ticaretini yapabilmesi için inşa edilmiş olan han ve kervansaraylar yine vakıflar tarafından inşa edilmiş ve hayatiyetini vakıflar vesilesiyle devam ettirmiştir.

Hem askerî hem de ticarî açıdan işlek bir yol üzerinde bulunan Filibe için de durum böyle olmuştur. Başta pirinç olmak üzere, et, yakacak odun, dokumalı ürünler gibi birçok ürünün üretiminde etkin olan Filibe'nin bu ürünleri başka şehirlere ihraç ettiği ve özellikle İstanbul'un işesini sağladığı düşünüldüğünde ticari açıdan çok hareketli olduğu sonucu ortaya çıkacaktır. Bu öneme binaen Filibe'de inşa edilen hanların isimleri şöyledir: Zal Paşa Hanı, Dede Kervansarayı, Şahabeddin Paşa Hanı, Ortapazar Hanı, Tahtakale Hanı, Hacı Hafız ve Varoş Hanı.

1.2.2. Nükud (Para) Vakıfları

Osmanlı'da özel ve kamu sektörünün finansmanı, önemli ölçüde para vakıfları tarafından karşılanmıştır. Osmanlılara has bir uygulama olan para vakıflarının, Osmanlı finans tarihi açısından önemi büyüktür; çünkü para vakıfları vesilesiyle insanlar sadece tarla, bağ, bahçe, arsa, mülk vb. gibi malları değil az ya da çok miktarda ellerinde bulunan paralarını da vakfedebilmişlerdir. Bu sayede büyük ya da küçük oranda bütün ekonomik metalar iktisadi hayata dahil edilmiştir. Böylece, vakıflar vesilesiyle, makro anlamda

devletin mikro anlamda şehirlerin, ilçelerin, köylerin sosyal ve ekonomik hayatlarına canlılık katılmıştır.

Nakit paranın vakfedilmesiyle kurulmuş olan para vakıfları, o yıllarda kredi mekanizması işlevi görerek nakit ihtiyacı olan girişimcilerin ve tüccarların ihtiyaçları karşılanmıştır. İnsanların paralarını vakfetmelerindeki temel amaç vakfın sermayesi ile İslami kurallar altında murabaha, mudarebe bida vb. yöntemler ile paranın kullandırılması ve buradan gelen gelirlerinin vakfın gayesi doğrultusunda harcanmasıdır. Burada nakit vakıflarına cevaz veren ulemanın dayandığı noktalardan birisi örf haline gelmiş bu uygulamanın hizmetlerin aksamaması için devam etmesi yönünde olmuştur.

Bunun yanında ihtiyaç sahibi kimselerin nakit ihtiyacını karşılamak ve özel teşebbüslerin desteklenmesi gibi hususlar kurulan para vakıflarının hizmetleri arasında olmuştur. Bu işlemleri yapılırken istirbah, istiğlal, idane ve irbah vb. yöntemler uygulamışlardır. İhtiyacı olanların nakit ihtiyacını karşılayan bu vakıfların gelirleri daha çok cami, medrese gibi binaların tamirine ve masraflarına yahut burada çalışanların maaşlarını vermek için ayrılmıştır. Bunun yanında para vakıfları konusu tartışmalı bir husus olmasından dolayı vakfiyelerde bu hususta görüşleri olan imamların görüşleri de yazılmış ve menkul varlıkların vakfedilmesine fetva veren imamların görüşleri burada vurgulanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin de temel mezhebi kabul edebileceğimiz Hanefi Mezhebi'nin kurucusu İmam Azam Ebu Hanife menkul malların vakfedilmesine cevaz vermemiştir. Öbür yandan bu mezhebin diğer müctehidleri arasında para vakıflarının cevazına hüküm verenler bulunmuştur. Osmanlılar döneminde uygulanan formülasyon ile para vakıflarının İslami kurallar kapsamında caiz olduğuna hükmedilmiş ve bu uygulamanın alanı genişletilmiştir. Bu doğrultuda, Ebu Hanife'nin öğrencisi Ebu Yusuf "vakıftan dönülmezlik" ilkesine vurgu yapmıştır. İmam Muhammed ise Hazreti Peygamber döneminde menkul silah, kılıç, at vb. malların vakfedildiğini bu sebeple menkul malların vakfedilmesinde fikhen bir sorun olmadığını vurgulamıştır. Hanefi ulemasından para vakıflarına direkt cevaz veren alim İmam Züfer'dir. İslami yöntemler ile işletildiği sürece para vakıflarının caiz olduğunu söyleyen İmam Züfer, bu vakıfların yaygınlaşmasını sağlamıştır.

İncelenen vakfiyelerden anladığımız üzere İmam Züfer'in görüşleri doğrultusunda parasını vakfeden kurucu, daha sonra İmam Azam'ın görüşüne dayanarak bu kararından vazgeçmektedir. Bu noktada paranın teslim edildiği

mütevelli, İmameyn-i Hümeameyn denilen Ebu Yusuf ve İmam Muhammed içtihadına göre vakıftan geri dönüş olamayacağını ve halihazırda İmam Züfer'e göre para vakıflarının caiz olduğunu söyleyerek vakıfların tescilini yapmıştır.

Filibe'de kurulan para vakıflarının da yukarıda bahsi geçen mevzular çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Vâkıfe Hatice Hatun bint Mehmed Şah Çelebi 1588 yılında, 20.000 akçesini vakfetmiştir. Bu paranın, % 10 işletme oranı ile işletilmesi şart koşulmuştur. Vâkıfe, güçlü bir rehin ya da güvenilir bir kefil ile bu işlemin uygulanmasını istemiştir. Böylece 20.000 akçeden de aylık 200 akçe gelir beklenmektedir. 32 dükkândan toplam gelir 490 akçe olarak hesaplanmıştır. Vakfiyeye göre, bu vakfın aylık toplam geliri 690 akçedir.

Zâl Mahmud Paşa, 1593 yılında, 11.751.326 akçesini vakfetmiştir. Vâkıf, bu meblağın bir buçuk yıl boyunca işletilmesini istemiş ve vakfın bu işletimden 131.492 akçe gelir elde etmesini öngörmüştür. Bu para vakfının işletme oranı takriben yıllık %15'tir.

Vâkıfe Alime Hatun bint Hüseyin 1683 yılında, 10.000 akçesini de vakfetmiştir. Vâkıfe bu paranın %15 oranında işletilmesini istemiştir. Bu işletimden hâsıl olan gelirin ise Debbağhisarı Avarızhanesi'ne¹² verilmesi istenmiştir.

Vâkıf Abdurrahman Efendi 1720 yılında, 121.000 akçesini vakfetmiştir. Bu paranın %15 işletme oranı ile işletilmesini şart olarak sunmuştur.

Vâkıf Osman Ağa bin Abdulfettah 1751 yılında, nakit olarak 17.015 gurusunu vakfetmiştir. Bu paranın, İmam Kadıhan'ın cevaz verdiği şekilde işletilmesi şart kılınmıştır ki bu cevazın %15'e tekabül ettiği düşünülmektedir. Ayrıca tüm bu kira gelirlerinden arta kalan paranın, belirtilen işletme oranı ile işletilmesini istemiştir. Kira gelirlerinin vakfedilen paranın üzerine eklenerek işletilmesi Osmanlı'da uygulanan bir sistemdir.

Vâkıf İsmail Ağa bin Abdullah, 1784 yılında 500 gurusunu vakfetmiştir. Bu miktarın, %15 hesabı ile mütevelli tarafından işletilmesi istenmiştir. Ayrıca nakit paranın işletilmesi ile elde edilecek 75 gurusun da 500 guruşa ek-

12 Osmanlı'da özellikle savaş zamanlarında alınan olağanüstü verginin adı avanz vergisidir. Bu verginin ödenmesi hususunda çekilen zorluklar nedeniyle, ahali vakıflar vesilesiyle ortak bir avanz sandığı kurarak dayanışma içerisinde bulunmuşlardır. Hayır sahipleri, vakfetmiş oldukları paranın işletilmesiyle hasıl olacak gelirin bir kısmını ya da hepsinin bu sandıkta muhafaza edilmesini istemişler ve vergi ödeme günü geldiğinde de buradan ödenmesini istemişlerdir.

lenmesi istenmiştir. Yukarıda belirtildiği üzere, bu vâkıf da kiralardan hâsıl olan gelirin para vakfına eklenerek işletilmesini istemiştir.

Para vakıfları buldukları dönemde piyasa faiz oranını belirlemiş ve yüksek oranlarda tefeci faizinden halkı korumuştur. Genel olarak %10-%20 arasında değişen bu işletme oranı piyasa faiz oranını da bir nevi belirlemiştir. Vakfın devamını sağlamak için ise kredi kullanıcılarından rehn-i kavi ve kefil-i meli gibi ifadelerle ipotek yahut kefil göstermesi istenmiştir. Filibe’de kurulan bu vakıflarda işletim oranı genel olarak %15 civarındadır. Bu oran dönemi itibariyle Avrupa ile kıyaslandığı vakit yüksek görülsede iktisadi olarak dolaşımdaki para miktarı açısından değerlendirildiğinde, Avrupa’daki faiz oranlarının düşük olması tabiidir. Bu oran piyasada belirleyici olmuş ve yüksek tefeci faiz oranlarının oluşmasını engellemiştir.

Tablo 1. Para Vakıfları Değerler Tablosu

Yıl	Kurucu	Vakfedilen	Oran	Altın Kuruş	Gümüş Kuruş	Sterlin	Dolar**	Günümüz Sterlin Değeri
1588	Hatice Hatun bint Mehmed Şah Çelebi	20.000 akçe	10%	166,66	1000	1,66	3,652	404,376
1593	Zâl Mahmud Paşa	11.751.326 akçe	15%	97927,71	587566,3	979,27	2154,394	231107,72
1683	Alime Hatun bint Hüseyin	10.000 akçe	15%	125	500	1,25	2,75	178,75
1720	Abdurrahman Efendi	121.000 akçe	15%	1512,5	6050	15,12	33,264	2010,96
1751	Osman Ağa bin Abdulfettah	17.015 guruş	%15 (?)	17015 ?	17015 ?	170,15	374,33	23821
1784	İsmail Ağa bin Abdullah	500 guruş	15%	500 ?	500 ?	5	11	545
-	TOPLAM	-	-	117.246,81	612.631,3	1.172,45	6.227,738	258.067,806*

*Bu miktarın günümüz Türk Lirası karşılığı 109.6013,972 TL’dir.

**Dolar 1774 yılında tedavüle girdiği için önceki yıllar tahmini yazılmıştır.

1.2.3. İstihdam ve Ücretler

Vakıfların, Osmanlı Devleti'ndeki bir diğer işlevi ise ücretler ve istihdam noktasındadır. Birçok vakıf çeşitli alanlarda iş sahaları oluşturmuş ve vakfin gelirleri ile vakfa tahsis edilen yerde çalışanların ücretleri bu gelirler ile sağlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde istihdam hususu incelenirken vakıf çalışmaları bu sebeple önem taşımaktadır. Zira devletin maaşlı çalışanları, esnaf ve zanaatkârlardan ziyade vakıflar da ciddi oranlarda kişiye iş imkânı sağlamıştır. Bunun yanında ücretler noktasında da ciddi veriler vakıflar sayesinde anlaşılmaktadır.

Filibe'de kurulan 21 adet vakfı incelediğimizde, 1 abkeş, 5 bevvab, 2 câbi, 18 cüzhan, 1 dersiam, 2 devirhan, 1 ferraş, 1 hafız, 2 hatib, 1 ihlashan, 6 imam, 2 kâtip, 1 kütüphaneci, 1 kayyım, 1 kurâ, 5 muallim, 4 müderris, 7 müezzin, 9 mütevellî, 1 saki, 2 salahan, 1 suyolcusu, 1 nâzır, 3 vaiz olmak üzere toplam 78 kişi istihdam edilmiştir.

1399 tarihli Ali Bey bin Karlı (Karlızâde) Vakfı 1 imam, 1 müezzin, 1 bevvab ve 5 cüzhan olmak üzere 8 kişi istihdam etmiştir. Bu vakıf yıllık 46,8 guruş ücret ödemesi yapmıştır.

1471 tarihli İskender Bey bin Abdurrahman Vakfı 1 imam, 1 hatip, 1 müezzin, 1 devirhan, 1 salahan, 1 kayyım ve 1 mütevellî olmak üzere 7 kişi istihdam etmiştir. Bu vakıf yıllık 72 guruş ücret ödemesi yapmıştır.

1472 tarihli İsmail Bey (İsfendiyarzâde) Vakfı 1 mütevellî, 1 imam ve 1 müezzin olmak üzere toplam 3 kişi istihdam etmiştir. Bu vakıf yıllık 64,8 guruş ücret ödemesi yapmıştır.

1518 tarihli Pîrî Mehmed Paşa Vakfı 1 kurrâ istihdam etmiş ve bu kişiye yıllık 3,6 guruş ücret ödenmiştir.

1588 tarihli Hatice Hatun bint Mehmed Şah Çelebi Vakfı 1 mütevellî, 11 cüzhan ve 1 cabi olmak üzere toplam 13 kişi istihdam etmiştir. Bu vakıf yıllık 50,4 guruş ücret ödemesi yapmıştır.

1683 tarihli Alime Hatun bint Hüseyin Vakfı 2 imam, 1 muallim, 2 müezzin ve 1 mütevellî olmak üzere toplam 6 kişi istihdam etmiştir. Bu vakıf yıllık 57,6 guruş ücret ödemesi yapmıştır.

1720 tarihli Hacı Abdurrahman Efendi Vakfı 1 müderris, 1 cabi, 1 bevvab ve 1 mütevellî olmak üzere toplam 4 kişi istihdam etmiştir. Bu vakıf yıllık 180 guruş ücret ödemesi yapmıştır.

1746 tarihli Mehmed Bey bin Ali Vakfı 1 muallim, 1 imam, 1 hatib, 1 dersiam, 1 cüzhan, 2 müezzin, 1 ihlashan, 1 salahan, 1 ferraş, 1 devirhan, 1 abkeş, 1 suyolcusu, 1 katib ve 1 müteveli olmak üzere toplam 15 kişi istihdam etmiştir. Bu vakıf yıllık 255,6 guruş ücret ödemesi yapmıştır.

1747 tarihli Molla Ali bin Ali Vakfı, 1 vaiz, 1 cüzhan ve 1 müteveli olmak üzere toplan 3 kişiyi istihdam etmiştir.

1749 tarihli Hacı Mehmed Ağa bin Abdurrahman Vakfı bünyesinde 1 müteveli istihdam etmiş ve yıllık 21,6 guruş ücret ödemesi yapmıştır.

1751 tarihli Osman Ağa bin Abdulfettah Vakfı bünyesinde 1 vaiz istihdam etmiş ve yıllık 14,4 guruş ücret ödemesi yapmıştır.

1765 tarihli Hacı Mehmed bin Mustafa Vakfı bünyesinde 1 müderris istihdam etmiş ve yıllık 108 guruş ücret ödemesi yapmıştır.

1784 tarihli Hafız İsmail Ağa bin Abdullah Vakfı 1 müderris, 2 bevvab, 1 hafız, 1 saki, 2 muallim ve 1 müteveli istihdam etmiştir. Bu vakıf yıllık 199 guruş ücret ödemesi yapmıştır.

1784 tarihli Filibe Nazırı Ömer Ağa bin Yusuf Vakfı 1 müderris, 1 kütüphaneci, 1 vaiz, 1 bevvab, 1 muallim, 1 katib ve 1 müteveli olmak üzere toplam 7 kişi istihdam etmiştir. Bu vakıf yıllık 237,6 guruş ücret ödemesi yapmıştır.

Filibe’de toplam 76 kişi istihdam edilmiş ve bunlara yıllık 1,356,6 guruş ödenmiştir. İstihdam açısından en verimli olan vakıf, 15 kişi ile 1746 tarihli Mehmed Bey bin Ali vakfı olmuştur. Yıllık en yüksek ücret ödemesini 255,6 guruş ile yine Mehmed Bey bin Ali Vakfı gerçekleştirmiştir. En yüksek ücret ise 1720 tarihli Hacı Abdurrahman Efendi Vakfı ve 1765 tarihli Hacı Mehmed bin Mustafa Vakfı tarafından müderrislere ödenmiştir. Bu müderrislere yıllık 108’er guruş ücret ödenmiştir.

Kiel’in araştırmalarına göre XVIII. yüzyılda Filibe’nin nüfusu 40-50 bin kişi arasındadır.¹³ XVIII. Yüzyılda vakıfların istihdam ettiği 37 kişinin nüfusa oranı hesaplandığında, Filibe’de yaklaşık 1.000 kişiden 1’i vakıflar tarafından istihdam edilmektedir ki bu sayının daha fazla olabileceği muhtemeldir, çünkü şer’iyye sicillerinde bulunan vakfiyeler de incelendiğinde bu sayının daha da artacağı beklenmektedir.

13 Kiel, a.g.m. s.81.

SONUÇ

Vakıf müessesesinin, Osmanlı toplumsal hayatının her alanında söz sahibi olduğunu ve yediden yetmişe bütün insanları hatta mahlukatı içerisine alan hizmet organizasyonları geliştirdiğini görmekteyiz. Bu minvalde, Osmanlıların Balkanlarda fethetmiş olduğu ilk şehirlerden biri olan Filibe'nin, bir Osmanlı şehri olarak ortaya çıkmasında vakıfların etkin olduğunu görmekteyiz. Sosyal ve ekonomik faaliyetlerin başlatılması ve idame ettirilmesinde vakıfların etkin bir rol üstlenmiş olduğu görüyoruz.

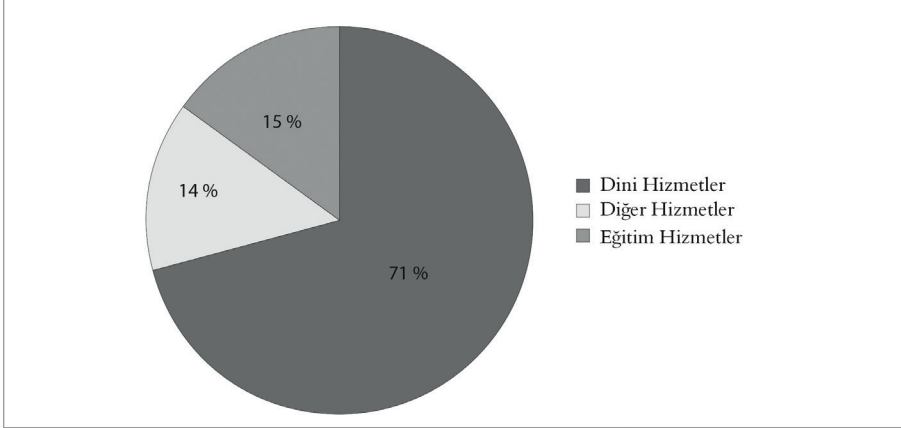
Diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Filibe'de de kadınların vakıf kurduklarını görmekteyiz. Bunun yanında, toplumun finansman ihtiyacının giderilmesine yönelik bir formül olan para vakıflarının da Filibe'de uygulandığını görmekteyiz.

Klasik bir Osmanlı uygulaması olan, bir şehrin fethi akabinde o şehirde üst düzey yöneticiler tarafından vakıf kurulması geleneğinin Filibe'de de devam ettirildiğini görmekteyiz. Lala Şahin Paşa'nın Meriç Nehri üzerine köprü yaptırmış olması, Lala Şahin Paşa'nın oğlu Şahabeddin Paşa'nın birçok faaliyeti içinde barındıran büyük bir vakıf kurması bunun göstergesidir. Yine Zâl Mahmud Paşa'nın Filibe'de bir medrese inşa ettirmiş olması da buna bir örnektir.

Bu çalışmada, Filibe'ye ait 22 adet vakfın vakfiyesi incelenmiştir. Filibe'ye ait şerhiye sicillerinin mevcut olmaması bu çalışmanın tam anlamıyla derinleşmesinin önünde engel teşkil etmiştir. Ayrıca bu vakıflara ait muhasebe defterlerinin de mevcut olmaması, vakıfların izinin sürülmesine imkan vermemiştir. Bir Balkan İmparatorluğu olarak nitelenen Osmanlı'nın Avrupa'ya açılan kapısı olan Filibe'nin daha derinlikli bir şekilde incelenmesi, Osmanlıların Avrupa'da yüzyıllar boyunca nasıl var olabildiğinin cevabını bulmamıza büyük katkısı olacaktır.

TABLOLAR

Grafik 1. Filibe Vakıflarında İstihdamın Sektörel Dağılımı

Tablo 2. Filibe Vakıfları İstihdam ve Ücretler

YIL	VAKFIN İSMİ	GÖREV	MAAŞ
1399	Ali Bey bin Karlı (Karlızâde)	İmam	14,4 guruş
		Müezzin	7,2 guruş
		Bevvab	7,2 guruş
		Cüzhan (5 kişi)	3,6 guruş x 5
		Nazır	7,2 guruş
1471	İskender Bey bin Abdurrahman	İmam	36 guruş
		Hatip	7,2 guruş
		Müezzin	10,8 guruş
		Devirhan	1,8 guruş
		Salâhan	1,8 guruş
		Kayyım	3,6 guruş
		Müteveli	10,8 guruş

OSMANLI FİLİBESİ'NİN SOSYO EKONOMİK DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

YIL	VAKFIN İSMİ	GÖREV	MAAŞ
1472	İsmail Bey (İsfendiyarzâde)	Mütevelli	36 guruş
		İmam	18 guruş
		Müezzin	10,8 guruş
1518	Pîrî Mehmed Paşa	Kurrâ	3,6 guruş
1588	Hatice Hatun bint Mehmed Şah Çelebi	Mütevelli	7,2 guruş
		Cüzhan (11 kişi)	3,6 guruş x 11 kişi
		Câbi	3,6 guruş
1683	Alime Hatun bint Hüseyin	İmam	7,2 guruş
		Muallim	18 guruş
		İmam	10,8 guruş
		Müezzin (2 kişi)	7,2 guruş x 2 kişi
		Mütevelli	7,2 guruş
1720	Hacı Abdurrahman Efendi	Müderris	108 guruş
		Câbî	14,4 guruş
		Bevvâb	21,6 guruş
		Mütevelli	36 guruş

YIL	VAKFIN İSMİ	GÖREV	MAAŞ
1746	Mehmed Bey bin Ali	Muallim	21,6 guruş
		İmam	28,8 guruş
		Hatib	32,4 guruş
		Dersiam	14,4 guruş
		Cüzhan	10,8 guruş
		Müezzin	14,4 guruş
		İhlashan	3,6 guruş
		Salahan	7,2 guruş
		Ferraş	10,8 guruş
		Devirhan	7,2 guruş
		Müezzin	7,2 guruş
		Âbkeş	7,2 guruş
		Su Yolcusu	18 guruş
		Kâtib	36 guruş
Mütevelli	36 guruş		
1747	Molla Ali bin Ali	Mütevelli	?
		Vaiz	12 guruş
		Cüzhan	7,2 guruş
1749	Hacı Mehmed Ağa bin Abdurrahman	Mütevelli	21,6 guruş
1751	Osman Ağa bin Abdulfettah	Vaiz	14,4 guruş
1765	Hacı Mehmed bin Mustafa	Müderris	108 guruş

YIL	VAKFIN İSMİ	GÖREV	MAAŞ
1784	Hafız İsmail Ağa bin Abdullah	Müderris	40 guruş
		Bevvab	6 guruş
		Hafız	12 guruş
		Saki	18 guruş
		Muallim	10 guruş
		Muallim	75 guruş
		Bevvab	12 guruş
		Mütevelli	26 guruş
1784	Filibe Nazırı Ömer Ağa bin Yusuf	Müderris	36 guruş
		Kütüphaneci	36 guruş
		Vaiz	36 guruş
		Bevvab	21,6 guruş
		Muallim	72 guruş
		Kâtip	36 guruş
		Mütevelli	36 guruş
	TOPLAM	76 kişi	1.375,8

Tablo 3. Filibe'ye Ait Vakfiyesi Olan Vakıflar

TARİH	VAKFIN ADI
1399	Lala Ali Bey bin Karlı
1467	İsmail Bey (İsfendiyarzâde)

1471	İskender Bey bin Abdurrahman
1472	İsmail Bey (İsfendiyarzâde)
1491	Pîrî Mehmed Paşa
1588	Hatice Hatun bint Mehmed Şah Çelebi
1593	Zâl Mahmud Paşa
1670	İsmail Efendi bin Alaeddin Efendi
1672	Meryem bint Hüseyin
1683	Alime Hatun bint Hüseyin
1699	Şeyh Ömer Efendi bin Mustafa
1720	Abdurrahman Efendi
1746	Mehmed Bey bin Ali
1747	Molla Ali bin Ali
1749	Mehmed Ağa bin Abdurrahman
1750	Ali Ağa bin Mustafa ve Validesi
1751	Osman Ağa bin Abdulfettah
1765	Mehmed bin Mustafa
1780	Ömer Efendi bin Hüseyin
1784	İsmail Ağa bin Abdullah
1784	Seyyid Ömer Ağa bin Yusuf
1796	Mehmed Hakkı Paşa

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİ (VGMA)

- Ali Bey bin Karlı Vakfıyesi*, Defter No: 632. Sayfa No: 474. Sıra No: 204.
- İsmail Bey (İsfendiyarzâde) Vakfıyesi*, Defter No: 630. Sayfa No: 974. Sıra No: 585.
- İskender Bey bin Abdurrahman Vakfıyesi*, Defter No: 633. Sayfa No: 088. Sıra No: 033.
- İsmail Bey (İsfendiyarzâde) Vakfıyesi*, Defter No: 628. Sayfa No: 449. Sıra No: 233.
- Pirî Mehmed Paşa Vakfıyesi*, Defter No: 747. Sayfa No: 466. Sıra No: 309.
- Hatice Hatun bint Mehmed Şah Çelebi Vakfıyesi*, Defter No: 583. Sayfa No: 168. Sıra No: 148.
- Zâl Mahmud Paşa Vakfıyesi*, Defter No: 020. Sayfa No: 025. Sıra No: 000.
- İsmail Efendi bin Alaeddin (Şeyh) Vakfıyesi*, Defter No: 627. Sayfa No: 138. Sıra No: 088.
- Meryem bint Hüseyin Vakfıyesi*, Defter No: 731. Sayfa No: 025. Sıra No: 018.
- Alime Hatun bint Hüseyin*, Defter No: 731. Sayfa No: 025. Sıra No: 018.
- Ömer Efendi bin Mustafa (Şeyh) Vakfıyesi*, Defter No: 734. Sayfa No: 094. Sıra No: 057.
- Abdurrahman Efendi (İmam, Hacı) Vakfıyesi*, Defter No: 623. Sayfa No: 234. Sıra No: 228.
- Mehmed Bey bin Ali Vakfıyesi*, Defter No: 738. Sayfa No: 119. Sıra No: 073.
- Mehmed Ağa bin Abdurrahman (Hacı Mollazâde) Vakfıyesi*, Defter No: 738. Sayfa No: 209. Sıra No: 117.
- Ali Ağa bin Mustafa ve Validesi Vakfıyesi*, Defter No: 738. Sayfa No: 249. Sıra No: 147.
- Osman Ağa bin Abdulfettah Vakfıyesi*, Defter No: 629. Sayfa No: 445. Sıra No: 344.
- Mehmed bin Mustafa (el-Hac) Vakfıyesi*, Defter No: 626'1. Sayfa No: 231. Sıra No: 331.
- Ömer Efendi bin Hüseyin (eş-Şeyh, es-Seyyid) Vakfıyesi*, Defter No: 626'2. Sayfa No: 352. Sıra No: 463.
- İsmail Ağa bin Abdullah (Koru Havası, Hafız) Vakfıyesi*, Defter No: 630'2. Sayfa No: 1063. Sıra No: 675.
- Ömer Ağa bin Yusuf (Filibe Nazırın, es-Seyyid) Vakfıyesi*, Defter No: 629. Sayfa No: 031. Sıra No: 014.
- Mehmed Hakkı Paşa (Rumeli Valisi) Vakfıyesi*, Defter No: 579. Sayfa No: 006. Sıra No: 004.

TAPU VE KADASTRO GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİ

- TKGM, TADB, TTD, EVKAF, 00562.
- TKGM, TADB, TTD, EVKAF, 00563.
- TKGM, TADB, TTD, VCEDİT, 00030.
- TKGM, TADB, TTD, VCEDİT, 00038.

KİTAP VE MAKALELER

- Karagöz, Mehmet, "17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri (1680-1700)" Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.16, S.2, ss.373-402 Elazığ 2006.
- _____, "Filibe Kazasının Rüşum Defterleri ve XVII. Yüzyılın İkinci Yansında, Filibe-Tatarpazarı-Göbe'de Çeltik Ziraati", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Elazığ, C.14, S.2, ss.361-377, Elazığ 2004.
- Karta, Nurullah, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehrinde İktisadi Hayat ve Meslek Grupları", Atatürk Üniversitesi SBE Dergisi, C.8, S.2, ss.145-173, Erzurum 2006.
- Telli, Hasan, *Osmanlı Dönemi'nde Bazı Filibe Vakıfları*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Nesimi Yazıcı, Türkçe, s.151, Ankara 2002.
- Yedişıldız, Bahaeddin, "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrât Sistemi" Osmanlı (Editör: Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, ss.1-17, Ankara 1999.
- _____, *18. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, S.VII, TTK, Ankara 2003.
- Yedişıldız, Bahaeddin, "Vakıf", TDVİA, C.42, ss. 479-486, İstanbul 2012.
- Zinkeissen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Yeditepe, C.1, İstanbul 2011.

A STUDY ON SOURCES OF WAQF FUNDS FOR HIGHER EDUCATION IN SELECTED COUNTRIES

DZULJASTRI ABDUL RAZAK, NOR AZIZAN
CHE EMBI, MARHANUM CHE MOHD
SALLEH AND FAAZA FAKHRUNNAS
International Islamic University Malaysia

ABSTRACT

The waqf concept has nowadays been utilized to meet various purposes including housing, poverty alleviation, financing and also for education. In general, the ultimate aim of the waqf concept is to bring benefit to the society. This study aims at reviewing literatures on the sources of waqf funds for higher education in selected countries such as Malaysia, Indonesia, Turkey and United Kingdom. Adopting the content analysis methodology, it is found that there are significant numbers of waqf and endowment-based universities that have implemented the waqf principle in their education system. Nonetheless, they have their own unique mechanism. This study also observed that waqf fund has successfully upgraded the education system in these countries and provides opportunity for the poor and needy. Hence, it is suggested that the waqf board of higher education institutions further promote the utilization of waqf as it brings fairness and benefits to society.

Keywords: Waqf Funds, Higher Education Institutions, Malaysia, Indonesia, Turkey, UK

SEÇİLMİŞ BAZI ÜLKELERDEKİ YÜKSEKÖĞRETİM VAKIF FONLARININ KAYNAKLARI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

ÖZ

Vakıf kavramı günümüzde ev sahibi olma, yoksulluğu azaltma, finansman ve ayrıca eğitim gibi çeşitli amaçları karşılamak için kullanılmaktadır. Bu çalışma, Malezya, Endonezya, Türkiye ve İngiltere'deki yükseköğretim vakıf fonlarının kaynaklarına dair literatürü taramak amacıyla yapılmıştır. İçerik analizi metodolojisi kullanılarak, eğitim sistemlerinde vakıf prensibini uygulayan çeşitli vakıf ve bağışa dayalı üniversiteler olduğu bulunmuştur. Bununla birlikte, her birinin kendilerine has mekanizmaları bulunmaktadır. Çalışma ayrıca vakıf fonlarının bu ülkelerdeki eğitim sisteminin başarılı bir şekilde bir üst seviyeye çıkardığını ve fakir, ihtiyaç sahibi kişiler için fırsat sağladığını bulmuştur. Dolayısıyla yükseköğretim enstitülerinin vakıf yönetimlerinin vakıfları daha fazla kullanma doğrultusunda teşvik sağlamalarını tavsiye ediyoruz. Çünkü bu sayede toplum için adalet ve fayda sağlanmaktadır.

Anahtar Kavramlar: Vakıf fonları, Yükseköğretim kurumları, Malezya, Endonezya, Türkiye, İngiltere.

Previously, waqf is utilized only for religious purposes such as for building mosques, orphanages and also for burial matters. The roles of waqf become obvious recently and extended to other social purposes like to support education system, relief of poverty, take care of animals, agriculture, horticulture, and water resources (Mahamood & Ab Rahman, 2015). The role of waqf to finance the education system begins few decades ago both in the Muslim and non-Muslim countries. Even though different terms were used by these countries, they share similar purpose with waqf which is contributing and collecting fund for good purposes to help the needy and at the same time aims to boost the standard living of the society.

Accordingly, waqf system has been proven to become a prominent key to boost the economics of a country (Harun, Possumah, Mohd Shafiai, & Nor, 2016). In this context, through education system, waqf has prepared a platform for the needy to extend their interest in education and become educated in future. It is proven that a country owning a good education level will have a good economic growth, better life and become developed country. It is considered as an investment which can affect the economy, improve standards of living and life of the society. Hence, the government or the authority needs to ensure that their education system is on the right track and serve all level of the society. Due to its importance, current study is conducted to investigate sources of funding for higher education mainly related to charity-based (waqf) funding among the selected countries; Malaysia, Indonesia, Turkey and United Kingdom. As these countries have implemented the waqf-based education system few decades ago and has shown a successful achievement, they should become a role model to other countries to improve their education system. It has not only enhanced the education system, but has reduced the dependency on the government funding.

Problem Statement

The need to adopt the system that is charitable in nature is realised when the education system has been pressured by the unstable economic condition. Based on a report by UNESCO (2009) which surveys 51 countries, the impact of the economic crisis towards the education system are in terms of cost sharing (tuition and other fees), cost-recovery (different types of student loans) and financial diversification (income-generation and fund-raising). It has made the institutions to be independent without relying on the

budget from government. This basically indicates a positive implication to the government and the country. However, on the negative side, higher institutions have approximately increased education fee in order to fill the gap of their education budget. In Malaysia, the higher education allocation in 2016 budget was reduced by 15.24 per cent compared to 2015 (Palansamy and Sipalan, 2015)

Accordingly, the increases of education fee across the globe have affected the low and middle income class to continue their education at higher level. Hence, this also affected those who do not receive any scholarship and have to be self-dependent. The financial burden will eventually be passed to their family who already suffered from the economic downturn (increases of inflation rate, price, and living costs). In Malaysia, findings from research have indicated that the government is unable to provide financial support to the citizen in terms of education activities (Mahamood & Ab Rahman, 2014). Even though scholarship is limited, the government already provides student loan (PTPTN)¹ for the society. However, due to higher costs of education, the students are still suffering financially.

If the higher education institutions do not tackle this issue appropriately, it will affect their financial position. Substantial amount of fund are needed by the government to finance its operation and hence an alternative means of financing is needed. One of the prominent sources of funding that has been practiced previously is endowment system. In Islam, it is called as waqf system. This system has been implemented few decades ago both by the Muslim and non-Muslim countries. In order to serve the education system through waqf principle, this study explores the practices of waqf fund collection adopted by selected countries including Malaysia, Indonesia, Turkey, and United Kingdom. In terms of contribution, this study provides recommendations on the effective methods of collection of waqf fund to enhance the education system. It is structured based on the following. After introduction and problem statement, the next section is literature review. This is followed by methodology and findings. It ends with discussions and recommendations.

1 PTPTN stands for *Perbadanan Tabung Pendidikan Tinggi Nasional* (The National Higher Education Fund Corporation) which functionate to manage and provide education scheme in Malaysia, organizing funds to education aims and collecting repayment for financing.

Literature Review

Waqf and its Objectives

Literally, waqf (plural awqaf) comes from an Arabic word waqafa, which means “detention”, “to prevent” or “to restrain” (Mahamood&Ab Rahman, 2015). Technically, it can be defined as holding the money for the social purposes where it is performed to empower poor people to build better society as well as promoting the philanthropy activity (Ihsan & Ibrahim, 2011). Section 2 of the Wakaf Enactment, 1999 (No. 7 of 1999) defines waqf as:

‘.....the dedication of any property from which its usufruct benefit may be used for any charitable purpose whether as Wakaf am or Wakaf khas according to Hukum Syarak, but does not include a trust which is defined under (the) Trustee Act 1949’

Waqf is basically a unilateral contract whereby the people who endow money (waqif) do not have any intention to receive anything in return for whatever he/she gives waqf and it is for social purposes. Waqf property or waqf fund (mawquf) will be managed by trustee of waqf (mutawwali) and the trustee is responsible to distribute the waqf property based on the intention of the waqif. However, there are several limitations which make waqf property special compared to other funds. First, its irrevocability which means that the property or funds given as waqf cannot be revoked by the waqif. Secondly, waqf has to be perpetual that is ascertaining the sustainability of waqf property or funds. The latter is its inalienability in which the money generating from waqf activity cannot be claimed as personal wealth (Mohsin, 2013).

Waqf is a philanthropy activity which can be used in education sector that helps many people to improve their intellect. In addition, waqf has been practicing in education sector widely in the Muslim world where the establishment of school, remunerating the teacher, providing scholarships to students are funded by waqf funds (Akhunov, 2015). The main reason why education is the right sector financed by waqf is that firstly, education will foster people to have a good capability in conducting daily activity. This condition is also aligned to the value which Islam emphasizes people to have a good education to perform all religious and spiritual activities with the knowledge had by them. Thus, the quality of the activity as well as the effect of it will be significant to themselves and the society.

Previous Studies Conducted on Waqf for Education

Waqf funds becomes an alternative source of funds to finance educational activities in higher education. This notion is actually already practiced in numerous countries such as Malaysia, Indonesia, Egypt and United Kingdom.

Waqf for Education in Malaysia

There has been several studies which concern about waqf for education like Saifudin et al (2014) who portrays that waqf can be used as the source of fund to finance educational activity in Malaysia. Waqf in Malaysia is mostly utilized for religious purposes where more than 81% of waqf wealth is for building mosque. However, there is still many waqf property or waqf land which are not registered yet (Harun et.al, 2016). In terms of regulation and collection method, every state in Malaysia has different rule and strategy to collect waqf from the Muslim society. In Selangor waqf is managed by State Islamic Religious Council of Selangor (MAIS) where cash waqf becomes one of the schemes used to acquire waqf funds to be used for social purposes for strengthening the Muslim society. Moreover, State Islamic Religious Council of Kedah (MAIK) has “Waqf Jemba” where the waqif will buy a small piece of land priced RM5 to RM30 to be used for specific purposes. Furthermore, Federal Islamic Religious Council of Kuala Lumpur also manages waqf funds where the funds are mainly utilized for building mosque, education centre, orphanage and so on. Eventually, waqf fund can be used to finance some education activities in higher education which will affect Muslim society significantly for the better ummah (Harun et al., 2016)

Narrowing to the waqf application in the university level, some existing universities in Malaysia comprising International Islamic University of Malaysia (IIUM), University Kebangsaan Malaysia (UKM), University Putra Malaysia (UPM) and University Sains Islam Malaysia (USIM) have waqf institutions which is structurely under zakat unit, cancelor or similar department in the university. Waqf funds aim to help needy student to finance their educational cost. The sources of waqf funds from USIM and IIUM are derived from foreign country and Malaysian society. UPM derived its source solely from Malaysian society whereas UKM is from the community inside UKM. IIUM succeeded in acquiring waqf amounting to RM7 million in 2010.

From the waqf funds, IIUM build commercial building inside the university to be rented to the tenant. This generates income of RM 500,000 per

year. On the other hand, UPM yields profit from waqf amounting to RM 200,000 from placement on Mudharabah investment account in the Islamic banks. Eventually, the fund generating from waqf investment is utilized to help needy students for their daily educational activity (Ahmad, Muhammad, & Kamaruzzaman, 2012). In detail, IIUM collected waqf fund from Malaysian government reaching RM 3.5 million in 1999. Besides, personal endowment from Malaysian government, IIUM also gets waqf from Malaysian tycoon and several foundation from foreign country (Sulaiman, Adnan, & Nor, 2009). Every year, IIUM succeeds to help 4,000 students to have scholarship funded from waqf funds. Moreover, UKM also manage its waqf funds to finance some research project, giving scholarship, and religion purposes like providing Al Qur'an to be placed at the mosque in each faculties. Then, to ease the waqf collection in UKM, the university conducts a program known as "Dana Waqf and Infaq UKM". Furthermore in University College Bestari (UCB), waqf is collected by selling the university's land as waqf to the society up to 320 acre where it is priced RM30 for each 0.2 . Then, from that program, UCB is able to generate waqf amounting RM 6 million and yield RM 500,000 – 600,000 regularly per month which is utilized to help needy students and educational activity. In University Technology Malaysia (UTM), it introduced "Tabung Endowment UTM" program where that program received endowment fund from the UTM's employees. In 2013, UTM earned RM 53 million from this program where it used to finance 260 students in need and educational operation. Furthermore, UTM has a plan to provide financial assistance to undergraduate students for payment of tuition fees in the university. The latter, University Malaysia Sabah (UMS) also introduces "Tabung Amanah Biasiswa" which will pool fund from the society to help scholarships for the student in need (Che Yaacob & Muhamad Don, 2013; Ghazali & Md. Sawari, 2014).

Furthermore, an idea to manage waqf for education purposes also emerges amongst the society to make waqf more beneficial to the ummah by utilizing several institution such as an Islamic bank. Based on the survey conducted in 2014 (Aziz, Yusof, Johari, Ramli, & Sabri, 2014), it is evidenced that the students in Malaysia need Islamic waqf bank to finance their education cost. This can be an alternative to financing provided by means of conventional loan which is non-Shariah compliance. Moreover, financing provided by Islamic waqf bank is strongly needed if the government cannot subsidize for higher education in Malaysia due to financial crisis.

Waqf for Education in Indonesia

In Indonesia, waqf funds are able to fully finance the higher education institutions such as in Pondok Modern Gontor Darussalam (PMGD) and Islamic University of Indonesia (UII). PMGD is developing more than 20 branches with 21,892 students. Subsequently, alumni of PMGD have widespread around the world where by the PMGD's family association 80 branches and 179 have. The Islamic boarding school established by the alumni. Gontor generates waqf from the society where it is managed by the community aiming to have better civilization for the ummah. PMGD has sustainability management whereby the student graduated from this school will teach in PMGD as well as a cadre to empower the ummah. Moreover, at least the student has to contribute to the society after graduation. Not only in the PMGD but also in the grass root society as an Islamic teacher, social activist and so on. Inside this institution, it has department of waqf enlargement and economic enterprise. These two departments will support the school financially and keep it stable. The uniqueness in this school is that the Kyai (senior Islamic scholar in PMGD) will be the guardian who will guide and manage the school. Kyai becomes figure for the society whom every actions will be a role model for the society (Imam Bahroni, 2012).

In the another business activity, PDMG has 31 kinds of SME (Small Medium Enterprise) which consist of material shop for the construction, restaurant, pharmacy shop, stationary shop and mineral factory. This business mainly uses mudharabah contract at which certain part earning business activity will be employed for education purposes such as providing facilities and supporting its educational operation. Then, another part of earning will be used to develop business activity itself (Hilmiyah, Mohd Shafiai, Ahmad, Ramzi, & Che Hariff, 2013). Interestingly, the PDMG's business performed by the teachers envisions to finance PDMG independently and do not depend on the fee paid by the students. Besides PMGD, UII also has many methods to generate money from waqf. Firstly, waqf board of UII will send proposal directly to the eligible waqf candidate to endow his money as waqf in UII. Secondly, UII advertises in the public media to invite the society to contribute in waqf funds where the waqf board has an agreement to the well-known media to promote waqf freely. Thirdly, UII will collect waqf funds from corporate social responsibility organizations. Fourthly, waqf board in UII optimizes the alumni's network who has a good position in certain company, government and business (Huda, 2009). The latter

is that waqf board of UII builds a company to generate money from waqf funds such as hotel, gasoline station, hospital and etc. In terms of waqf asset in 2009, UII has 11.669 m2 waqf land which is worth IDR 7,056 milion.

Waqf for Education in Turkey

Besides Indonesia and Malaysia, Turkey also has experience in managing waqf in higher education. Turkey's state university is mainly funded by the government budget where the private universities mainly finance the educational operation from their own sources. There are 195 Universities in Turkey in 2016. There are no private universities, however, 75 of them are waqf and the rests are the governmental (state-public) higher education institutions. Subsequently, the endowment fund also finances public universities which source from waqf where the businessman contribute to the fund. For example is Abant Izzet Baysal university which is funded by the generous philanthropist namely Izzet Baysal to operate its educational activity. Even though Abant Izzet Baysal university is state university, the infrastucture, system technology in the university and several equipment investments are financed from waqf funds and a part of goverment budget amounting TL262 million. In order to maintain the sustainability of waqf funds, the university also operates several businesses to support educational activity such as renting of car park and conducting community services in the university. Indeed, the money generating from business activity will be utilized to provide scholarship to the student, financing for research done by the lecturer, managing the security system and preparing the property requirement to the university.

In establishing the university, there are several requirement from the government where whosoever wants to build university, it must be a non profit organization. This regulation is enacted to avoid higher education to become business for the Turkish tycoon. Moreover, because it is for social purposes, the government also regulates what certain people or institution desires to form university, the source of funds has to be sufficient and agreement with state university must exist as the back up of private university. Thus, while the university cannot manages and funds itself, the state university which is mainly funded by the government is able to assist it. One of the success example is Koc Univesity at which is financed by Koc Foundation. The university established in 1993 becomes one of the most developed

foundation universities in Turkey. In order to manage conflict of interest between the foundation and the university, certain board of foundation in the university is formed. The property or money endowed to the university will be given to the board who can also manage the funds directly as trustee. Furthermore in the university operation, there are some source of funds which will be arranged by the board which consist contribution from the foundation, student fees and government aid (Hussin, Rashid, & Yaakub, 2016).

Ilim Yayma Foundation is very famous Waqf in Turkey. It serves to the education sector for along time. This foundation established Istanbul Sabahattin Zaim University in 2010. This institution is one of the success examples of the Waqf Universities in Turkey.

Endowment-based Education in United Kingdom

In United Kingdom, the concept of waqf is observed via the endowment system registered under the English law and complies with Charities Act 2011. The system is also controlled by the Charities Commission in terms of creation and framework (Akhtar, 2012). In this context, it should be parallel with a charitable trust that is subject to the jurisdiction of the High Court of England and Wales, for the sake of public welfare where there is a body of trustees who were legally responsible for the usage of the funds.

Among the universities that were established under this concept are the universities of Oxford and Cambridge in the United Kingdom (UK) and the universities of Harvard and Yale in the United States of America (USA). In the U.K, these organizations can assume a legal personality by way of formal registration before the Charity Commission in the country of origin and this can happen in the U.K. An organization is not a charity in English law if it has any non-charitable purpose or beneficiaries, and a family waqf could not be a charity.

The success of these universities to produce good and renowned scholars via the endowment system have convinced their government to further strengthen this system in promoting higher education in future without depending to any single source of fund (Mahamood& Ab Rahman, 2015). Other example is including Oxbridge college (Oxford and Cambridge) in the UK where it is built as Endowment Corporation. Based on literatures, this college was managed and maintained by its beneficiaries where they also

become trustees for the endowment properties. The roles of the trustees are including conducting religious sessions and make effort to fulfill the objective of the charity.

In the UK, sources of funding for the endowment-based universities basically started by an individual clergyman. For example, Walter de Merton who is an English clergyman active in religious activities has founded Merton College of Oxford. He has entrusted certain properties to the university to assist the students and set up a trust for charitable purposes. In this regards, similar with Peter House College in Cambridge that imitated the Oxford practice, this practice has similarity with the Waqf practice by the Muslim which its aim is for social benefits.

Methodology

To achieve the objectives of this study, content analysis is adopted to review the literatures on sources of waqf fund for education obtained from secondary information such as articles from published journals, books and manuscripts.

Findings

Based on the literature, it is found that there are various sources of waqf funds that have been channelled to the higher education in the countries under study. These sources of waqf funds can be grouped as follow :

Cash Waqf

Waqf funds are one of the popular schemes utilized in some countries to collect waqf from the society. This particular scheme mainly used in Malaysia where it is firstly applied in University Kebangsaan Malaysia (UKM). In addition, UKM uses sophisticated technology to operate this scheme like providing cash waqf scheme in the website, electronic banking system where the cash waqf can be given directly with debit mechanism and provide the transparency at which the donor and the amount of money given can be known by publics. All facilities provided make the waqf comfortable to donate the money as cash waqf funds. Moreover, tax exemption is also rendered for the waqif after donating their money as well (Hussin et al., 2016). The method of collecting cash waqf is also followed by University

Putra Malaysia (UPM) which encourages the people to contribute in cash waqf collection in Dana Waqf Ilmu (DWI) for educational purposes such as research, student development, providing educational facilities and so on. The people involved in this scheme actually come from several backgrounds like corporate sectors, non-government organization, individual donor and so on (Asuhaimi, Shafii, & Alias, 2013). Eventually, this program is reported successful by collecting waqf amounting MYR 300,000. Moreover, the several universities in Malaysia also follow to collect waqf funds from the society based on cash waqf such as University College Bestari, University Technology Malaysia, IIUM and etc.

The higher education in Turkey is also sponsored by cash waqf. However, it is different from Malaysia where university in Turkey is mainly financed by one foundation which is owned by one person. For example is Abant Izzet Baysal university that is backed by the famous philanthropic namely Izzet Baysal. In this university, the donor finances several educational activities such as infrastructure, system technology and so on (Abant Izzet Baysal university, 2016). In addition, Koc University is a non-profit private university where it is backed by waqf funds from Vehbi Koc Foundation. The establishment of Koc University started in 1993 aims to build young generation to be future leaders (Koc University, 2016). Hence, even though the university in Turkey mainly acquires funds from cash waqf, several business activities are operated to generate additional cover for educational activities such as renting of car park and conducting community service (Hussin et al., 2016).

Business Activity

In terms of waqf funds generated from business activity, Pondok Modern Gontor Darusaalam (PMGD) becomes one of the leading waqf institution in practicing this scheme. As mentioned before, this institution has several business especially in SME scale which consists of material shop for the construction, restaurant, pharmacy shop, stationary shop, mineral factory and so on. The development of PMGD business can be seen from the number of SMEs had by this institution reaching 31 units in 2012. Surprisingly, in the business activity, it is managed directly by the teachers. It aims to have sustainability by raising funds and hence will not depend on student fee only. Besides having business in SME, PMGD also utilizes waqf land to

be rented to the farmers by using *ijarah* and *musharakah* contract in which the renting price and the profit sharing will be determined by the degree of land's fertility and the contribution level in the contract respectively (Hilmiyah et al., 2013).

Islamic university of Indonesia (UII) also earns waqf funds from business activity. The waqf board built some several business like hospital, hotel, gasoline station, radio and so on. Even though the main activity is in educational activity, currently in 2014, UII also established Islamic bank in Indonesia namely Bank Syariah Unisia Insan Indonesia (UII). In this Islamic bank, UII's waqf board holds 95% ownership which has total asset amounting IDR 8 billion. This Islamic bank has targeted to reach break event point which equals to IDR 90 billion in 2016 and opens several branch in the next year. Moreover, Bank Syariah UII already makes agreement to several cooperatives and Islamic microfinance insitutions in terms of collaborating with each other. Bank Syariah UII also commits to finance 9000 SME in several regions (Riyandi, 2016). Besides in Indonesia, some university in Malaysia also earns waqf funds from business activity such as IIUM which is able to generate RM 500,000 per year from renting waqf asset inside the university for commercial purposes (Siti Zakiah Binti Ali & Hairunnizam Wahid, 2014).

Government allocation

Some government waqf allocation also contributes in waqf funds collection. It is practiced in Malaysia especially in University Sains Islam Malaysia (USIM) while the university develops AL-Abrar USIM Waqf Funds. In that program, establishing medical clinics by USIM becomes one of the priority which aims to facilitate needy people to reach health service. Then, State Islamic Religious Council of Negeri Sembilan (MAINS) gives a grant to this program as waqf funds reaching MYR2 million that consist of MYR 1 million as waqf funds and the leftover is based on *qardhul hasan* scheme which the money must be returned as a free interest loan. Moreover, MAINS also distribute MYR1.5 million for the establishment of the Haemodialysis Clinic. After that, in order to manage waqf funds appropriately, MAINS appoint USIM as *mutawwali* who has rights to collect waqf, distribute it as well as invest it in certain scheme legally (Hussin et al., 2016). IIUM also yields waqf from the government amounting RM 3.5 million to establish

IIUM's waqf fund (IIUMWF) that aims to help needy student (Sulaiman et al., 2009).

Alumni

Oxford and Cambridge are the universities which are partly funded by endowed funds. Moreover, Harvard University is also financed by endowed funds which reach US\$ 30 billion in asset. (Hussin et al., 2016). Especially in Oxford University, the main donors come from the alumni who contribute significantly. In giving the endowment funds, the alumni are able to contribute on money periodically or one lump sum payment. Subsequently, Oxford University selects OU Endowment Management (OUEM) to manage the endowment funds in investment activity to make the funds more sustainable. The return from the invested funds will be given to support educational activity such as conducting research, academic award and provide scholarship scheme (Mahamood & Ab Rahman, 2014).

Discussion

The importance of various sources for waqf education comprise cash waqf, business activities, government allocations and alumni are apparent from the findings in Malaysia, Indonesia, Turkey and United Kingdom. In Malaysia, the utilization of cash waqf is used to solicit donation from public which is raised either through salary deduction via electronic means or setting up of special fund for education purposes such as research, development and providing education facilities that benefit the students and so on. This mechanism is popular in Malaysia as quite a number of public universities in Malaysia set up waqf fund using this mechanism. In Turkey, cash waqf is a mechanism to gain sponsorship from individual with high means. In addition, it is also utilized to fund businesses within the universities and plough back its returns under waqf.

In Indonesia, sources for waqf funds are mainly granted for business activities. The Pondok Modern Gontor Darussalam (PMGD) provides incentives for business activities under SMEs such as material shop for construction, restaurant, pharmacy shops, mineral factory managed by teachers. In addition, business activities are also extended by providing financial assistance to the farmers using the concepts of *ijarah* and *musharakah*. Other forms of business approved by the waqf boards are like hospital, hostel,

gasoline stations etc. In Islamic University of Indonesia (UII), waqf funding has also been extended through participation in Islamic banking namely Bank Syariah Unisia whereby it holds 95% ownership with total assets IDR 8 billion.

Source of waqf funds through government bodies are common in Malaysia. The funds provided are channelled to waqf funds established by the Universities. The funds are then utilized by the universities for the development and assisting students in the areas needed.

Alumni as a source of waqf are actively used in United Kingdom. Contributions are made through endowment schemes established by the universities. The return of investment will be utilized to support the areas needed for development and student activities. Even though the sustainability of endowment funds can be organized well, it has observed in the United Kingdom is not the same as shariah law such as the intention of the people when they give waqf is different from the practice of other countries discussing in this paper.

CONCLUSION AND RECOMMENDATION

As can be seen, there are various sources of waqf funds meant for educational activities in Malaysia, Indonesia, Turkey and United Kingdom. This indicates that waqf funds are able to finance higher education activities. There are also trusts and endowments that are legally created as channels of charity dedicated for general charity and also to attain the religious purposes to their incorporation, organization structure and distribution of functions and powers. Different countries adopted different governance structure and have specific law under which they are registered. It is obvious from this study that waqf fund has successfully upgraded the education system in these countries and provides opportunity to the poor and needy. Hence, it is recommended that waqf board of higher education institutions further promotes the utilization of waqf as it is able to bring fairness and benefits to society.

REFERENCES

- Abant Izzet Baysal university (2016). History, <http://www.ibu.edu.tr/en/university/history>
- Ahmad, A., Muhammad, S. bin, & Kamaruzzaman, M. A. bin. (2012). Education Development Through Waqf. *3rd International Conference on Islam and Higher Education*, (13), 1–22.

- Akhunov, A. M. (2015). Issue of Waqf in the Context of Establishment of Muslim Institutions in the Post-Soviet Tatarstan. *Journal of Sustainable Development*, 8(5), 157–163.
- Akhtar, Z. (2012). Charitable Trusts and Waqfs: Their Parallels Registration Process, and Tax Reliefs in the United Kingdom. *Statute Law Review*, 34(3), 281–295, doi:10.1093/slr/hms045
- Asuhaimi, F. A., Shafii, Z., & Alias, M. H. (2013). The Effort of Selected Public Universities in Developing Awqaf Properties Using Cash Waqf Instrument. *Journal of Chemical Information and Modeling*, 53(9), 1689–1699.
- Aziz, M. R. A., Yusof, M. A., Johari, F., Ramli, A., & Sabri, H. (2014). The Relief of Higher Education Loan Through Islamic Waqf Bank, *Asian Social Science*, 10(22), 175–181.
- Che Yaacob, A., & Muhamad Don, M. A. (2013). Peranan Wakaf Untuk Pembangunan Pendidikan Tinggi ; Sejarah Silam Dan Contoh Pelaksanaan Di Malaysia. *Proceedings of World Universities' Islamic Philanthropic* 2013, 6(1), 188–194.
- Devi Prasad, B (1994). Dowry-related violence; A content analysis of new in selected papers. *The Journal of Comparative Family Studies*, 25 (1): 71-89
- Farra Munna Harun, Bayu Taufiq Possumah, Muhammad Hakimi Bin Mohd. Shafiai, & Abd. Halim Mohd. Noor. (2014). Empowering Higher Education Institution : the Role of Waqf-Malaysian Perspective. *Proceedings of the Australian Academy of Business and Social Sciences Conference 2014*, 1–13.
- Ghazali, M. A.-I., & Md. Sawari, S. S. (2014). Pengurusan Waqf Pendidikan di Institusi Perguruan Tinggi Malaysia ; Satu Sorotan Literatur. *International Journal of Islamic and Civilization Studies*, 01, 35–44.
- Harun, F. M., Possumah, B. T., Mohd Shafiai, M. H. Bin, & Nor, A. H. M. (2016). Issues and Economic Role of Waqf in Higher Education Institution: Malaysian Experience. *Al-Iqtishad: Journal of Islamic Economics*, 8(1), 149–168.
- Hilmiyah, N., Mohd Shafiai, M. H., Ahmad, S., Ramzi, M., & Che Hariff, M. R. (2013). Wakaf Produktif dalam Pembangunan Pendidikan : Kajian di Pondok Moden Darussalam Gontor, Indonesia. *Persidangan Kebangsaan Ekonomi Malaysia Ke VIII (PERKEM VIII)*, 3, 1302–1314.
- Huda, M. (2009). Manajemen Fundrasung Wakaf: Potret Yayasan Badan Wakaf Universitas Islam Indonesia Yogyakarta dalam Menggalang Wakaf. *Fakultas Syariah Dan Ekonomi STAIN Ponorogo*, 1–26.
- Hussin, R., Rashid, R. A., & Yaakub, N. I. (2016). Exploratory Study on Waqf Implementation in Malaysian Public and Private Universities : With Special Reference to Turkish Universities. *Proceeding Kuala Lumpur International Business, Economics and Law Conference 9*, 399–409.
- Ihsan, H., & Ibrahim, S. H. H. M. (2011). WAQF accounting and management in Indonesian WAQF institutions: The cases of two WAQF foundations. *Humanomics*, 27(4), 252–269.
- Imam Bahroni. (2012). Streamlining Education Institution Through Waqf Enlargement: An Experience of Gontor System. *Jurnal At-Ta'dib*, 7(2).
- Koc University (2016). History of Koc University, <https://www.ku.edu.tr/en/about-ku>

- Mahamood, S.M and Rahman Ab.A (2014). Waqf Financing for Higher Education: Contemporary Funding Application in Some Selected Countries. *Prosiding Pelestarian Institusi Wakaf; Memperkasa Pendidikan Tinggi Negara*, 263-278.
- Mahamood, S. M., & Ab Rahman, A. (2015). Financing Universities Through Waqf , Pious Endowment: Is It Possible? *Humanomics*, 31(4), 430–453.
- Mohsin, M. I. A. (2013). Financing Through Cash-waqf : A Revitalization to Finance Different Needs. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 6(2013), 304–321.
- Palansamy and Sipalan(2015). Student Group See Red after 2016 education budget trimmed, <http://www.themalaymailonline.com/malaysia/article/student-groups-see-red-after-2016-education-budget-trimmed1>
- Riyandi, R (2016). Resmi Dibuka: Ini Target Bank UUI, <http://www.republika.co.id/berita/ekonomi/syariah-ekonomi/16/04/01/o4y9xv394-resmi-dibuka-ini-target-bank-uu>
- Saifuddin, F., Kayadibi, S., Polat, R., Fidan, Y., & Kayadibi, O. (2014). The Role of Cash Waqf in Poverty Alleviation : Case of Malaysia. *Kuala Lumpur International Business, Economics and Law Conference 4 (KLIBEL4)*, 1(June), 272–289.
- Siti Zakiah Binti Ali, & Hairunnizam Wahid. (2014). Peranan dan Kepentingan Dana Wakaf Institusi Pendidikan Tinggi di Malaysia. *Persidangan Kebangsaan Ekonomi Malaysia Ke-9*, 9, 216–225.
- Sulaiman, M., Adnan, M. A., & Nor, P. N. S. M. (2009). Trust Me! A Case Study of the International Islamic University Malaysia’s Waqf Fund. *Review of Islamic Economics*, 13(1), 69–88.
- UNESCO (2009). *The Impact of The Financial Crisis To Higher Education*. Asian-Uerope Foundation, Manila, Philipines.

MEASURING ORGANISATIONAL READINESS FOR SUCCESSFUL ONLINE KNOWLEDGE SHARING

FURKAN METİN
Türkiye İstatistik Kurumu

TUNÇ DURMUŞ MEDENİ
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

ABSTRACT

The way of working and workplace have been both reshaped radically by technology during the last decade, which in turn has created a new virtual world of online collaboration. The new conditions have allowed employees working in different units or geographic locations to team upon projects and build communities. Nevertheless most of the organisations have been unable to experience these changes where the traditional face to face meetings, line telephones and emails are still the only way of communication. On the other hand, many employees individually have kept up with the latest developments in the communication technologies such as exchanging knowledge by their smart phones in virtual communities like online forums and social networks. We, therefore, argue that readiness for successful knowledge sharing is differentiated between individuals and organisations. In this study, a theoretical framework and a questionnaire were developed to illustrate and measure the knowledge sharing factors from individual and organisational levels separately.

Keywords: Knowledge management, online knowledge sharing, virtual collaboration, virtual communities of practice, readiness for change.

BAŞARILI BİR ÇEVİRİMİÇİ BİLGİ PAYLAŞIMI İÇİN ÖRGÜTSEL VE BİREYSEL HAZIR OLMA DURUMUNUN ÖLÇÜLMESİ

ÖZ

Alışlagelmiş çalışma biçimleri ve çalışma yerleri kavramları son yıllardaki teknolojik gelişmeler neticesinde radikal bir değişim geçirmektedir. Bu değişim neticesinde oluşan yeni çevrimiçi sanal işbirliği dünyası sayesinde çalışanlar artık buldukları mekanlardan bağımsız olarak aynı projelerde birlikte çalışabilme ve sanal topluluklar oluşturabilme imkanlarına sahip olabilmektedirler. Ne var ki bu değişim sürecine örgütler bireyler kadar hızlı adapte olamamaktadırlar. Birçok birey çevrimiçi topluluklarda, forumlarda akıllı telefonları ile bilgi paylaşımı yaparken; birçok örgüt içerisinde bilgi paylaşımı halen sabit telefonlar, e-postalar ve yüz yüze görüşme ile gerçekleştirilmektedir. Dolayısı ile örgütlerde başarılı bilgi paylaşım sistemleri kurulabilmesi için hazırlıklı olma durumu bireylere ve örgütlere göre değişim göstermektedir. Bu çalışmada, çevrimiçi platformlarda bilgi paylaşımını etkileyen bireysel ve örgütsel faktörler kapsamlı bir alanyazın taraması neticesinde ortaya çıkarılmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Bilgi yönetimi, çevrimiçi bilgi paylaşımı, sanal işbirliği, sanal uygulama toplulukları, değişime hazır olma.

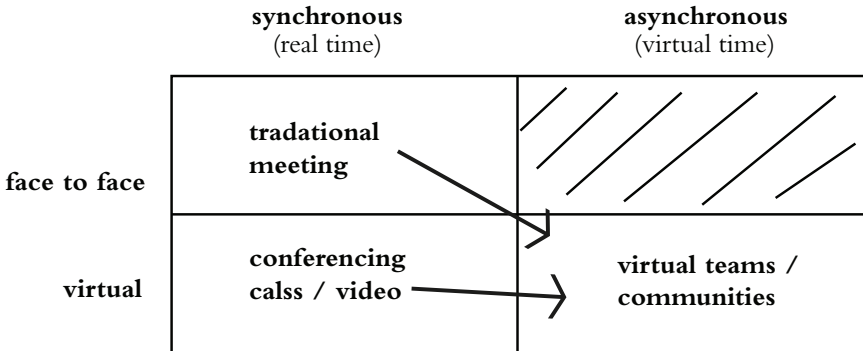
During the last century information and communication technologies (ICTs) tools and platforms have advanced exceptionally, considering drastic changes from telegraphs to smartphones and from indoor meetings to virtual conferencing platforms. Nowadays, it is very simple to contact someone or to create, share and exchange knowledge from almost *anywhere at anytime* due to improvements in ICTs. In fact, such a great advancement has been based on the developments during the last century. For instance, transmitting audio signals through telephony was a revolution in the communication technologies, when we think about the telegraphy. Afterwards transferring digital data has become possible through hardware solutions such as switches. Of course, the internet has enabled us to transfer data and audio together which has led numerous advancements in the communication technologies. Finally, radio transmission has advanced drastically from 1G to 5G over the recent years, hence it has facilitated huge amount of wireless data transmission. Overall the way of people live and communicate have changed radically (Agrawal and Zeng 2015).

Due to the above stated improvements, the independency of people from both space and time in terms of communication has increased exceptionally. To start with 'space', people do not any longer need to stay in the same place to quickly communicate each other. The traditional face to face meetings have already been evolved to virtual calls or videos due to mobile phones and video conference systems particularly when the distance is a problem (Figure 1.). People prefer spending their time with these tools for various reasons ranging from to be socialised, to search for a solution to a problem, to collaborate on work projects or just to fill their spare time. More and more people prefer to spend their time on virtual platforms or tools such as social networks, chats, internet forums, wikis, blogs and avatars.

To continue with 'time', such virtual platforms have changed the 'time perception' of people as well. This is due to the fact that the necessity of synchronous communication is stressed in the recent years; satellite and computer-mediated communication are earning much attention (Kagawa 1996). Synchronous communication, meanwhile, could be defined as "a natural communication involved: co-location, synchronicity, and the ability to convey and observe facial expression, body language, and speech" (Hrastinski 2008: 500). For instance, a real-time face to face or telephone communication between two people could be considered as an example of synchronous

communication. On the other hand, in asynchronous communication the parties do not need to instantly respond to messages or ideas of each other.

Figure 1. Community of collaboration approaches (Saint-Onge and Wallace 2003)

To put it briefly, mobility of knowledge has increased and the place where knowledge exchanged has transformed to more virtual places (Figure 1.). Consequently, both the way of working and workplace have been restructured due to the mentioned developments in ICTs. The new virtual world of online collaboration has allowed employees to create virtual communities of practice (VCoPs) where they can gain or create new knowledge through exchanging information and experience on topics in which they have common interest.

Apart from those, many individuals have kept up with the mentioned improvements in ICTs particularly in terms of knowledge sharing. For instance, increasing number of individuals use their smart phones to exchange knowledge in virtual communities. However, digital technologies have not replaced many ways of exploiting organisational knowledge sharing processes in organisations. In many organisations traditional communication methods such as line phones, face-to-face meetings and e-mails are still the only ways of knowledge sharing. The difference of digital adoption between individuals and organisations indicates that the factors influence online knowledge sharing must be taken into account separately as organisational and individual factors.

Research questions:

- i. Who is ready and who is not for a successful knowledge sharing? Organisations or individuals?

- ii. What are the individual factors influencing knowledge sharing in virtual communities?
- iii. What are the organisational factors influencing knowledge sharing in virtual communities?

One of the main purposes of this paper is to develop a questionnaire through reviewing the related knowledge management literature. Hence, the questionnaire may aid organisations to evaluate their readiness from both organisational readiness and individual readiness for successful knowledge sharing. A further expected outcome of this study is to develop a theoretical framework to illustrate the factors influence online knowledge sharing in organisations. The framework may aid organisations to consider a variety of factors together when developing online knowledge sharing platforms such as forums.

1. FACTORS INFLUENCE ONLINE KNOWLEDGE SHARING IN VIRTUAL COMMUNITIES

Employees used to able to create only communities of practice (CoPs) in the workplace in the past. CoPs could be described as a group of people, in often organic structures, have common interest to gain or create new knowledge through sharing information and experience (Lave and Wenger 1991). A further brief description about CoPs is that a group of individuals come together to work collaboratively to improve their practice (Ardichvili, Page and Wentling 2003; Saint-Onge and Wallace 2003), even though they do not usually work together. CoPs exist in offline (i.e., physical) settings for instance, a lunchroom at work, a field setting, a factory floor, or elsewhere in the environment where individuals meet face to face to discuss and share knowledge (Majewski and Usoro 2011).

The new virtual world of online communication has influenced the structure of CoPs as well. The reliance on computer mediation in contemporary communication forms has added a virtual dimension to CoPs and has allowed VCoPs (Majewski and Usoro 2011). The place where knowledge embedded, exchanged and created transformed to more virtual forms such as online forums, wikis, blogs and avatars compared to physical forms of CoPs such as face to face interactions in meeting rooms. Additionally, the time perception of people has changed due to computer-mediated asynchronous communications. Consequently, the new virtual dimension of CoPs is called as virtual communities of practice (VCoP). Faraj, Kudaravalli and

Wasko (2015: 394) described VCoPs as “the sharing, transfer, accumulation, transformation, and creation of knowledge” in virtual platforms. Therefore, mentality of managing knowledge in VCoPs differs from the CoPs where knowledge used to transmit through synchronous communications in physical places.

In fact, participants of VCoPs use several ICTs tools ranging from email to video conferences to “extend the boundaries of traditional face-to-face communities by creating virtual communities that enable global asynchronous and real-time collaboration” (Usoro, Sharratt, Tsui and Shekhar 2007: 200). Such a wide availability of knowledge management tools may aid organisations to manage their knowledge capital and to accelerate the speed of knowledge exchanged among their members and units (Saint-Onge and Wallace 2003). For instance, members of a virtual community of practice can enjoy the benefits of knowledge sharing irrespective of their geographical location and time such as in online forums, which in turn increase organisational collaboration and effectiveness.

On the other hand, suitable ICTs tools for knowledge sharing could foster knowledge sharing only to certain extent. Technology itself may not be enough for an organisation to have an effective knowledge sharing platform. It is due to the fact that there are variety of factors that may influence online knowledge sharing in organisations which have forums. Those factors may vary from organisational support, organisational communication culture, organisational knowledge sharing culture to availability of a suitable place to share knowledge (Ardichvili, Page and Wentling 2003; Barker 2015; Hasan and Pfaff 2006; Nonaka and Konno 1998; Saint-Onge and Wallace 2003; Wenger 2000). Therefore, identification of all the possible factors that influence knowledge sharing is essential.

In this regard, related knowledge management literature was reviewed with the objectives mentioned in the introduction section. Through reviewing the related literature a questionnaire was designed to provide a guideline for the positivist researchers who intend to study the causes of knowledge sharing in virtual communities. The questionnaire was started with an explanation section about the aims of the study. The questions of the questionnaire were generated through both reviewing the related knowledge management literature and also using some of the existing measurements. All of the questions were closed-ended. The demographic questions were

suggested to be included at the end of the questionnaire in order to make participants feel more relaxed during answering the questions (Baş 2010). Lastly, three control variables were also included in the questionnaire in order to increase validity.

1.1. Measurement Scales of Individual Factors

1.1.1. Trust

Trust is one of the key elements in fostering participation and knowledge sharing in VCoPs. In fact, without establishing trust among the members of a community it is not easy to expect them to participate and exchange their knowledge with others (Chiu et al. 2006). Even though establishing trust is the hardest part it is the most significant issue in developing the sense of identity and belonging among the members of an organisation, trust could be improved through participation. For instance, hesitation of members to contribute knowledge sharing could be eliminated if their knowledge contributions are validated by the members of that community. A measure developed by Chiu et al. (2006) will be used in our questionnaire as listed below in the table 1, the measurement scale of trust.

Table 1: The Measurement Scale of Trust

Construct	Item	Measure	Source	Reliability (composite reliability)
Trust (TR)	Question	Please, answer the questions below regarding to “trust” issues.	-	-
Trust (TR)	TR01	Members in the virtual community I use will not take advantage of others even when the opportunity arises.	Chiu et al. (2006: 1879).	0.89
Trust (TR)	TR02	Members in the virtual community I am in always keep the promises they make to one another.	Chiu et al. (2006: 1879).	0.89

Trust (TR)	TR03	Members in the virtual community I am in would not knowingly do anything to disrupt the conversation	Chiu et al. (2006: 1879).	0.89
Trust (TR)	TR04	Members in the virtual community I am in behave in a consistent manner.	Chiu et al. (2006: 1879).	0.89
Trust (TR)	TR05	Members in the virtual community I am in are truthful in dealing with one another.	Chiu et al. (2006: 1879).	0.89

1.1.2. Identification

Creating new knowledge depends on tapping tacit knowledge which could be achieved through personal commitment and sense of identity of the employees with their organisation (Nonaka 1991). Wenger (2000) considers knowledge sharing as a part of belonging and he argues that identity of an individual is shaped when participating in communities.

Table 2: The Measurement Scale of Identification

Construct	Item	Measure	Source	Reliability (composite reliability)
Identification (ID)	Question	<i>Please, answer the questions below regarding to "identification" issues.</i>		
Identification (ID)	ID01	I feel a sense of belonging towards the virtual community I am in .	Chiu et al. (2006: 1879).	0.90
Identification (ID)	ID02	I have the feeling of togetherness or closeness in the virtual community I am in .	Chiu et al. (2006: 1879).	0.90

Identification (ID)	ID03	I have a strong positive feeling toward the virtual community I am in .	Chiu et al. (2006: 1879).	0.90
Identification (ID)	ID04	I am proud to be a member of the virtual community I am in .	Chiu et al. (2006: 1879).	0.90

1.1.3. Individual VCoP activities outside the organisation

Fostering knowledge sharing in VCoPs could only be achieved through active participations of its members in a computer-mediated community of practice (Ardichvili et al. 2003; Majewski 2012) which exists outside of their organisations. In fact, individuals who are interested in internet-based knowledge sharing platforms more likely to be active participants of VCoPs in their organisations. Nevertheless, even cutting-edge people, in other words who are interested in learning new technological improvements may not be willing to participate in knowledge sharing in their organisations, if their organisational commitment, sense of identity and trust is not high enough.

Table 3: The Measurement Scale of Individual VCoP Activities

Construct	Item	Measure	Source	Reliability (composite reliability)
Outside VCoP (OV)	Question	<i>Please, answer the questions below regarding to "forum usage outside the institution" issues.</i>		
Outside VCoP (OV)	OV01	I respond the questions raised in online forums.	(Majewski 2012: 172; Ardichvili, Page and Wentling 2003)	0.89
Outside VCoP (OV)	OV02	I initially prefer to search for answers in online forums rather than face to face asking it to someone else.	(Majewski 2012: 172; Ardichvili, Page and Wentling 2003)	0.89

Outside VCoP (OV)	OV03	I am usually satisfied with the answers of my questions in online forums.	(Majewski 2012: 172; Ardichvili, Page and Wentling 2003)	0.89
Outside VCoP (OV)	OV04	Individuals usually respond the questions of others in the online forums which I use.	(Majewski 2012: 172; Ardichvili, Page and Wentling 2003)	0.89
Outside VCoP (OV)	OV05	I answer questions of others before I have any answers to my question(s) in online forums.	(Majewski 2012: 172; Ardichvili, Page and Wentling 2003)	0.89

1.1.4. Intention to share

Sharing intention of several individuals may increase year after year and consequently they may feel that it is time to give back to the community by sharing their experiences with new members (Ardichvili et al. 2003). According to a knowledge perspective knowledge is considered as a public good embedded in a community rather than in people as it is suggested in some other perspectives. This perspective views knowledge as a socially generated, embedded and exchanged within VCoPs (Lave and Wenger 1991). When members of a community consider knowledge as a public good, their intention to knowledge sharing will be increased due to moral values rather than personal expectations such as recognition and rewards (Wasko and Faraj 2000).

Table 4: The Measurement Scale of Intention to Share

Construct	Item	Measure	Source	Reliability (composite reliability)
Intention to share (IS)	<i>Question</i>	Please, answer the questions below regarding to “intention to share” issues.		

Intention to share (IS)	IS01	Do you prefer knowledge sharing when it will bring much gain to you?	(Majewski 2012:173)	0.88
Intention to share (IS)	IS02	Do you prefer knowledge sharing when it will bring much gain to your colleagues?	(Majewski 2012:173)	0.88
Intention to share (IS)	IS03	I do not prefer to share my knowledge with my colleagues in the forum to keep my position or power.	(Ardichvili, Page and Wentling 2003; Lave and Wenger 1991; Wasko and Faraj 2000)	-
Intention to share (IS)	IS04	I share my knowledge related to my work with my colleagues verbally, even if it I am not obligated.	(Ardichvili, Page and Wentling 2003; Lave and Wenger 1991; Wasko and Faraj 2000)	-
Intention to share (IS)	IS05	I share my knowledge related to my work with my colleagues in written formats, even if it I am not obligated.	(Ardichvili, Page and Wentling 2003; Lave and Wenger 1991; Wasko and Faraj 2000)	-

1.1.5. Social network

Virtual communities of practice (VCoP), as a combination of a bunch of virtual networks, could arouse in exercising ba as the members could find opportunities to enhance their own knowledge through utilising the explicit knowledge embedded in there (Nonaka and Konno 1998). Members of VCoPs are likely to share their knowledge, when they think that their existing social ties will be both extended and strengthened with other members. Such a social capital of CoPs may also play a significant role to sustain and develop the interaction and knowledge sharing among the members (Hsu, Ju, Yen and Chang 2007). In fact, individuals must feel that being a part

of the social network of an online community somehow will create much more benefit for them than from being independent (Hasan and Pfaff 2006).

Table 5: The Measurement Scale of Social Network

Construct	Item	Measure	Source	Reliability (composite reliability)
Social network (SN)	Question	<i>Please, answer the questions below regarding to "social network" issues.</i>		
Social network (SN)	SN01	How many phone numbers have been recorded in your mobile phone?	(Hasan and Pfaff 2006; Hsu et al. 2007; Nonaka and Konno 1998)	-
Social network (SN)	SN02	How many phone numbers of your colleagues have been recorded in your mobile phone?	Chiu et al. (2006: 1879)	0.90
Social network (SN)	SN03	How many friends do you have in your social networks (facebook, twitter, linkedin v.b.), please write down to the highest one.	(Hasan and Pfaff 2006; Hsu et al. 2007; Nonaka and Konno 1998)	-
Social network (SN)	SN04	How many colleagues do you have in your social networks (facebook, twitter, linkedin v.b.), please write down to the highest one.	Chiu et al. (2006: 1879)	0.90
Social network (SN)	SN05	What is the number of units that you have been assigned in your organisation?	Hsu et al. (2007)	-

1.1.6. Rewarding

Active participation of members is vital for the success of VCoPs as it was mentioned earlier in this paper. Incentives or rewards or several ways of recognition could be used as tools to achieve active participation of members (Tremblay 2004). Reward mechanisms such as awarding of the best contributor may raise members' intention to share. Additionally, perceiving future rewards may also positively influence the willingness of individuals to contribute the knowledge repository of the community (Hsu et al. 2007).

While employers do little in terms of recognition (performance evaluation or promotion or the like), and this is a source of dissatisfaction, the participation seems to be recognized somewhat by colleagues or peers from the same professional category. This is positive for future collaboration in VCoPs (Tremblay 2004). According to Blau (1964) rewards can be either intrinsic (praise, respect) or extrinsic (money) (as cited in Chiu et al. 2006). In our questionnaire this difference will be considered and questions will be generated according to intrinsic and extrinsic reward expectations.

Table 6: The Measurement Scale of Rewarding

Construct	Item	Measure	Source	Reliability (composite reliability)
Rewarding (RW)	Question	<i>Please, answer the questions below regarding to "Rewarding" issues.</i>		-
Rewarding (RW)	RW01	Reputation (rap) points should be given.	(Saint-Onge and Wallace 2003)	-
Rewarding (RW)	RW02	The most liked sharing should be given non-monetary rewards.	(Saint-Onge and Wallace 2003)	-
Rewarding (RW)	RW03	Non-monetary rewards should be given.	(Saint-Onge and Wallace 2003)	III. Control variable
Rewarding (RW)	RW04	Sharing should be used in the individual performance system.	(Saint-Onge and Wallace 2003)	-

Rewarding (RW)	RW05	There should not be any rewards regarding to knowledge sharing in forum.	(Chiu et al. 2006; Hsu et al. 2007; Saint-Onge and Wallace 2003; Tremblay 2004)	III. Control variable
----------------	------	--	---	-----------------------

1.2. Measurement Scales of Organisational Factors

1.2.1. Norm of reciprocity

The Social Exchange Theory suggests that members of VCoPs expect mutual reciprocity in order to justify their costs in terms of time and effort spent during knowledge sharing activities. Several researches indicated that knowledge sharing in online platforms is strongly influenced by sense of reciprocity (Chiu et al. 2006).

Table 7: The Measurement Scale of Norm of Reciprocity

Construct	Item	Measure	Source	Reliability (composite reliability)
Norm of reciprocity (NR)	<i>Question</i>	<i>Please, answer the questions below regarding to “sense of community” issues.</i>		
Norm of reciprocity (NR)	SC01	I know that other members in the virtual community I am in help me, so it’s only fair to help other members.	Chiu et al. (2006: 1879)	0.82
Norm of reciprocity (NR)	SC02	I believe that members in the virtual community I am in would help me if I need it.	Chiu et al. (2006: 1879)	0.82

1.2.2. Technology

Technology is an essential factor for the successful knowledge sharing in virtual communities of practice, i.e. “an active participation of a substantial part (ideally, all) of its members” (Ardichvili et al. 2003: 65-66). Without cur-

rent ICTs we can only talk about the activities of CoPs such as face to face meetings, since the communication form of VCoPs requires the use of ICTs such as emails and voice or virtual conferences (Majewski and Usoro 2011). Therefore, design of technology is a further factor that may have an impact on knowledge sharing in terms of quality and quantity among the members of VCoPs in organisations. More precisely, the required technology for virtual platforms should contain several features such as user friendly interfaces, convenient and integrated access, self service mindset, enable members to create personal pages, provide additional gadgets and tools such as who is online, calendar and availability of third party applications, and ability to upload/download information in various formats such as pdf, png, etc. (Saint-Onge and Wallace 2003). Most of the mentioned issues are covered in our questionnaire.

Table 8: The Measurement Scale of Technology

Construct	Item	Measure	Source	Reliability (composite reliability)
Technology (TE)	<i>Question</i>	<i>Please, answer the questions below regarding to “technology” issues.</i>		
Technology (TE)	TE01	External access to forum necessary.	(Ardichvili et al. 2003: 65-66; Majewski and Usoro 2011; Saint-Onge and Wallace 2003)	-
Technology (TE)	TE02	Forum need to be reached via web 2.0 tools.	(Ardichvili et al. 2003: 65-66; Majewski and Usoro 2011; Saint-Onge and Wallace 2003)	-
Technology (TE)	TE03	Online users should be displayed.	(Ardichvili et al. 2003: 65-66; Majewski and Usoro 2011; Saint-Onge and Wallace 2003)	-

Technology (TE)	TE04	e-mail alerts necessary when there is a new message.	(Ardichvili et al. 2003: 65-66; Majewski and Usoro 2011; Saint-Onge and Wallace 2003)	-
Technology (TE)	TE05	Ad-hoc messaging necessary	(Ardichvili et al. 2003: 65-66; Majewski and Usoro 2011; Saint-Onge and Wallace 2003)	-
Technology (TE)	TE06	Employees' unit and titles need to change automatically.	(Ardichvili et al. 2003: 65-66; Majewski and Usoro 2011; Saint-Onge and Wallace 2003)	-
Technology (TE)	TE07	Search feature required in forum.	(Ardichvili et al. 2003: 65-66; Majewski and Usoro 2011; Saint-Onge and Wallace 2003)	-

1.2.3. Knowledge sharing culture

Kogut and Zander (1992) considers organisations as a repository of skills and abilities. These skills and abilities are determined by the social knowledge embedded in the relations of organisational members. These relations are also shaped by “organizing principles” located at the organisational level. Saint-Onge and Wallace (2003) categorised organisational level by five capability levels which are strategy, system, structure, leadership, culture.

The most effective connection between organisational level of capabilities and individual level of capabilities is established through interaction between mindsets and organisational culture. In fact, organisational culture is a reflection of collective individual mindsets. An individual may have certain capabilities which may be quite beneficial for his or her organisation unless the individual has some doubts about the conformity of his or her mindset and the organisational culture. Such uncertainties, consequently, may lead the individual not to align his competencies with the goals and ob-

jectives of his organisation. Therefore, knowledge sharing culture somehow need to encourage individual members to generate productive inquiries through freely ask questions and provide freely access relevant information in order to eliminate the mentioned uncertainties appears in the individuals' mindsets. Knowledge sharing culture of organisations may foster knowledge sharing if the employees have two aspects which are "need to know" and "need to share" (Saint-Onge and Wallace 2003).

Table 9: The Measurement Scale of Knowledge Sharing Culture

Construct	Item	Measure	Source	Reliability (composite reliability)
Knowledge sharing culture (KSC)	<i>Question</i>	<i>Please, answer the questions below regarding to "knowledge sharing culture" issues.</i>		
Knowledge sharing culture (KSC)	KSC01	Employees do not prefer share their knowledge due to the individual competition among them.	(Kogut and Zander 1992; Saint-Onge and Wallace 2003;Wenger 2000)	I.Control variable
Knowledge sharing culture (KSC)	KSC02	Employees usually do not share their work experiences.	(Kogut and Zander 1992; Saint-Onge and Wallace 2003;Wenger 2000)	-
Knowledge sharing culture (KSC)	KSC03	Employees do not share their experiences in written format.	(Kogut and Zander 1992; Saint-Onge and Wallace 2003;Wenger 2000)	-
Knowledge sharing culture (KSC)	KSC04	Employees do not share their experiences verbally.	(Kogut and Zander 1992; Saint-Onge and Wallace 2003;Wenger 2000)	-

Knowledge sharing culture (KSC)	KSC05	Employees do not share knowledge to keep their positions.	(Kogut and Zander 1992; Saint-Onge and Wallace 2003;Wenger 2000)	I.Control variable
---------------------------------	-------	---	--	--------------------

1.2.4. Knowledge sharing space

Nonaka and Konno (1998) mentioned the term of “ba” which means ‘space’ in Japanese language. More specifically the authors define the ba as “shared space for emerging relationships” and this space could be in a variety of forms as follows, physical form such as office, virtual form such as e-mail or mental form such as idea. In fact, CoPs provide a place to its members to generate solutions for problems faced by the members through creating new ideas by exchanging existing ideas of their members (Nonaka 1994). However, Chiu et al. (2006: 1874) argued that “people who come to a virtual community are not just seeking information or knowledge to solve problems but they also treat it as a place to meet other people, to seek support, friendship and a sense of belonging”. To create such an environment where individual employees across the organisation are enabled to be proactive and to take self-initiative may bring success to the organisation. Mentality of dependency creates an enormous barrier to create a collaborative working environment (Saint-Onge and Wallace 2003).

Table 10: The Measurement Scale of Knowledge Sharing Space

Construct	Item	Measure	Source	Reliability (composite reliability)
Knowledge sharing space (BA)	<i>Question</i>	<i>Please, answer the questions below regarding to “knowledge sharing space (BA)” issues.</i>		
Knowledge sharing space (BA)	BA01	Enough physical communication spaces (canteens, sport rooms)		-

Knowledge sharing space (BA)	BA02	Enough virtual spaces (forums, e-mails, chat, video conference) to communicate with the colleagues		-
Knowledge sharing space (BA)	BA03	Easy to reach organisational documents in forum.	(Chiu et al. 2006; Nonaka 1994; Nonaka and Konno 1998; Saint-Onge and Wallace 2003)	-
Knowledge sharing space (BA)	BA04	Most of the employees are not aware of the ongoing significant projects?	(Chiu et al. 2006; Nonaka 1994; Nonaka and Konno 1998; Saint-Onge and Wallace 2003)	II. Control variable
Knowledge sharing space (BA)	BA05	A transparent knowledge sharing space will be considered as a favourable by the top management.	(Chiu et al. 2006; Nonaka 1994; Nonaka and Konno 1998; Saint-Onge and Wallace 2003)	-

1.2.5. Role of leading

While many other organisational factors such as technology, norm of reciprocity, knowledge sharing culture and knowledge sharing space are important, absence of some of these factors make the leading role even more crucial (Tremblay 2004). The animation role is significant in a virtual community of practice where knowledge exchange is relying totally on electronic exchanges. In the cases studied, all data and information collected indicates that the role of the animator was crucial in the success of the community (Saint-Onge and Wallace 2003).

In fact, a full time animator could let individuals know that their personal data is secure in this place. Additionally a full time animator could also ensure more active participation through supporting members to interact with each other and to exchange ideas in the community (Hsu et al. 2007; Saint-Onge and Wallace 2003). For instance, in order to keep conversations alive in VCoPs, animators could implement alert systems to track the past

conversations and use intermediary people to post comments like “up-to-date” for current significant issues (Saint-Onge and Wallace 2003).

Table 11: The Measurement Scale of Role of Leading

Construct	Item	Measure	Source	Reliability (composite reliability)
Role of leading (RL)	<i>Question</i>	<i>Please, answer the questions below regarding to “role of leading forum” issues.</i>		
Role of leading (RL)	RL01	All shared content need to be approved by unit governors.	(Hsu et al. 2007; Saint-Onge and Wallace 2003; Tremblay 2004)	-
Role of leading (RL)	RL02	Forum messages need to be approved by moderator.	(Hsu et al. 2007; Saint-Onge and Wallace 2003; Tremblay 2004)	-
Role of leading (RL)	RL03	Forum topics need to be approved by moderator.	(Hsu et al. 2007; Saint-Onge and Wallace 2003; Tremblay 2004)	-
Role of leading (RL)	RL04	Several contents should be created before launching a forum to provide example to users by forum moderators.	Tremblay (2004: 12)	-
Role of leading (RL)	RL05	Forum moderators should send several messages to keep significant forum topics alive.	Tremblay (2004: 12)	-
Role of leading (RL)	RL06	Help desk must be organised before launching the forum.	Tremblay (2004: 12)	-

1.2.6. Organizational communication

Information and communication (ICTs) are required for capturing, storing and distributing information easily and quickly. However, IT has its own limits on information interpretation. Successful organisations in terms of obtaining long term benefits from knowledge management are those which have achieved to manage their social relations (Bhatt 2001) through establishing an organisational communication culture. Hierarchical communication channels in online knowledge sharing platforms flatten organisational hierarchy. In organisations where knowledge is considered as a source of power, then senior executives may be reluctant to share this power with their subordinates (Hasan and Pfaff 2006; Wenger, 2000).

Table 12: The Measurement Scale of Organisational Communication

Construct	Item	Measure	Source	Reliability (composite reliability)
Organizational communication (OC)	Question	<i>Please, answer the questions below regarding to "Organisational communication" issues.</i>		
Organizational communication (OC)	OC01	I usually learn institutional issues from my governors.	(Ardichvili, Page and Wentling 2003; Chen,2010; Saint-Onge and Wallace 2003)	-
Organizational communication (OC)	OC02	I usually learn institutional issues from my friends.	(Ardichvili, Page and Wentling 2003; Chen,2010; Saint-Onge and Wallace 2003)	-

Organizational communication (OC)	OC03	I usually learn institutional issues after they finished.	(Ardichvili, Page and Wentling 2003; Chen,2010; Saint-Onge and Wallace 2003)	-
Organizational communication (OC)	OC04	Internal e-mail announcements categories are sufficient.	(Bhatt 2001)	-
Organizational communication (OC)	OC05	Significant projects announced officially.	(Bhatt 2001)	II. Control variable
Organizational communication (OC)	OC06	There are effective published announcements such as organisational newspaper or journal.	(Bhatt 2001)	-
Organizational communication (OC)	OC07	Frontline managers transfer employees' requests completely to middle managers.	(Hasan and Pfaff 2006)	-
Organizational communication (OC)	OC08	Middle managers transfer employees' request completely to the top managers.	(Hasan and Pfaff 2006)	-
Organizational communication (OC)	OC09	Managers take advantage of the views of the technical employees as much as possible.	(Bhatt 2001; Hasan and Pfaff 2006)	-

Organizational communication (OC)	OC10	Employees do not hesitate to ask for permission to speak in organisational meetings	(Bhatt 2001; Hasan and Pfaff 2006)	-
Organizational communication (OC)	OC11	Employees freely admit their views towards their governors.	(Bhatt 2001; Hasan and Pfaff 2006)	-
Organizational communication (OC)	OC12	Most of the participants are given to the floor in the meetings.	(Bhatt 2001; Hasan and Pfaff 2006)	-
Organizational communication (OC)	OC13	Time limits do not exceed in the organisational meetings.	(Bhatt 2001; Hasan and Pfaff 2006)	-
Organizational communication (OC)	OC14	Managers usually stick to organisational meeting agenda.	(Bhatt 2001; Hasan and Pfaff 2006)	-
Organizational communication (OC)	OC15	Official announcements made by the units should be provided through unit's spaces in forum.	(Bhatt 2001; Hasan and Pfaff 2006)	-

1.2.7. Organisational support

Organisational support is often considered as one of the essential factors such as technology to implement and maintain virtual communities of practice. Organisation may support knowledge sharing activities in virtual com-

munities through creating a suitable environment to participate debates. For instance, informing individuals about the aims and objectives of the forum and displaying most recent and most popular topics on the main page may take the attention of the members hence they are more likely to make new contributions to those topics (Saint-Onge and Wallace 2003). Moreover, individuals may be informed about the launching of a new online platform and may also be educated about how to use that platform (Tremblay 2004).

Table 13: The Measurement Scale of Organisational Support

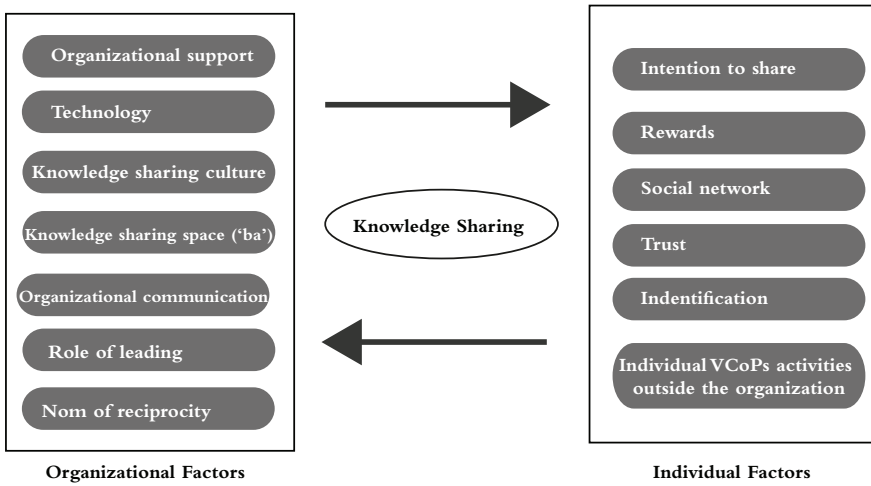
Construct	Item	Measure	Reliability (composite reliability)	
Organisational Support (OS)	<i>Question</i>	<i>Please, answer the questions regarding to “Organisational support” issues.</i>		
Organisational Support (OS)	OS01	Official announcements were released for launching forum.	Tremblay (2004: 13)	-
Organisational Support (OS)	OS02	My governors have informed me about forum.	Tremblay (2004: 13)	-
Organisational Support (OS)	OS03	Aims and objectives of the forum were shared with employees.	Saint-Onge and Wallace (2003)	-
Organisational Support (OS)	OS04	Required training was given to employees to use forum.	Tremblay (2004)	-

1.3. The Conceptual Model

The foregoing constructs were used to develop a conceptual model (Figure 2.) that embraces a variety of factors affecting knowledge sharing of

participants of virtual communities of practice (VCoPs). The theoretical framework in the figure 2, illustrates the factors possibly influencing knowledge sharing in VCoPs. As it could be seen from the figure, the factors seem to fit in the framework under the groups of individual and organisational factors.

Figure 2. The theoretical framework to evaluate knowledge management in online platforms

2. Discussions and Future Researches

This research has left open several directions for future work. First of all, initially pre-tests of the questionnaire need to be completed in order to eliminate possible biased answers. Apart from that, the questionnaire could be administered in any organisations which already have forum systems and aim to improve it. The questionnaire could also be conducted in organisations which aim to identify whether or not an online knowledge sharing platform would be successful due to the organisational or the individual factors.

Furthermore, establishing organizational readiness for change in terms of successful online knowledge sharing may take a long period of time due to the organisational factors such as organisational culture, organisational communication, organisational support and knowledge sharing space. The-

refoe, organisations who aim to transform their knowledge sharing culture into more contemporary virtual platforms such as forums, wikis and video conference systems could focus on individual readiness rather than organizational readiness. In this regard, individual factors identified in this study may aid those organisations. For instance, a group of organisational members who have strong social networks, high intention to share knowledge, trust and identification and are already familiar with such virtual platforms outside the organisation could be identified as members of a virtual communities of practice (VCoP). Afterwards, active participations of the members of VCoP in online knowledge sharing is likely to encourage the others in the organisations to join those VCoPs with the purpose of extending and strengthening their existing social ties. Consequently, VCoPs may to sustain and develop the interaction and knowledge sharing among the members. Consequently, even though organisational readiness could not be established for successful online knowledge sharing, individual members could create a suitable virtual environment in their organisations to share knowledge.

Apart from those, after data collection process, factor analysis could be implemented to reduce and/or reclassify the variables. Furthermore, predicted factor structures of the factor analysis could be performed in confirmatory factor analysis (CFA) in order to identify which variables will most likely load onto each factor. In other words, it may provide a better understanding about the reasons of causality of knowledge sharing. Moreover survey data analysis could be performed through LISREL or AMOS which are statistical software packages used in structural equation modelling in order to provide an explanation about cross relations between the independent variables in the models.

REFERENCES

- Agrawal, Dharma Prakash and Zeng Qing-An (2015), *Introduction to wireless and mobile systems*, Cengage Learning, Boston.
- Ardichvili, Alexander, Page Vaughn and Wentling Tim (2003), "Motivation and barriers to participation in virtual knowledge-sharing communities of practice", *Journal of Knowledge Management* 7/1: 64-77.
- Barker, Rachel (2015), "Management of knowledge creation and sharing to create virtual knowledge-sharing communities: a tracking study", *Journal of Knowledge Management* 19/2: 334-350.

- Bhatt, Ganesh D. (2001), "Knowledge management in organizations: examining the interaction between technologies, techniques, and people", *Journal of Knowledge Management* 5/1: 68-75.
- Chiu, Chao-Min, Hsu Meng-Hsiang and Wang Eric T.G. (2006), "Understanding knowledge sharing in virtual communities: An integration of social capital and social cognitive theories", *Decision Support* 42: 1872-1888.
- Faraj, Samer, Kudaravalli Srinivas and Wasko Molly (2015), "Leading Collaboration in Online Communities", *MIS Quarterly* 39/2: 393-412.
- Hasan, Helen M. and Pfaff Charmaine C. (2006), "Emergent Conversational Technologies that are Democratising Information Systems in Organisations: the case of the corporate Wiki", *Research Online*.
- Hrastinski, Stefan (2008), "The potential of synchronous communication to enhance participation in online discussions: A case study of two e-learning courses", *Information & Management* 45/7: 499-506.
- Hsu, Meng-Hsiang, Ju Teresa L., Yen Chia-Hui and Chang Chun-Ming (2007), "Knowledge sharing behavior in virtual communities: The relationship between trust, self-efficacy, and outcome expectations", *International Journal of Human - Computer Studies* 65/2: 153-169.
- Kagawa, Osami (1996), *Distance Education System: VIEW Classroom*, Ph.D. thesis, Kyoto University, Kyoto.
- Kogut, Bruce and Zander Udo (1992), "Knowledge of the Firm, Combinative Capabilities, and the Replication of Technology", *Organization Science* 3/3: 383-397.
- Lave, Jean and Wenger Etienne (1991), *Situated learning: Legitimate peripheral participation*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Majewski, Grzegorz and Usoro Abel (2011), "Barriers of and incentives to knowledge sharing in (virtual) communities of practice: A critical literature review", *BU Acad. Rev.* 10: 387-405.
- Majewski, Grzegorz (2012), *Online Knowledge Sharing in Virtual Communities of Practice*, Ph.D. thesis, The University of the West Scotland, Scotland.
- Nonaka, Ikujiro (1991), "The knowledge-creating company", *Harvard Business Review* 96-104.
- Nonaka, Ikujiro (1994), "A Dynamic Theory of Organizational Knowledge Creation", *Organization Science* 5/1: 14-37.
- Nonaka, Ikujiro and Konno Noboru (1998), "The Concept of "Ba": Building a Foundation for Knowledge Creation", *California Management Review* 40/3: 40-54.
- Saint-Onge, Hubert and Wallace Debra (2003), *Leveraging communities of practice for strategic advantage*, Butterworth-Heinemann, Amsterdam.
- Tremblay, Diane-Gabrielle (2004a), "Communities of Practice: Are the conditions for implementation the same for a virtual multi-organization community?", *Research Note, Télé-université, University de Québec*.
- Usoro, Abel, Sharratt Mark W., Tsui Eric and Shekhar Sandhya (2007), "Trust as an antecedent to knowledge sharing in virtual communities of practice", *Knowledge Management Research & Practice* 5/3: 199-212.

Wasko, W. McLure and Faraj Samer (2000), ““It is what one does”: why people participate and help others in electronic communities of practice”, *Journal of Strategic Information Systems* 9/2: 155-173.

Wenger, Etienne (2000), “Communities of Practice and Social Learning Systems”, *Organization* 7/2: 225-246.

A HISTORY OF PHILANTHROPIC FOUNDATIONS: THE ISLAMIC WORLD FROM THE SEVENTH CENTURY TO THE PRESENT

Murat Çizakça
Istanbul: Boğaziçi University Press, 2000.
Pp. xii + 288. ISBN 975-518-151-2

Philanthropic foundations have attracted the attention of many scholars over the last decades. These foundations are known as waqfs in the Islamic world. Each research on philanthropic foundations, in short waqfs, are discussed and studied from a different framework. The extensity of existing research is impressive, covering the religious, cultural, traditional, legal, economic, and political functions of waqfs, as well as the role of both founders and trustees. However, Murat Çizakça's scholarship has done much to demonstrate the economic dimensions, origins, functions of the system and judicial problems by including instances from Islamic states. Çizakça is preferred to utilize from cash waqfs in order to narrow the subject of the book.

The first chapter examines the general structure of philanthropic foundations, and also waqfs with specific definitions. This institution is established with endowment of privately owned property for a charitable purpose in perpetuity and the revenue is spent for the waqf's purpose (p. 1). However, the book deal with the economic history of the waqf system and its effect on modern Islamic societies. While Çizakça points out the dominant economic contributions and their effects of the waqf system on the whole economy, he also argues that these effects are based upon the crucial assumption that the waqfs are managed by prudent and efficient trustees. For this reason, Çizakça insists the role of trustees to understand fluctuations in the historical process of waqfs. Later on, the origins of waqfs is explained with the main reasons of

why waqf institutions were established in the beginning. Moreover, this chapter makes a mention of impacts of waqf on others with specific instances such as the establishment of Merton Collage in England (p. 12).

Chapter 2 examines the functions of the system as follows: a founder who has decided to endow personal property or private savings for a specific purpose. There are also managers whose functions are carried out the purpose of the waqf. In short, Çizakça has divided the function of the system into 4 parts in detail. These four major components of any waqf are: the founder, the trustee, the endowed capital and the beneficiaries. While Çizakça explained these components in detail, he argued that the ten conditions under the waqf system. When the founder endows properties and transfer its ownership, the founder has to pursue a strict procedure which are permitted to retain certain powers. And then, Çizakça arrays these conditions as follows: Expand-Reduce (teksîr-taklîl), Enter-Exit (idhal-ihrac), Pay-Freeze (I'tâ-Hirman), Changing Conditions-Purpose (tağyir-tebdil), Sell-Exchange (ibdal-istibdal). Moreover, Çizakça gives a great importance to istibdal among these conditions and explains the istibdal because of its potential for misuse according to Islamic sects' approach in very detail.

Chapter 3 is based on cash waqfs. In the first part of this chapter, Çizakça gives discussions about legal issues for the cash waqfs. Legal issues and discussions are established on positions of Islamic sects. The discussion starts with the Hanafi positions on the waqf of movables (cash waqfs). The Shafi'i position follows. However, Çizakça argues that the difficult debate witnessed among the Hanafis, as described in the book in detail, does not exist the Shafi'is. And then, the Maliki position, the Hanbali Position and the Shi'ite position are mentioned in the following sections of the first part. In the second part, Çizakça introduce cash waqfs in History and the present. First of all, the book gives what a typical cash waqf inspection register contains according to Ottoman registers. And then, this sub-part examines the cash waqfs in the Ottoman Empire and the decline of the Ottoman cash waqfs in detail. As mentioned above, Çizakça's argument comprise with not only the contribution of cash waqfs on economy, but also includes agent problems that is emerged behaviors and strategies from the trustees. In short, Çizakça points out that some trustees can cause misuse by utilizing endowed cash for their advantages. In other words, Çizakça handles agency problems and its effect of historical process of cash waqfs on the legal and economic structure for the Ottoman Empire. In the following sections of

this sub-part, the structure of the cash waqfs in other Islamic states – Syria, Egypt, Central Asia, India, Malaysia and Singapore- in detail.

Chapter 4 is about the process of centralization of the waqf system in the Islamic World. After a brief introduction, the first part is comprised with the centralization process of the waqf system in the Ottoman Empire and Turkey. In the beginning of 19th century, the Ottoman Empire started to centralize waqfs and consolidate the waqf system under tanzimat reforms. By doing this way, the Ottoman Empire also started to control endowed cash with a single institution in order to prevent accumulated capital from misuse of the trustees. Çizakça also examines process of the waqf system under the Turkish Republic in detail. And then, the waqf system and its evolution through the centralization in the Islamic world is given from the history to the present. The Islamic world handled in this chapter is consist of Egypt, the Sudan, Morocco, Iran, India, Pakistan, Bangladesh, Malaysia, Singapore and Philippines.

Consequently, this book tries to highlight the basic forces and evolutionary process that affected the history of waqfs in the Islamic world. The book astonishes by demonstrating incredible universality and resilience of the waqf institutions. Even though there are the different school and different approaches through the waqf system, the functions of the system are basically similar in the Islamic world. In addition, the problems of the system can be considered as same: agency problem. Furthermore, the book presents a comparative perspective about the approach of states to philanthropic foundations among Islamic states from the history to the present in detail. States differ in approach to waqfs because of its political structure and external powers of dominant states. Çizakça states the concluding remarks as follows: “both the magnificent Islamic tradition and the latest developments in the West point out the need for a thorough waqf reform... Knowledge about the evolution of this institution in Islamic world, as well as in the West, plus a thorough understanding of the latest developments in both civilizations. It is hoped that this book has contributed towards the former. As for the latter, that is, an assessment of the historical evolution as well as the latest developments in the West” (p. 234).

Bora Altay
Yildirim Beyazit University

ADAM AKADEMİ

Sosyal Bilimler Dergisi

Yayın İlkeleri

ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi Haziran ve Aralık olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanır. Dergide Türkiye'nin ve dünyanın tarihi, güncel ve gelecekle ilgili problemlerini özgün bir bakış açısıyla değerlendiren bilimsel yazılara yer verilir. Dergiye gönderilecek yazılarda alanında bir boşluğu dolduracak özgün nitelikte ve daha önce herhangi bir yerde yayınlanmamış ve yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması şartı aranır. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Dergiye gönderilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir. Yazılar önce Editörler tarafından dergi ilkelerine uygunluk açısından değerlendirilir. Uygun bulunması durumunda konuyla ilgili iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya editörler, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve editörlerin eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Dergide yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi'ne devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yazım Dili

Dergi'de başta Türkçe olmak üzere İngilizce, Almanca, Fransızca, Arapça ve Farsça yazılara yer verilir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

- 1. Başlık:** İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve koyu harflerle yazılmalıdır.
- 2. Yazar ad(lar)ı ve adresi:** Yazarın adı, görev yaptığı kurum, haberleşme ve e-posta (e-mail) adresi belirtilmelidir.
- 3. Özet:** Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en fazla 150 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 3, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler Türkçe ve İngilizce olarak verilmelidir.
- 4. Ana Metin:** Word programında, Times New Roman veya benzeri bir yazı karakteri ile, 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.5 cm. boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 10.000 kelimeyi geçmemelidir.
- 5. Tablolar ve Şekiller:** Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içinde-ki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise tablo numarasının altına, tam sola dayalı, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmeli. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır.
- 6. Alıntı ve Göndermeler:** Yazarlar mümkün olduğunca dipnot kullanımından kaçınmalıdırlar. Dipnotlar sadece açıklayıcı mahiyette olmalı ve düzenli olarak numaralandırılmalıdır. Sonnotlar sadece açıklama için kullanılabilir ve metnin sonunda yer almalıdır. Alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır.

Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır. (Brown 1966), (Brown 1966: 27).

Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve ‘vd.’ yazılmalıdır: (Ezel vd. 2002).

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir: “Barkan (1932)”(İnalçık 1998’den).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da belirtilmelidir. İnternet adreslerinde ise mutlaka kaynağa ulaşma tarihi belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir: www.tcmb.gov.tr/bülten (20.12.2005)

7. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekillerden birinde yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olması halinde, yayımlanış tarihine göre sıralanmalı; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (1995a, 1995b) şeklinde gösterilmelidir:

Arbel, Benjamin (1995), *Trading Nations, Jews and Venetians in the Early Modern Eastern Mediterranean*, Brill, Leiden.

Shaw, Stanford (1982). *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sermet Matb.

İnalçık, Halil (1951), “Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle”, *Belleten* XV (2): 629-

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış yazılar, biri orijinal, diğeri ikisi fotokopi olmak üzere (fotokopilerde yazarı tanıttıcı hiçbir bilgi olmamak üzere) üç nüsha olarak, disket veya yazılabilir diskle birlikte aşağıdaki dergi adresine gönderilir.

Yazarlarına raporlar doğrultusunda geliştirilmek ve/veya düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzenlemeler yapılarak disketi ve orijinal çıktısıyla en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Editörlerce, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabilir.

Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi (ADAM)

ADAM AKADEMİ-Sosyal Bilimler Dergisi

Hacettepe Mah. Tanış sok. No: 2/A

Hamamönü Altındağ/ ANKARA

Tel: +90-312 324 64 84

Email: bilgi@adam.org.tr

Web: www.adamakademi.com

Web: www.adam.org.tr

Editör: mehmetbulut05@gmail.com

ADAM ACADEMY

Journal of Social Sciences

Editorial Principles

ADAM ACADEMY is published twice a year: June and December. It is a forum for new researches, thoughts and ideas on problems of recurrent pattern and change in human societies in history and contemporary world. Articles are primarily related to social sciences and humanities and to those dealing with past, present and future issues and problems; suggestive solutions are published as well. Articles submitted for publication should be original, contributing to knowledge and scientific information in related fields or bringing forth new views and perspectives on previously written scholarly papers. In order for any article to be published in ADAM ACADEMY, it should not have been previously published or accepted for publication elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.

Review of Manuscripts

In reviewing manuscripts submitted to ADAM ACADEMY, academic objectivity and scientific quality are most important principals. Manuscripts submitted to the Journal are first reviewed by the Editors in terms of journal's publishing principals. Those considered acceptable are initially referred to two referees who are expert on their relevant fields. In case one referee report is negative while the other is favorable, the manuscript may be forwarded to a third referee for further evaluation; alternatively the Editors, based on the contents of the reports may feel confident to make a final decision. The authors are to consider the criticisms, suggestions and corrections offered by the referees and by the Editors. If they disagree, they are entitled to counter-present their views and justifications. Manuscript which are not accepted for publication are not returned to their authors. The royalty rights of the accepted manuscript are considered transferred to ADAM ACADEMY, Journal of Social Sciences. However overall responsibility and writing preferences for the published manuscript/articles belong to the author of the article. Quotations from articles including pictures are permitted with full reference to the article.

The Language

The language of the journal is Turkish. However, by the choice of the Editors and referees, articles in English, French, German, Arabic or in Persian language may be published.

Style Guidelines/Rules for Manuscripts

- 1. Title of the article:** Title of the manuscript should reflect the content, one that expresses it best, and should be in bold letters.
- 2. Name(s) and address(es) of the author(s):** Names and surnames, the institution the author is associated with, her/his contact and e-mail addresses should also be specified.
- 3. Abstract:** At the beginning, the manuscript should include an abstract both in Turkish and English, briefly and laconically expressing the subject, in maximum 150 words. There should be no reference to used sources, figure and chart numbers. Leaving one line empty after the body of abstract, there should be key words, minimum 3 and maximum 8 words.
- 4. Main Text:** Should be typed in MS Word program in Times New Roman or similar font type, 12 type size and 1,5 line on A4 format (29/7x21cm) paper. There should be 2,5 cm on the margins and pages should be numbered. The manuscript should not exceed 10.000 words.
- 5. Tables and Figures:** Tables should have numbers and captions. In tables, vertical lines should not be used. Horizontal lines should be used only to separate subtitles within the table. The table number should be written at the top, aligned to the left, and should not be in italics. The caption should be written in italics, and the first letter of each word should be capitalized. Tables should be placed where they are most appropriate in the text.
- 6. Citations:** Authors should avoid using footnotes as much as possible. Footnotes should be used only for explanations and numbered automatically. End-notes should only be used for explanation, and at the end of the text. In order to indicate sources in footnotes, authors should use the principles of in-text citation.

References within the text should be given in parentheses as follows: (Brown 1966), (Brown 1966: 27).

When sources with several authors are referred, the name of the first author is given and for others 'et. al' is added: (Ezel et al. 2002).

In secondary sources quoted, original source should also be pointed to: "Barkan (1932)" (in İnalçık 1998).

Personal interviews can be indicated by giving the last name(s) and the date(s); more-over they should be stated in the references:www.tcmb.gov.tr/bulten (20.12.2005)

7. References: Should be at the end of the text in alphabetical order, in one of the ways shown below. If there are more than one source by the same author, then they will be listed according to their publication date; sources of the same author published in the same year will be shown as (1995a, 1995b):

Arbel, Benjamin (1995), *Trading Nations, Jews and Venetians in the Early Modern Eastern Mediterranean*, Brill, Leiden.

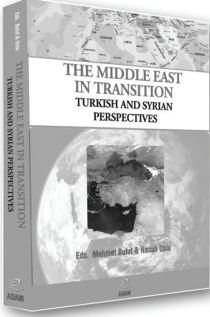
Shaw, Stanford (1982). *Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: SermetMatb.

İnalçık, Halil (1951), "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle", *Bellekten XV* (2): 629-690.

Submissions

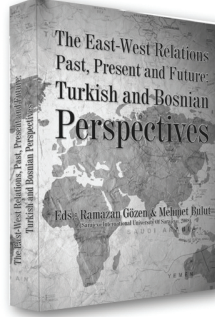
The manuscript duly prepared in accordance with the principles set forth above are to be sent in three copies; one original and two photocopied forms with a compact disc to the Journal at the address below. The last corrected fair copies in original figures are to reach the Journal not later than one month. Minor editing may be done by the Editors.

ADAM ACADEMY- Journal of Social Sciences
Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi (ADAM)
Hacettepe Mah. Tanış sok. No: 2/A
Hamamönü Altındağ/ ANKARA
Tel: +90-312 324 64 84
Email: bilgi@adam.org.tr
Web: www.adamakademi.com
Web: www.adam.org.tr
Editör: mehmetbulut05@gmail.com

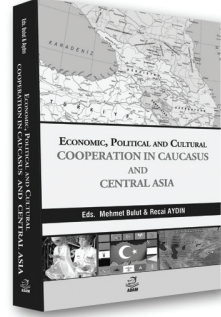
OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE BEŞ YÜZ YIL GİBİ UZUN BİR DÖNEM BİR ÇOK FARKLI DİLİ KONUŞAN VE FARKLI DİNLERE MENSUP TOPLULUKLARIN BİR ARADA HUZUR İÇİNDE YAŞADIĞI BİR BARIŞ HAVZASI OLAN ORTADOĞU, OSMANLILAR'IN BÖLGEDEN ÇEKİLMESİNDEN SONRA BİR TÜRLÜ BARIŞA ULAŞAMADI. SURIYE VE TÜRKİYE'DEN İLİM ADAMLARININ ORTADOĞU'NUN DÜNYÜ, BUGÜNÜ VE GELECEĞİNİ ANALİZ ETTİĞİ ÖNEMLİ BİR ÇALIŞMA!

ADAM tarafından basılan kitap
KİTAPÇILARDA

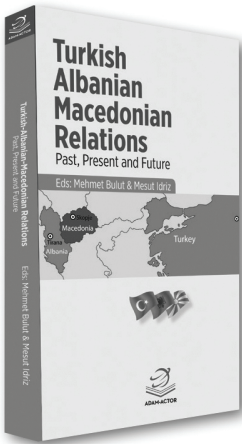
DOĞU BATI İLİŞKİLERİNİN GEÇMİŞİ, GÜNÜMÜZ VE GELECEĞİNİN EKONOMİK, SOSYAL, SİYASAL VE KÜLTÜREL YÖNLERİYLE DEĞERLENDİRİLDİĞİ ÖNEMLİ BİR ÇALIŞMA!

Uluslararası Saraybosna Üniversitesi tarafından basılan kitap KİTAPÇILARDA

"KAFKASYA VE ORTA ASYA'DA TÜRKİYE İLE BÖLGE ÜLKELERİ ARASINDA GEÇMİŞTEN GELEN TARİHSEL BAĞLAR VE ORTAK KÜLTÜR TEMELİNDEN HAREKETLE ENERJİDEN EKONOMİK VE SİYASETE KADAR BİR ÇOK ALANDA HAYATA GEÇİRİLEBİLECEK İŞBİRLİĞİ VE İLİŞKİLERİN ANALİZ EDİLDİĞİ ÖNEMLİ BİR ÇALIŞMA!"

ADAM tarafından basılan kitap
KİTAPÇILARDA

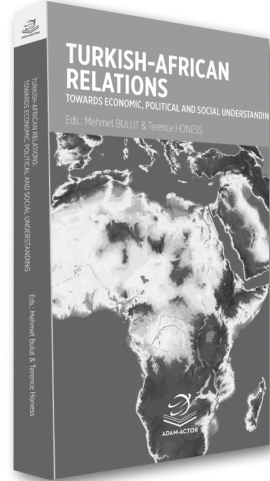
TÜRKİYE'NİN YAKIN COĞRAFYASINDAKİ ETKİSİNİN GİDEREK ARTMAYA BAŞLADIĞI BİR DÖNEMDE GEÇMİŞTEN GELECEĞE ARNAVUTLUK, MAKEDONYA VE KOSOVA İLE OLAN KÜLTÜREL, SOSYAL, EKONOMİK VE SİYASAL İLİŞKİLERİNİN; İLGİLİ ÜLKELERİN ÜNİVERSİTELERİNDE ÇALIŞMALARINA DEVAM EDEN AKADEMİSYENLER VE ARAŞTIRMACILAR TARAFINDAN ANALİZ EDİLDİĞİ BİR ÇALIŞMA!

ADAM tarafından basılan kitap
KİTAPÇILARDA

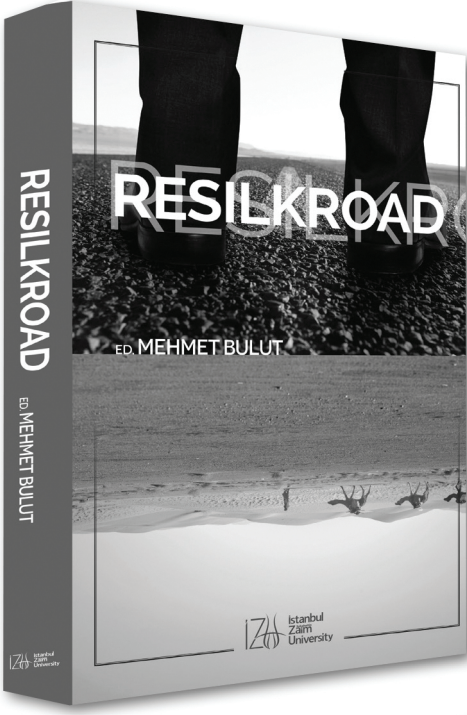
SOSYALİZMİN İFİLASINI BELGELEYEN BERLİN DUVARI'NIN YIKILMASINDAN SONRA DOĞU AVRUPA, ORTA ASYA VE KAFKASYA YANINDA KARADENİZ'İN KUZEYİ, DOĞUSU VE BATISINDA YER ALAN COĞRAFYADA YENİ BAĞIMSIZ DEVLETLER ORTAYA ÇIKTI. BİR TARAFтан ANILAN BU COĞRAFYADAKİ TOTALİTER REJİMLERİN VE SOSYALİZMİN ETKİSİ DİĞER YANDAN TÜRKİYE'DE COĞRAFYA VE TARİH İDRAKİ SINIRLANDIRILMIŞ "ETKİLİ" BEYİMLERİN SİYASİ SINIRLARLA TABİİ, İNSANİ, KÜLTÜREL VE MANEVİ SINIRLARIN FARKINI UZUN SÜRE KAVRAYAMAMIŞ OLMASI BU HAVZADAKİ İŞBİRLİKLERİNİN HAYATA GEÇİRİLMESİNDEKİ GECİKMEİNİN EN ÖNEMLİ NEDENLERİ OLARAK ZİKREDİLEBİLİR.

ADAM tarafından basılan kitap
KİTAPÇILARDA

SON YILLARDA AFRIKA'DA EKONOMİK, SOSYAL, KÜLTÜREL V.B ALANLARDA ÖNEMLİ GELİŞMELER YAŞANIYOR. GELİŞEN VE GELECEKTE GİDEREK ÖNEMLİ ARTAÇAK OLAN YENİ KİTAP İLE TARİHSEL DERİNLİĞİ BULUNAN TÜRKİYE-AFRIKA İLİŞKİLERİNİN DÜNYÜ BUGÜNÜ VE GELECEĞİ BU ÇALIŞMADA UZMANLAR TARAFINDAN ANALİZ EDİLİYOR.

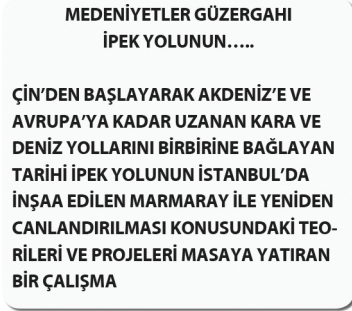
ADAM tarafından basılan kitap
KİTAPÇILARDA

RESILK ROAD

TARİHİ İPEK YOLUNUN YENİDEN CANLANDIRILMASIYLA DÜNYA BARIŞI, KÜRESEL VE BÖLGESEL İSTİKRARIN SAĞLANMASI, ÜLKELER ARASI YENİ TİCARİ KANALLARIN AÇILMASI, KISACA MEDENİYETLER, KÜLTÜRLER VE EKONOMİLER ARASI BAĞLARIN YENİDEN GÜÇLENMESİ SÜRECİNE KATKISININ DEĞİŞİK BOYUTLARIYLA ELE ALINDIĞI BİR ÇALIŞMA

İSTANBUL
SEBAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
tarafından basılan kitap KİTAPÇILARDA

MEDENİYETLER GÜZERGAHI İPEK YOLUNUN.....

ÇİN'DEN BAŞLAYARAK AKDENİZ'E VE AVRUPA'YA KADAR UZANAN KARA VE DENİZ YOLLARINI BİRBİRİNE BAĞLAYAN TARİHİ İPEK YOLUNUN İSTANBUL'DA İNŞAA EDİLEN MARMARAY İLE YENİDEN CANLANDIRILMASI KONUSUNDAKİ TEORİLERİ VE PROJELERİ MASAYA YATIRAN BİR ÇALIŞMA

İSTANBUL
SEBAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
tarafından basılan kitap KİTAPÇILARDA

